

HATÁRTALAN

Réggészeti

ára: 990 HUF

5,8 EUR

510 DIN

19,86 RON

ARCHEOLÓGIAI

MAGAZIN

VII. évfolyam 2. szám - 2022

www.hatartalanregeszeti.hu

Szamurájok földjén

◆ SÁRKÁNYHARCOS ÉS MEDVEEMBER

◆ DÍSZÍTETT SÍRKAMRÁK JAPÁNBAN

◆ SZAMURÁJ-ÖNGYILKOSSÁGOK

◆ JAPÁN VILÁGA

Dunántúli
sáncok

Keresztény
szimbólumok

Rétegek

◆ ARCHEOKALAND

◆ BLOGOLÓ

◆ INDIANA JONES ÉS BARÁTAI

◆

A Martin Opitz Kiadó újdonságai

Információ:
+36 30 321 1288

kiado@martinopitz.hu

www.martinopitz.hu

Stílus és elegancia AZ ALFÖLD SZÍVÉBEN

Élje át a 30-as évek
nemesi életének hangulatát

Kóstolja meg bisztró
konyhánk ételremekeit

Tapasztalja meg a végtelen
nyugalmat a Körös partján

HERCEGASSZONY BIRTOK
WELLNESS & GARDEN

Veled lesz teljes...

5400 Mezőtúr, Hercegasszony útja 1.
Telefon: +36 56 200 166 info@hercegasszony.hu

WWW.HERCEGASSZONY.HU

Határtalan Régészet

Régészeti ismeretterjesztő magazin

Megjelenik: negyedévente

Ára: 990 Ft

Előfizetve: 750 Ft

Főszerkesztő, szerkesztőségvezető
Felföldi Szabolcs

Szerkesztőségi referens, szakmai koordinátor
Bácsmei Gábor

Képszerkesztő
Keresztes Noémi Ninetta

Litauskai Zoltán

Olvasószerkesztő, korrektor
Széll Katalin

Grafika, nyomdai előkészítés
Magyar Milán (Móra Ferenc Múzeum)

Donka Gergely

Szerkesztőség

Cím: 6720 Szeged, Roosevelttér 1–3.

Telefon: +36-62-549-040

Fax: +36-62-549-049

E-mail: info@mfm.u-szeged.hu

A magazin hivatalos weboldala

www.hatartalanregeszet.hu

A magazin Facebook-oldala

Határtalan Régészet

Kiadja

Móra Ferenc Múzeum, 6720 Szeged, Roosevelttér 1–3.

Felelős kiadó

Fogas Ottó igazgató

Nyomdai kivitelezés

Generál Nyomda Kft., 6728 Szeged, Kollégiumi út 11/h

Felelős vezető

Hunya Ágnes

Terjesztés

LAPKER Zrt. országos hálózatán keresztül,
Relay, Immedio üzletekben, hipermarketekben és üzletláncokban,
kiemelt postahivatalokban

Terjesztés gondozása

HÍRVILÁG Press Kft.

Telefon/fax: + 36-1-411-0491

E-mail: hirvilag.press@hirvilagpress.com

Előfizetésben terjeszti

Magyar Posta Zrt. Hírlap Igazgatóság,

Postacím: 1900 Budapest

Előfizethető az ország bármely postáján,
a hírlapot kézbesítőknél, valamint megrendelhető:

e-mailben a hirvelofizetes@posta.hu címen
és telefonon a +36-80-444-444-es számon.

Továbbá a szerkesztőségben:

e-mailben a hatartalanreg@gmail.com címen
és telefonon a +36-20-310-8707-es számon.

Észrevételeiket a +36-1-767-8262-es számon jelenthetik be.

Éves előfizetési díj: 3.000 Ft

Hirdetéssel kapcsolatos információ

+36-20-221-9299

Terjesztéssel és előfizetéssel kapcsolatos információ

+36-20-310-8707

ISSN 2416-3074

A szamurájok földjén

A *Határtalan Régészet* immár hetedik évét tapossa. Noha párkapcsolatokban gyakori a hétévente bekövetkező krízis, a mi esetünkben szó sincs ilyesmiről, s talán soha nem volt még ilyen jó a magazin és olvasóink kapcsolata. Ennek ellenére folyamatosan dolgozunk azon, hogy miképp tegyük még vonzóbbá, még elérhetőbbé olvasóink számára a *Határtalan Régészetet*.

Számos tervünk van még az idei és jövő évre is, de a legújabb fejlesztésünk azoknak szól, akik inkább szeretik online, tableten vagy telefonon böngészni az újságokat. Számukra nyújt lehetőséget a Dimag online újságosstand felülete, ahol az új számaink cikkei akár egyben, akár külön-külön is elérhetőek, de böngészhetőek a felületen korábbi számaink is. Így akik például 2016-ban még nem tartoztak olvasóink közé, azok akár a 2016-ban megjelent első, A hunok aranya című számunkat is elérhetik most már ezen a felületen is. Jó böngészést, határtalan élményeket kívánok a Dimagon is!

Ami a mostani számunkat illeti, a 2020-ról 2021-re halasztott tokiói nyári olimpiai játékok ismét a figyelem középpontjába állította a távoli szigetországot, Japánt. Noha az átlagember közhelyek egész sorát tudná felsorolni a japánokról, a japán kultúráról (udvariasság, gyors vonatok, robotizáció, szusi, origami stb.), a valóságban itt, Európa szívében meglehetősen keveset tudunk a „felkelő nap országának” régmúltjáról, régészeti emlékeiről, egykori kultúráiról, művészetéről, vallásairól. Persze a *Határtalan Régészet* sem nyújthat teljes képet minderről, de kísérletet azért tehetünk rá, hogy a legjobb hazai Japán-szakértők bevonásával némi fényt derítsünk néhány izgalmas, a fenti problémákat érintő kérdésre. Igyekszünk kitérni Magyarország és Japán tudományos kapcsolataira, így a világhírű magyar utazók és műgyűjtők japán tevékenységére is. Most is megéri tehát velünk tartani!

Felföldi Szabolcs
Főszerkesztő

◆ Címlapsztori	5
„Japán világa” – FARKAS MÁRIA ILDIKÓ	5
Japán nagy régészeti és művészettörténeti korszakai címszavakban – MECSEI BEATRIX	10
Díszített sírkamrák Japánban – LÁZÁR MARIANNA	16
Istenségek lakhelye – a sintó és szentélyei – TAKÓ FERENC	22
Bronztükrök az ókori Japánban – LÁZÁR MARIANNA	27
Sárkányharcos és Medveember – KOVÁCS JÓZSEF DÉNES	32
◆ Kontextus	35
Szamura-j-öngyilkosságok – SZABÓ BALÁZS	35
Az első nyugatiak Japánban – SZABÓ BALÁZS	38
◆ Lelő-hely	42
Régi tárgyak, új felfedezések – A Hopp Ferenc Múzeum három japán tárgyának története – DÉNES MIRIAM	42
A Néprajzi Múzeum japán gyűjteménye – WILHELM GÁBOR	46
◆ „Fegyvert, s vitézt”	50
Mítosz és valóság: a japán kard – VIDA GERGŐ – HARAMZA MÁRK	50
◆ Archeokaland	56
Xántus János japán gyűjteménye a Néprajzi Múzeumban – WILHELM GÁBOR ..	56
A szamura-jok titokzatos világa – FELFÖLDI SZABOLCS	59
Állati testű istenségek az ókori Egyiptomban – GYÖRY HEDVIG	64
◆ Helló, tudomány!	68
Egy régi história a Szeged környéki agyagidolok előkerüléséről – SZILÁGYI KÁTA	68
Keresztény szimbólumok római érméken – SZABADVÁRY TAMÁS	72
A rejtélyes dunántúli sáncok – KISS GÁBOR – TÓTH ENDRE	76
◆ Blogoló	81
Rétegek – WILHELM LAURA	81
„A kincset rejtő ladányi föld” – KISS ISTVÁNNÉ	85
◆ Mizújs?	90
Rövid hírek a világból – BÁCSMEGI GÁBOR	90
◆ Indiana Jones és barátai	94
Recept – Az elgurult rizsgombóc, avagy milyen ételt ettek a szamura-jok? – ZAY ORSOLYA	94
Játék – KIRÁLY KITTY	97

F
M
I
A
R
R
K
A
S
M
Á
R
R
I
A
L
O
K
Ó

J A P Á N V I L Á G A

Japán egy sajátos világ, egyedisége miatt sokan különálló civilizációnak tekintik. Egyrészt a legfejlettebb országok egyike, amely szupermodern ipari gazdaságával, fejlett társadalmával és demokratikus politikai és intézményi rendszerével a nyugati civilizáció része, ugyanakkor elhelyezkedése, kulturális meghatározottsága, így a konfucianizmus révén, vallásai (ilyen a buddhizmus), valamint írásrendszere és számos egyéb kulturális hagyománya tekintetében Ázsiához kötődik, ahonnan civilizációjának legtöbb eleme származik.

5

Japán az 1600-as évek elején

Japán mintegy másfél évezreden keresztül (a 4–5. századtól a 19. századig) a Kína-központú kelet-ázsiai világrendszer peremén helyezkedett el, és bár szelektáltan átvette annak egyes eredményeit (írásrendszer, vallás, filozófia, államjog, tudományos eredmények), időről időre bezárkózott, és a fenti eredményeket addig alakította a saját képeire, míg azok végül „eljapánosodtak”, s összességében egy egyedi „japán világot” alkottak. A 19. század közepén a nyugati nagyhatalmak nyomására az addig elzárt Japán viszont megnyitotta kapuit, s akkor egyedülként a „nem-nyugati” országok közül egy gyors és rendkívül sikeres modernizációt hajtott végre. Ez a sikeres nyitás, valamint az 1945 utáni demokratikus berendezkedés kiépülése Japán történetében olyan elemek, amelyek jelentősen különböznek az ázsiai fejlődéstől, és

Japánban több különböző vallási tradíció egymás mellett élése, szinkretizmusa (bizonyos szintű összeolvadása, egymásba fonódása) határozta – és határozza – meg a vallásosságot, amely inkább követendő életszemléletet, hagyományt, életmódot jelenít meg a japánok számára. Az ősi saját természetimádó és az ősök tiszteletére építő hiedelemvilág (sintó) és az Ázsiából átvett vallási és filozófiai irányzatok (tao, buddhizmus, konfucianizmus) egymás mellett, egymást kiegészítve léteztek, a japánok számára egységes rendszert alkotva, meghatározva a hitvilágot, a világszemléletet és a moralitást, etikát, amely mindmáig hatással van a japánok életére.

sokkal inkább az európai fejlődéssel hozhatók párhuzamba. A japán hagyományok és jellegzetességek azonban mindig utat törtek a külföldi befolyásokon és hatásokon keresztül: a Japán-szigetek földrajza és az általa meghatározott életforma, a sajátos japán hitvilág (a sintó), a középkori japán történelem (így a japán feudalizmus, a szamurájok világa), a különleges etnikai és kulturális homogenitás hagyománya az átvételekkel, külső hatásokkal együtt közösen biztosította a japán történelem sajátos jellegét: az állandóság és a változás különleges egységét a nyitás(ok)hoz kapcsolódó átvételek ciklikus változásaival és az elzárkózás korszakainak belső fejlődésével. Az önálló japán civilizáció kialakulására nyilvánvalóan nagy hatással volt a terület sziget mivolta, ami akadályt jelentett a kívülről érkező, akár pozitív, akár negatív ha-

A Japán egyik jelképének számító Fudzsi tavasszal

Rizsföldek Nara környékén

tások érvényesülése szempontjából, és bizonyos mértékben és időszakokban elszigetelt helyzetben tartotta a Japán-szigetek népességét. A szigetek földrajzi környezete jelentősen befolyásolta az ott élő emberek életformáját is. A monszunöbve tartozó szigeteket egy törésvonal mentén felgyűrődött hegylánc határozza meg, emiatt Japánban a földművelésre hasznosítható föld a szigetország teljes területének kevesebb, mint az egynegyede. A többségében meredek hegyekkel és völgyekkel borított vidék az emberi élet számára nehéz körülményeket biztosító táj. A változatos és gyakran szélsőséges éghajlat (a monszun miatt forró, csapadékos, párás nyár, a tájfunokkal terhes ősz, a nagy havazásokat hozó tél és az áradásokkal teli tavasz) szintén komoly gondokat okozott. Az itt élő embereknek nagyfokú alkalmazkodókészségre volt szükségük, valamint folyamatos, nehéz és kitartó munkát kellett végezniük a túléléshez. A Kr. e. 3. század folyamán elterjedt árasztásos rizstermesztés meghatározta a közösségi szerveződést is, amelynek így kialakult rendszere az egész társadalom működésének mintája lett, s mind a mai napig meghatározza a japánok kollektívizmusát.

A mai Japán területét a legutolsó jégkorszak utáni felmelegedés következtében megemelkedett tengerszint vágta el az ázsiai kontinentstől, és bár a közvetlen össze-

Az icukusimai Icusima-szentély torii kapuja napfényben

köttetés megszakadt, az ókor folyamán a kapcsolat mégis megmaradt a kontinens népeivel és kultúráival. A feltételezések szerint a japán nép az Ázsiából eltérő időközönként ide érkezett különböző embercsoportok keveredéséből alakult ki. Az első őskori kultúra (a Dzsómon-kultúra, Kr. e. 10 ezertől a Kr. e. 3. századig) eszközhasználatban fejlett, a világ egyik legősibb agyagedényeit készítő, fő-

Falurekonstrukció (Dzsómon-kultúra)

„Japán világa”

8

ként vadászó-halászó-gyűjtögető társadalom volt. A kontinensről beáramló fejlettebb technológiák (így a rizstermesztés, a fémmegmunkálás) megismerésével a Kr. e. 3. századtól egy újabb kultúra, a Jajoi alakult ki (Kr. e. 3. század – Kr. u. 3. század). A gazdasági és társadalmi fejlődés nyomán megjelentek az első területi alapon szerveződő hatalmi formációk, majd a következő, úgynevezett Jamato-korszakban (Kr. u. 3–7. század) az első, törzsszövetség-jellegű államszerveződés is, különböző klánok vezetésével. Eközben a kínai civilizáció eredményei, fejlett kultúrája (írásrendszer, jog, konfucianus filozófia és tudományosság, vagy épp a buddhizmus) is rohamosan terjedt. A 7. századtól az uralkodó és a vezető nagycsaládok reformok sorozatával kínai mintára alakították át a japán államszervezetet (amely így a hivatalnokok vezetésével egy központosított monarchiává vált), a társadalmi felépítést, a jogrendszert, avagy a földbirtoklás rendszerét (ennek alapja az volt, hogy a földek állami tulajdonba kerültek). Mindez azonban ellent mondott a japán fejlődés addigi folyamatának, amelyben a föld magánbirtoklása és örökölhetősége, valamint a nagycsaládok (klánok) vezető szerepe alapvető jelentőségű volt, így a kínai mintára átalakított államszervezet gyakorlatilag alig működött annak modellje szerint, és már alig fél évszázad múlva újabb és újabb törvények és rendeletek jelezték egy újabb rendszer formálódását a nagyobb és kisebb örökletes magánbirtokok megjelenésével és ezek jelentőségének növekedésével.

A 10. század végére a hatalom alapja a magánbirtok lett, s a földet birtoklók különböző rétegeit bonyolult függőségi rendszer (hűbéri hierarchia) kötötte össze. A kontinenssel fenntartott addigi élénk kapcsolatok egyúttal fokozatosan gyengültek, majd a 10. századra meg is szűntek, így előtérbe került a saját kulturális elemek fejlődése (pl. szótagírás, új művészeti műfajok stb.), miközben az addig a kontinensről Japánba átkerült elemek is fokozatosan átalakultak (pl. ekkoriban jelenik meg a sajátos japán buddhizmus).

A vidéki elit harcos réteg, a samurájok jelentősége gazdaságilag, katonailag és társadalmilag is megerősödött, sőt, a 12. század végén az egyik magasra emelkedett család vezetésével a politikai hatalmat kivették az udvari arisztokrácia kezéből. Innentől közel 700 évig a samurájok uralták az országot, miközben a császári cím ugyan megmaradt, de a császár hatalma névlegessé vált.

Kerámia bekarcolt díszítéssel (Jajoi-kultúra)

Lóhaniva
(Jamato-kultúra)

Vaddisznóhaniva
(Kofun-korszak)

Josinogari település rekonstrukciója (Jajoi-kultúra)

A samurájok kultúrája a művészi ízlés változását, a filozófia és vallás újabb irányzatainak, így a zen buddhizmusnak az érvényesülését, a társadalmi szerveződés új formáinak (unilineáris patriarchális családmódel) kialakulását is eredményezte, hosszabb távon már a társadalom egyéb rétegeinek körében is. A középkor folyamán a területekért folytatott harcok és háborúk során egyes területek vezetői kiemelkedtek a többi közül, ami végül az ország széttagoltságához vezetett. A 17. század elejére azonban három nagy hadvezérnek kevesebb mint 50 év alatt sikerült megteremtenie az ország egységét, és a Tokugava család a japán történelem legszilárdabb, két és fél évszázadon keresztül fennálló hatalmi rendszerét építette ki (1600–1868), amelyet a külföldtől való elzárkózás, a béke, a hierarchikus társadalom, a fejlett pénzgazdálkodás, az urbanizáció/városi kultúra, a törvényi szabályozottság és az iskolázottság jellemezte. Az elsigeteltség alatt alakult ki az az erős hagyományokkal rendelkező homogén nemzeti kultúra, amely mindmáig érezteti hatását.

A 19. század közepén Japán kinyitotta „kapuit”, és gyors és sikeres modernizációt hajtott végre a nyugati civilizáció technikai és tudományos eredményeinek hasznosításával (nyugati típusú parlamentáris rendszer, modern közigazgatási reform, hadseregszervezés, földreform, iparosítás, kapitalizmus rendszerének átvétele), ugyanakkor az ország a saját kulturális örökségét és identitását alapvetően megtartotta. A modern ipari gazdaság kiépítése során problémát jelentő nyersanyag- és ásványkincshiányt azonban területszerzésekkel próbálta megoldani, így a 20. század során Japán hódító háborúkat kezdett Kelet-Ázsiában, és végül az USA-val is szembekerült, aminek súlyos vereség lett a következménye. A második világháború után Japán

Japán ma is császárság, alkotmányos monarchia, amelyben a császárnak pusztán reprezentatív és szimbolikus szerepe van. A japán császári dinasztia az egyedüli a világon, mely ugyanazon országban megszakítás nélkül uralkodik a császárság kialakulásától (igazoltan a 4–5. század) a mai napig. Kétezer éve a császár a nemzet egységét, a japán történelem és állam folytonosságát szimbolizálja.

A samurájok közel 800 évig meghatározó szerepet játszottak Japán katonai, politikai, társadalmi és kulturális életében. A 10. századtól kezdetben családi alapon szerveződő harcos csapatokat függőségi viszony kötötte össze belülről és egymás között is (japán feudalizmus). A samurájok szellemiségét a konfucianizmus, a zen buddhizmus, a harcosok etikáját meghatározó „busidó” és a hierarchikus patriarchális családmódel együttesen alakította. Értékviláguk (hősiesség, hűség, önfeláldozás, önfegyelem) máig is a japánok által nagyra becsült ideált jelent.

ismét nagy horderejű reformfolyamatot vitt véghez (pl. demokratizálás), melynek eredményeként ismét jelentős fejlődésen ment keresztül. 1968-ra a világ második legfejlettebb piacgazdasága lett (jelenleg pedig a 3. legnagyobb gazdaság a világon az USA és Kína mögött). A sikerekben nem kis szerepet játszott a sajátos japán menedzsment-, valamint a munkáltatói rendszer, amely a hagyományos közösségi és családi szerveződés hagyományait vette alapul. A kormánynak eközben méltó partnere volt a fegyelmezett, keményen dolgozó japán társadalom.

Mára a japán kultúra az eddigi, főként befogadó kultúrából „terjeszkedő”, azaz exportáló kultúrává vált. A japán hagyományos és modern kultúra elemei – a divat, zene, történelem és filozófia, a harcművészetek, popkultúra, trendek, dizájn, manga és anime, a modern elektronikus eszközök és kommunikációs formák – mindinkább megjelennek a nyugati kultúrában, divatot teremtenek, s követőkre találnak. Az egykori elszigetelt, egzotikusnak tartott civilizáció a ma nemzedékei számára már mindennapjaik részévé vált.

Tokugava Iejaszu, az első Tokugava sógun

JAPÁN

Mecsi
Beatrix

NAGY

10

RÉGÉSZETI ÉS MŰVÉSZETTÖRTÉNETI

KORSZAKAI CÍMSZAVAKBAN

Még a Japánnal nem foglalkozók fejében is él valamiféle értelmezés a japán esztétika sajátos fogalmairól, az egyszerű formák és a kifinomult művészi kifejezőmódok világáról, a mesterfokra emelt művészi technikákról, a teaszertartás rusztikus és egyszerű természetes szépségéről, a japán kertek, a virágrendezés művészetéről és a spontán jellegű kalligráfiákról, hogy csak néhányat említsünk a sok eszünkbe ötlő kép közül.

Ha ma Japánba érkezünk, láthatjuk az egyszerre jelenlévő régmúlt emlékeit a későbbi és kortárs élet művészeti alkotásaival, használati tárgyaival, párbeszédet folytatva az elmúlt korok óta együtt élő hagyományokkal és a jelen kihívásaira és a kívülről érkező hatásokra adott válaszokkal. Ha végigtekintünk Japán elmúlt 12.000 évén, megragadhatóak azok a körülmények és folyamatok, amelyek e különleges civilizáció megszületéséhez hozzájárultak.

A ZSINÓRMINTÁS EDÉNYEK KULTÚRÁJA: A DZSÓMON-KOR

Kr. e. kb. 10.000 – Kr. e. 300

Az egyik legkorábbi japán művészettörténeti korszakot jellemzően egy nem japán művészettörténész nevezte el „zsinórmintás kultúrának” (japánul *dzsómonnak*), az ebben a korszakban készített edények némelyikén található zsinórlenyelem-mintázatú edényekről.

A Dzsómon-kor jellemzői még a valószínűleg termékenységkultuszra utaló agyagfigurák, japánul *dogúk*, amelyek igen változatos formákat mutatnak. Különösen érdekes a találón „hőszeműveges” elnevezéssel jellemzett típus, ami a sci-fi írók fantáziáját is megmozgatta.

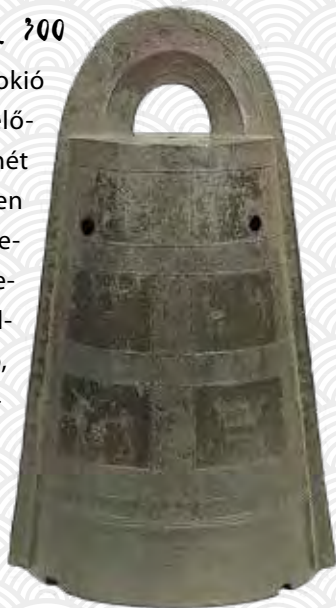

Dogú Kamegaoka lelőhelyről
(Tokiói Nemzeti Múzeum)

A JAJOI-KOR

Kr. e. kb. 300 – Kr. u. 300

A Jajoi-korszak egy, a mai Tokió közelében lévő régészeti lelőhelyről kapta a nevét, ahonnan a Dzsómon-kortól jelentősen eltérő régészeti leletanyag került elő. A rizstermelés és a mezőgazdaság elterjedése mellett a kontinensről származó, bronzból készült sajátos harangformájú tárgyak, az úgynevezett *dótakuk* érdemelnek nagyobb figyelmet itt. A *dótakukon* apró ábrákon ábrázolták a korabeli szokásokat (vadászatot, varázslást), csakúgy, mint a pusztuló anyagokból készült épületek képét. Így valamelyes fogalmat alkothatunk a korabeli építészetről is.

Dótaku korabeli épület képével
(Tokiói Nemzeti Múzeum)

A RÉGI SÍRHALMOK KORA: A KOFUN-KOR

Kr. u. kb. 300 – 700

A régi sírhalmok kora – amint neve is mutatja – elsősorban a kontinensen már ekkor szokásos sírhalmas temetkezések Japánban történő elterjedésére utal. Földrajzilag elsősorban Japán legnagyobb, Honsú nevű szigetének déli részén találhatjuk meg e temetkezések nyomait, majd innen kiindulva terjedtek el Japán többi részén. Az Oszaka melletti Szakai város környékén Nintoku császár sírjának tartott kulcslyuk formájú sírhalom még ma is elkápráztat bennünket méreteivel: 28 méter magas, 487 méter hosszú, s három hatalmas árok veszi körül.

Haniva
(Tokiói Nemzeti Múzeum)

A régi sírhalmokat mára már javarészt benőtte a növényzet, de kimutatható, hogy e sírok felületén agyaghenger szobrocskákat, az úgynevezett *hanivákat* helyeztek el (ezek anyaga alacsony hőfokon kiégetett mázatlan kerámia volt).

A SINTÓ ÉS A BUDDHIZMUS TALÁLKOZÁSA: AZ ASZUKA-KOR

552–645

Még a régi sírhalmok korában járunk, amikor a kontinensről nemcsak a temetkezési kultúra, hanem a buddhizmus is megérkezett. Innentől fogva a japánoknak a saját hitvilágukat új névvel kellett ellátniuk megkülönböztetésül az új vallástól, azaz a buddhizmustól. Ez lett a *sintó*, ami annyit tesz, mint a „természetfeletti lények (*kamik*) útja”. A kontinensről Japánba érkező buddhizmust eleinte sokan támadták, elsősorban politikai okokból, aztán kisebb-nagyobb megpróbáltatások és tragédiák után a japánok végül összebékítették e két hitrendszert. Az Aszuka mint korszaknév egy földrajzi területre utal, amely az akkori politikai és kulturális központ volt.

A korszak egyik kiemelkedő alakja, Sótoku herceg (574–622) tudatosan támogatta a buddhizmust, átvette a kontinensről a kínai államrendszert és az írást (a korabeli japán krónikákat még kínai írásjegyekkel írták). Természetesen az új vallás és kultúra bevezetésével a buddhista művészet kontinensről érkező formái is megjelentek Japánban, eleinte Koreából érkeztek tanítók és mesterek. Közülük való a híres Hórijú-dzsi nevű templom főcsarnokában Sákjamuni Buddhát két bódhiszattvával ábrázoló aranyozott bronzszobor alkotója, Tori Bussi is.

Sákjamuni triád, Hórijú-dzsi

A BUDDHIZMUS TELJES POMPÁJÁBAN: A NARA-KOR

710–794

Japán első fővárosa, Nara, ahonnét e korszak a nevét kapta, immár közvetlenül Kínához fordult hiteles mintaképekért, amelyek felhasználásával valósították meg az új japán buddhista államot. A fővárost a korabeli kínai főváros mintájára négyzethálós alaprajzzal építették fel, és meghatározott időnként követeket küldtek a Tang-kori Kínába is. A Nara-korszak művészetének legkiemelkedőbb alkotása a ma már csak 16. századi másolatában látható 16 méter magas óriás Buddha-szobor és az azt magába foglaló templom, a Tódai-dzsi.

A NEMZETI KULTÚRA VIRÁGKORA: A HEIAN-KOR

794–1185

A főváros átköltöztetése Narából a mai Kiotóba (amelyet akkor Heian-kjó néven alapítottak) jelzi azt a változást, hogy a megerősödő arisztokrata családok megelégteltek a Narában működő hat buddhista iskola politikára is befolyást gyakorló hatalmát. E korszak legfontosabb jellemzője az volt, hogy a kínai kapcsolatok meggyengültek, beszüntették például az addig szokásos követjárásokat, s az addig politikai hatalmat gyakorló buddhista iskolák tanításaival szemben új, a szélesebb néprétegek számára is nyitott buddhista iskolák felé fordultak. A buddhis-

A

Heian-korban

a szélesebb népréteghez

közelebb álló, kevésbé intellektuális jellegű tiszta föld irányzat hódított, megjelenítve a Nyugati Paradisom Buddháját, Amida Buddhát. Az akkori fővároshoz közeli Udzsiban felépült Főnix-csarnokban, a Bjódóinban látható Amida-szobor a korszak híres szobrászának, Dzsócsónak kiemelkedő remekműve. A különálló fadarabokból összeállított szobor arányaiban is harmonikus, kifejezetten alulnézetre komponált.

Dzsócsó: Amida Buddha, Udzsi, Bjódóin

Taijōkai mandala

ta papok helyett tehát immár a befolyásos arisztokrata családoké lett a hatalom, amik sajátos udvari kultúrát alakítottak ki, létrehozva egészen japános művészeti formákat. A Heian-korban váltak népszerűvé a 9. században az úgynevezett tantrikus irányzatok is, a japán néven *tendai* és *singon* iskolák, amelyek ugyan Kínából érkeztek, de lényegében a Narában hatalmat gyakorló buddhista iskolák ellenében váltak népszerűvé. Jellegzetes ábrázolásaik a *mandalák*. De a Heian-korszakban vált népszerűvé és sajátosan japánossá a kínai eredetű elbeszélő tartalmú tekerckép, japánul az *emakimono* is. Ezek közül az egyik leghíresebb emlék a Muraszaki Sikibu udvarhölgy által írt elbeszélés, a Gendzsi regényének (*Gendzsi monogatari*) illusztrált változata.

A SÓGUNOK ÉS SZAMURÁJOK MŰVÉSZETE: A KAMAKURA-KORSZAK

1185–1333

A 12. században a Taira és a Minamoto családok versengéséből, háborúskodásából végül a Minamoto család került ki győztesen, és a valódi hatalmat ezentúl a katonai vezetők, azaz a sógunok gyakorolták. A császár 1192-ben adományozta a sóguni (tehát a 'legfőbb hadvezéri') címet Minamoto no Joritomónak (1147–1199), aki a mai Tokiótól nem messzi Kamakurában alakította ki kormányzati székhelyét. A sógunok új kapcsolatokat építettek ki Kínával, így újra megjelentek a japán kultúrában a kínai mintaképek. Új buddhista irányzatok is népszerűvé váltak Hónen, Sinran és Nicsiren tanításai nyomán. A 12. század végétől a *csan*, vagyis a kínai meditációs buddhizmus *zen* néven hódított Japánban, és elsősorban a katonai vezetők körében vált népszerűvé, s igen jelentős hatással volt a művészetekre. A Kamakura-korszakban a teakultúra és a hozzá tartozó művészetek is kapcsolatba hozhatók a zen irányzattal, de talán a tusfestészet és a kalligráfia a legjellegzetesebb zen művészeti műfaj egyszerű egyszínű és expresszív kifejezőmódjával.

ÚJRA KIOTÓBAN: A MUROMACSI-KOR

1333–1568

Az ekkoriban hatalomra került Asikaga sógunok székhelyüket újból a korábbi Heian főváros területére, azaz a mai Kiotóba helyezték vissza, és a zen buddhizmustól inspirálva jelentős szellemi és művészeti központokat hoztak létre templomokká alakított villáik területén.

A Muromacsi-korból származnak a legszebb színházi *nó* maszkok, valamint a bábjátékokhoz készített bábok megalkotása is jelentős művészi munkát jelentett.

Nó maszk

Himedzsi-kastély

A FÖLDESURAK / DAIMJÓK / ÉS A KASTÉLYERŐDÖK KORA: A MOMOJAMA-KOR

1568–1600

Jelentős háborúskodás, az egyre hatalmasabb nagyurak közti rivalizálás előzi meg ezt a korszakot, ennek is köszönhető a számos kastélyerőd építése ebben az időszakban.

Az országot három hadvezér, Oda Nobunaga, Tojotomi Hidejosi és Tokugava Iejaszu egyesíti ebben a korszakban. Ekkortól beszélünk Momojama-korról. Az ekkortájt virágzó Kanó-iskola művészei számos – elsősorban arany-kék típusú – paravánképet (japánul *bjóbu*) festettek a kis ablaknyílású, sokszor sötét terű várkastélyok világosabbá és reprezentatívabbá tételére. Ekkor érkeznek az első európaiak Japánba, hogy kereskedelmi kapcsolatokat létesítsenek itt. Az ő jelenlétükkel az európai művészet-szemlélet – ha eleinte kis mértékben is –, de mégis hatást gyakorolt a japánok gondolkodásmódjára. A korszakban Szótacu (1600–1640) és Hon'ami Kóecu (1558–1637) visszanyúlnak a Heian-kori japános, úgynevezett *jamato-e* stílushoz. A kerámiakészítés is virágzásnak indult ebben a korszakban.

A legszebb ma is álló erődítmény a Himezsi (vagy ahogy becézik, Fehér Gém) várkastély, amely mind méreteiben, mind elegáns építészeti szerkezetével kiemelkedett a korabeli erődítmények közül.

Ógata Kórin: *Íriszek*

ZÁRT ORSZÁG – VIRÁGZÓ VÁROSI KULTÚRA: AZ EDO-KOR

1603–1868

Tokugava Iejaszu (1543–1616) hatalomra kerülésével több mint 260 éven át viszonylagos békében a Tokugava-sógunátus kormányozta az országot. Ekkoriban Japán önszántából elszigetelődött a külvilágtól, és ezzel sajátos történelmi körülményeket alakított ki. 1603-ban Tokugava Iejaszu Edóban (a mai Tokió területén) alakította meg kormányát, azonban az ország hivatalos fővárosa továbbra is Kiotó maradt. Ez volt a császár székhelye, ahol a császárok immár tényleges hatalmuktól megfosztottan saját művészi kedvteléseiknek élhettek.

Az
Ógata Kórin-féle
Rimpa-iskola dekoratív,
lapos motívumaival, amelyekkel
elsősorban irodalmi témákat
jelenítettek meg, igen népszerű volt.
Leghíresebbek Ógata Kórin íriszeket
ábrázoló paravánképei, amelyek
utalnak az *Isze-monogatari* című
régijapán elbeszélő köl-
teményre.

A valódi hatalmat tehát a Tokugava sógunok gyakorolták (szám szerint egymás után tizenöt). A korszakot Edóról, székhelyükről Edo-kornak, illetve a sóguni családról Tokugava-korszaknak is nevezik. A Tokugavák a 17. század első felében minden külföldi kapcsolatot megszüntettek, csak Kínával és Hollandiával folytattak korlátozott kereskedelmi kapcsolatot. A társadalom hierarchikusan felépített rendszerben működött, és szigorú rendeletekkel szabá-

lyozták a mindennapi életet, sőt a művészetet is erőteljesen cenzúrázták. A 18. században az európai művészettel való ismerkedés – elsősorban a holland hajókról Japánba kerülő könyvek, metszetek, mintalapok tanulmányozása – kapcsán különféle törekvések indultak meg a minél valóságosabb ábrázolások létrehozására.

Talán a legismertebb műfaj, ami az Edo-korban indult világhódító útjára, a fametszetes nyomatok, az úgynevezett „lebegő világ képei”, az *ukijo-e* voltak.

A kerámiaművészetben a tizenhetedik században az Arita környékén letelepedett koreai keramikusmesterek technikai ismeretei nyomán egyre nagyobb mennyiségben és egyre jobb minőségű kerámiákat tudtak előállítani, amelyeket Imari kikötőjéből szállítottak nyugatra, elsősorban az európaiak ízlését követve.

Az Edo-korban ugyanakkor a fegyverkészítés és a lakkművészet is kiemelkedő színvonalat ért el.

Az
ukijo-e kifejezés eredetileg buddhista összefüggésben volt használatban, de hamarosan a városi lakosság és az alacsonyabb samurájrétegek által kedvelt mindennapi szórakozások megjelenítéseként vált népszerűvé. Szép hölgyek, a kabuki színházban látott jelenetek és színészek portréi tartoznak a legkedveltebb darabok közé, majd idővel megjelenik a tájkép témája is, Hokuszai (1760–1849) a Fudzsi hegy harminchat látképét, Hirosigé (1797–1858) pedig az Edót Kiotóval összekötő út ötvenhárom állomását jelenítette meg képein. A perspektíva ábrázolása kifejezetten európai szokás és követelmény, Kelet-Ázsiában viszont kuriózumként viszonyultak hozzá, de hamarosan számos japán művész alkalmazta is művein. Olyan híres és kifejezetten japánosnak tartott mesterek is, mint például az *ukijo-e* tájképek nagymestere, Hokuszai is.

ÚJRA HATALMON A CSÁSZÁROK, A SINTÓ ÉS A NYUGATI HATÁSOK: A MEIDZSI-KORSZAK

1867–1912

A hosszú Tokugava-korszak után 1867-től visszaállították a császárság hatalmát, a császárság székhelyét Kiotóból Edo területére – immár a mai Tokióba – helyezték át, és kinyitották kikötőiket a külföldi hatalmak előtt. Ezt a korszakot az akkori császár nevééről Meidzsi-korszaknak nevezzük. Ez egy igen érdekes időszak, egyrészt a császárság hatalomnyerésével kapcsolatba hozható fejlemények, mint például a sintoizmus államvallássá tétele, a buddhizmus háttérbe szorítása, illetve a külföldi, nyugati hatások szabad beáramlása miatt.

JAPÁN HATÁS NYUGATON: A JAPONIZMUS

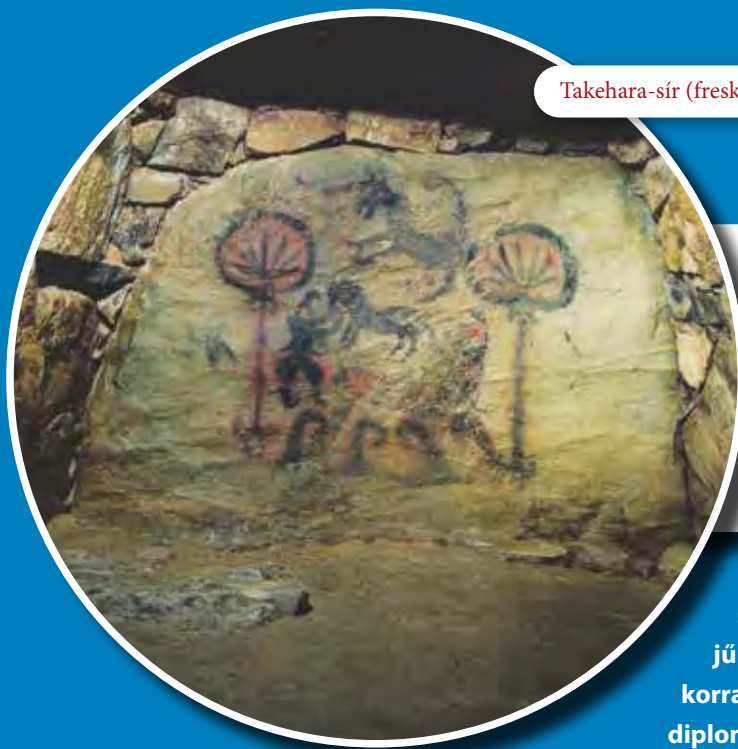
A Meidzsi-korban a nyugatról érkező hatások mélyen befolyásolták a japán társadalmat, azonban voltak divat-áramlatok, amelyek Japánból merítettek ihletet művészi alkotásaikhoz. Elég csak megemlíteni a 19. században a francia impresszionista és posztimpresszionista festők hosszú sorát, Vincent van Goghot, és még sok-sok művészt és alkotót, akiket termékenyen inspirált a japán művészet, így európai művészetünkben is érezhetünk valamit a sajátos japán szemléletből és művészi felfogásból.

De korunkban, a huszonegyedik században is mind jobban észlelhetjük magunk körül a japán kultúra jelenlétét. A kortárs művészeti formák, a japán kultúrát, annak hagyományait és szemléletét bemutató művészek, valamint az animációs filmek és képregények, a popkultúra által inspirált művészet lassan meghódítják az európai és amerikai művészeti színtereket is.

Hokuszai: Nagy hullám Kanagavánál

Takehara-sír (freskó, Kjúsú)

Lázár Marianna

DÍSZÍTETT SÍRKAMRÁK JAPÁNBAN

A Kr. u. 3. századtól többféle temetkezési forma is elterjedt a japán arisztokrácia körében, legfőképp attól függően, hogy melyik nemzetséghez tartozott az eltemetett személy. A 6. század első felére

már nemcsak az uralkodói udvar, de a vidéki szövetséges törzsek vezetői is látványos külsejű halomsírokba temetkeztek. A japán állam ekkorra már erős gazdasági függésben és többnyire jó diplomáciai kapcsolatban állt a Koreai-félsziget ókori államaival és a dél-kínai Liu Sung-dinasztiával is. Az 5–6. század folyamán a Koreai-félszigetről időről időre követek, tudós szerzetesek és mesteremberek érkeztek Japánba. Ezek igen nagy hatást fejtettek ki a japán arisztokrácia kultúrájára, vallási hagyományaira és sírművészetére is. Így ettől az időszaktól kezdődően kezdenek el terjedni a díszített sírkamrák is a szigetországban. A korszak eddig megismert díszített sírkamrái vidéki hatalmasságokhoz vagy az uralkodó Jamato nemzetség alacsonyabb (nem császári) rangú tagjaihoz köthetőek. Mivel jelenleg Japánban a császársírok feltárása törvényileg tiltott vagy erősen korlátozott, ezért nem tudjuk, hogy a még fel nem tárt császári sírkamrák vajon díszítettek-e avagy sem.

Takamacuzuka-sír (a szerző fotója)

Japánban a díszített síroknak két fajtáját különböztetjük meg.

Az ősi japán motívumokat ábrázoló, egyszerű színes festményeket és/vagy domborműveket, esetleg karcolatokat tartalmazó sírok Japán három jól elkülönülő régiójában épültek meg: először a legdélebbi Kjúsú sziget északnyugati és középső területein, majd a délnyugat-honsúi Szan-in régióban, s végül a fősziget keleti, északkeleti részén is megjelentek. A díszítések formája és ezek célja régióként igen változatos volt.

A másik típus a kelet-ázsiai hitvilág és kultúra szimbolikus motívumait igazi freskókkal megjelenítő sírok, amik – legalábbis eddigi ismereteink szerint – csak a korabeli uralkodói udvar, Aszuka területén épültek fel a 7. század végén, a 8. század legelején.

Ismerkedjünk meg hát a japán arisztokrata sírok díszítési hagyományával, a kjúsúi és aszukai példákon keresztül! A 6. században épült kjúsúi sírok – a koreai sírépítészeti hatásra – gondosan lecsiszolt gránit kőlapokból formált folyosóból és egy vagy több, díszes kőből épült sírkamrából álltak. Ezeket az építményeket

többször is újból felnyithatták és kibővíthették, amennyiben egy további közeli hozzátartozót akartak még odatemetni – ilyenkor vagy újabb mellékkamrát építettek, vagy csak egy további koporsót adtak a sírhoz. E kjúsúi sírok jellegzetessége, hogy kamráik négy oldalfalából kizárólag csak azokat díszítették alapozás nélküli festményekkel és/vagy domborművekkel gazdagon, amik a déli bejáratnál látszódtak.

A kjúsúi sírkamrák festményei nemcsak színvilágukban (fekete, piros, kék, zöld, nagyon ritkán sárga), de témájukban is sokszínűek voltak: embereket, rituális eszközöket (legyezőket, uralkodói pálcákat stb.), lovakat, madarakat, természetfölötti lényeket, fegyvereket (pajzsokat, páncélokat stb.), épületeket, hullámokat, csónakokat, hajókat jelenítettek meg rajtuk. Gyakran készültek – feltehetőleg védelmi funkcióval bíró – nonfiguratív díszítések is. Ezek vagy komplex minták voltak, vagy pedig egyszerűbb geometriai alakzatok. A legritkábban előforduló példaként említhető, hogy a díszített sírfalhoz kapcsolódó mennyezetrészen véletlenszerű, elnagyolt kör alakú mintákkal ábrázolták a csillagos égboltot.

Csibuszan-sír, sírkamra (freskó, Kjúsú)

Szenkinko 1. számú sír, falfestmény, Kjúsú (a fotót a szerző készítette a Kumamoto Prefectural Ancient Burial Mound Museum állandó kiállításán, replikáról)

Azúrkék Sárkány a Takamacuzuka-sírban

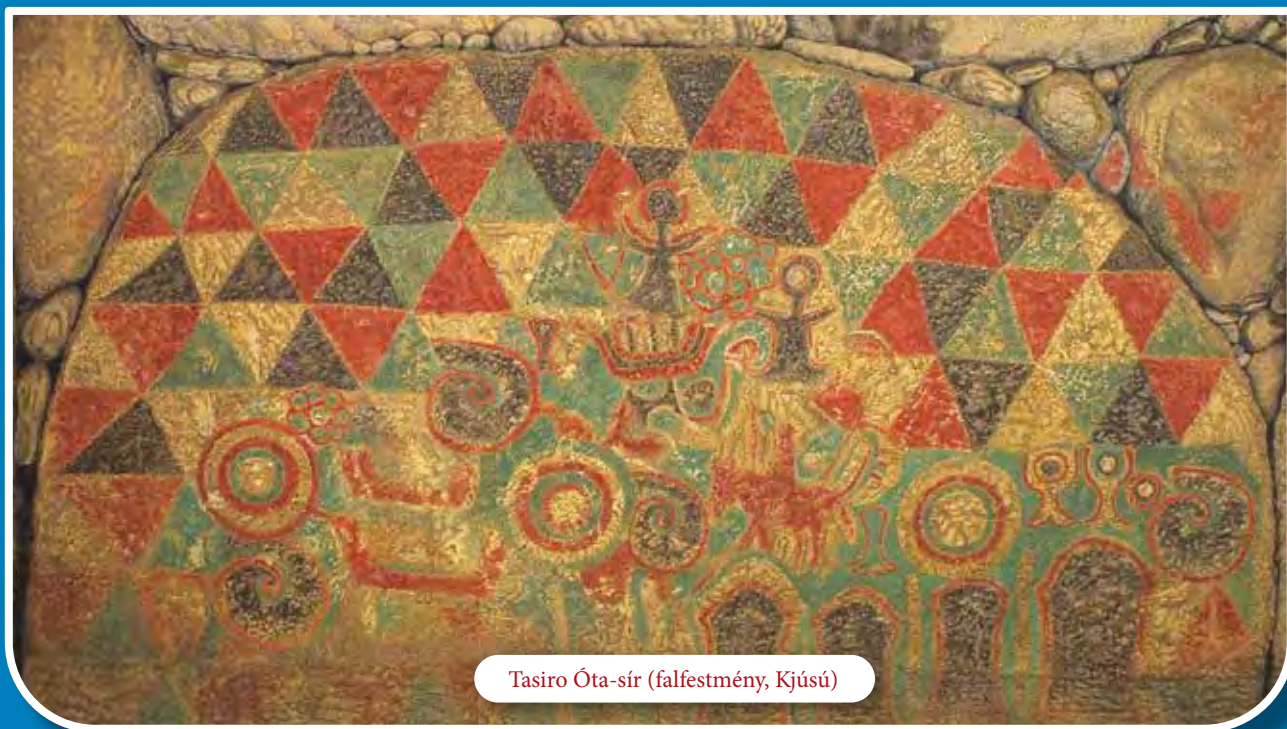

Az egyik legismertebb ilyen sír, a fukuokai Takehara-sír leghíresebb festménye a majdnem 2 méter széles, déli bejáráttal szembeni kamrafalra készült el, a fal elé helyezett kőkoporsó háttérdekorációjaként. A képen szertartási legyezőket, egy lovas-t lovával, hajót és hullámokat jelenítettek meg élénk vörös és fekete színekkel, fekete kontúrvonalak nélkül. Ezek a témák gyaníthatóan rávilágítanak arra is, hogy az elhunyt vezető lovas katonasággal és tengerentúli (esetleg koreai?) kapcsolatokkal is rendelkezhetett.

A legfejlettebb, kínai technikával készült sírornamentikák a 7. század végén, a 8. század elején születtek meg a mai Aszuka (Nara prefektúra) területén. Aszukát gyakran a japán államiság bölcsőjeként is szokás emlegetni, hiszen ókori területe számos császári udvarnak adott otthont majdnem két évszázadon keresztül. A legrégebbi japán krónikák, a *Kodzsziki* és a *Nihonsoki*

feljegyzései alapján tudjuk, hogy az ókori kínai és koreai (kogurjói) halomsírokban gyakran megjelenített kozmologikus szimbólumok értelmezésében és az új kontinentális eredetű festőművészeti technikák elsajátításában nagy segítséget nyújtottak a 7. században Japánba érkező koreai szerzetesek, mesteremberek és tanítók. Jelenleg két sírt ismerünk a 7. század végéről, a 8. század elejéről, melyek falait kínai technikával vakolták be, majd kínai témájú festményekkel díszítették: ez a Takamacuzuka-sír és a Kitora-sír.

A freskók mérete és témája nagyon hasonló a fenti két sírban. A Takamacuzuka-sírban az északi sírfalra az úgynevezett Sötét Harcost; a keleti falra az úgynevezett Azúrkék Sárkányt, a napmotívumot és hivatalnokokat; a déli falra az úgynevezett Vörös Madarat, a nyugati falra az úgynevezett Fehér Tigrist, a holdmotívumot és udvarhölgyeket; a mennyezetre pedig a csillag-

Tasiro Ōta-sír (falfestmény, Kjúsú)

Azúrkék Sárkány - kelet

Vörös Madár - dél

A Kitora-sír négy égtájór freskói (a digitális rajzot [lineartot] a szerző készítette eredeti képanyagok alapján)

Fehér Tigris - nyugat

Sötét Harcos - észak

képeket festették fel. A Kitora-sírban szintén megjelenítették az úgynevezett „négy égtájort” (itt mind a négy freskó épen maradt), viszont az arisztokrata alakok helyett a 12 kínai zodiákus mitikus alakjai jelennek meg az oldalfalakon.

Bár a vizsgálatok kimutatták, hogy eredetileg mind a 12 motívumot megfestették, a sír 1983-as felfedezésekor már csak 6 freskó maradt kivehető állapotban ezek közül. Rendkívül precíz munkával készült a mennyezetet díszítő csillagtérkép is, melynek keleti és nyugati oldalát azonos méretű nap- és holdmotívum keretezi. Ezt a mennyezetfreskót a világ legrégebbi épen maradt csillagtérképeként is számontartják.

Az aszukai freskók készítése során első lépésként vastagon bevakolták a kamrafalat, a Kitora-sír vakolatába fehér agyagot (kaolint) is kevertek. Következő lépésként felmásolták a falra a mintakép fő kontúrvonalait. A Kitora-sír egyes freskóinak esetében vékony karcvonalak maradványai jelzik, hogy itt valószínűleg a kamrafalra szorították a mintaképet és egy spatulával aprólékosan kivésték a mintakép körvonalait, majd egy vékony ecsettel megfestették a főbb kontúrvonalakat. Innentől kezdve megegyezett az eljárás: felvitték a színes festékanyagokat, és végül vékony ecsettel még részletesebben kidolgozták a kép vonalmintáit. A Takamacuzuka-sír festményei lágy, finom ecsetvonásokkal készültek el, fakóbb színvilággal. Ezzel szemben a Kitora-sír freskói – különösen az égtájörök – durvább, erőteljes vonalvezetéssel, dinamikát sugárzó módon vannak elkészítve, mintha épp most készülne minden alak „továbbszállni” a kamrafalon.

A Takamacuzuka-sír udvarhölgyeket ábrázoló portréi (vagy ahogy becézi a japán köznyelv, az „Aszukai Szépségek”) és hivatalnokportréi egyértelműen a kínai Tang-kori sírfreskók hatására készülhettek el. Érdekes, hogy a kínai eredetű kompozícióban az egymással beszélgetni látszó alakok koreai ihletésű nemesi kimonót hordanak felvonulás közben.

Na, de miért pont ezek a különleges festmények kerültek az oldalfalakra és a mennyezetre? Ennek megfejtéséhez először is azt kell megértenünk, hogy miképp alakította az ókori kelet-ázsiai sírművészetet a taoista kozmológia és természetfilozófia. Az ókori kínai kozmológiai tanok szerint a szögletes Föld felett a kerek, 8 oszlop által tartott csillagos Égbolt helyezkedik el. Az Ég négy szejétét (az ott helyet kapó úgynevezett holdházakkal együtt) égtájör istenségek uralták.

E hagyomány szerint az Azúrkék Sárkány a keleti égtájör őrzője, a Vörös Madár a déli égtájör őrzője, a Fehér Tigris a nyugati égtájör őrzője, a Sötét Harcos pedig az északi

égtáj őrzője volt. A jin-jang filozófia és a taoizmus úgynevezett öt elem tanának szimbólum-rendszere alapján természeti elemeket (víz, tűz, fa, fém), irányokat (észak, dél, kelet, nyugat), színeket (fekete, vörös, azúrkék, fehér), valamint a négy évszakot és még sok más dolgot társítottak a mitikus állatalakban ábrázolt égtájörökhöz.

Később az idő körforgásának másik megtestesítőjeként a kínai zodiákusok is bekapcsolódtak e rendszerbe. Tehát nem csupán dekoratív térkialakító funkciója volt a kelet-ázsiai (és így az aszukai) sírokban látható mitikus freskóknak, de elengedhetetlen részei voltak a sírkamrában mesterségesen kialakított kozmikus

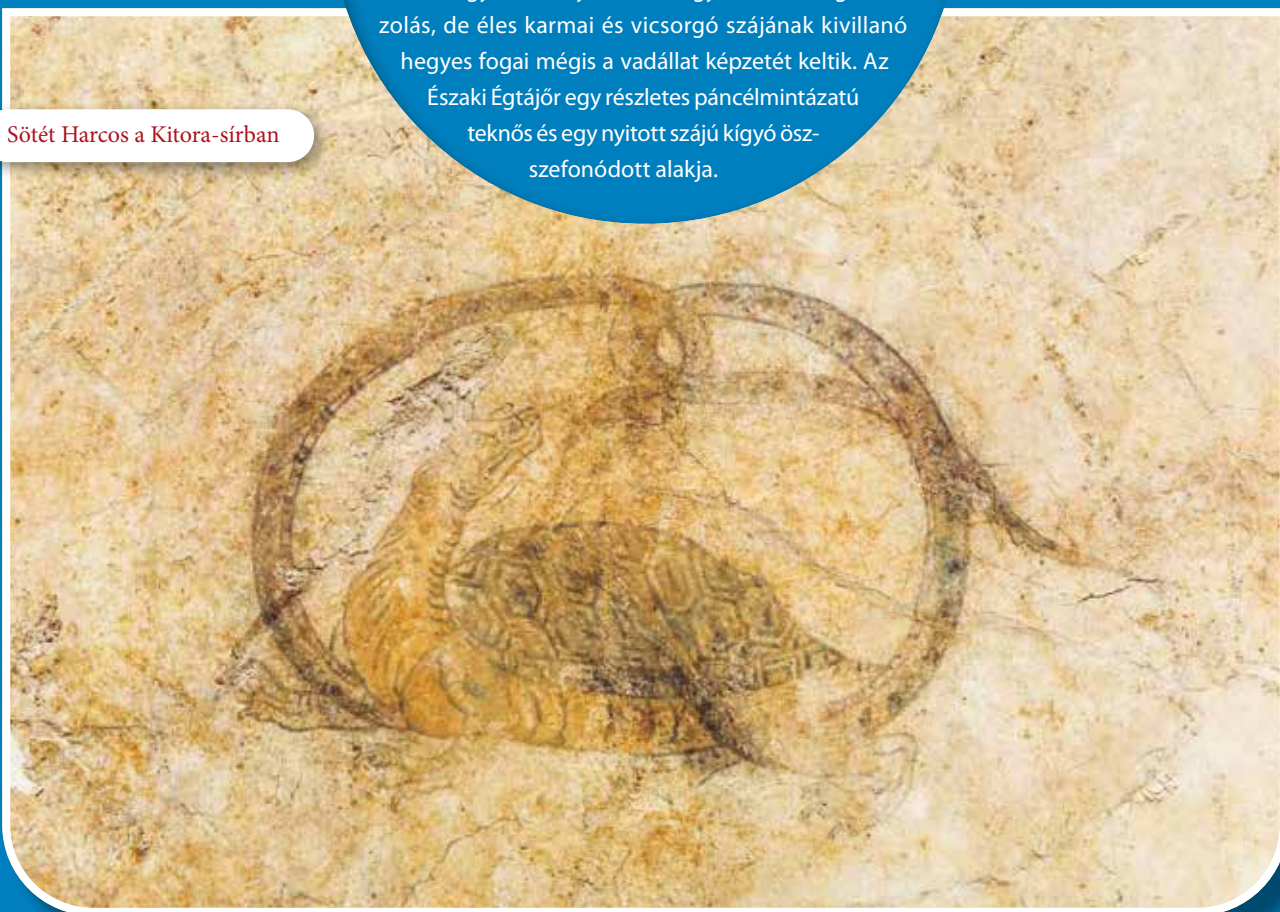
Míg mi, európaiak az ekliptikát állatövekre osztjuk, addig a kínaiak az égi egyenlítőt (a Hold útját) 28 csillagképre osztották. Az égi egyenlítő közelében meghatározott csillagképek a Hold „pihenő palotái”, ezért kapták a holdház elnevezést. A Takamacuzuka-sír mennyezetén 4x7-es csoportokban vannak elhelyezve a holdházak, úgy, ahogy a kozmológiai elv szerint az egyes égtájörökhöz tartoznak. A Kitora-sír összesen 68 csillagképből (kb. 350 különböző méretű csillagból) álló freskója megdöbbentően részletesen ábrázolja az égboltot, annak részeként a 28 holdházat, sőt, még a Tejút egy részét is megjeleníti.

Az aszukai freskókon ábrázolt Keleti Égtájör egy zöldeskék színű mitikus sárkány, éles karmokkal, hosszúra kinyújtott piros nyelvvel és hosszú szarvakkal megjelenítve. Fején, valamint mellső és hátsó lábain hátrafelé simuló, dús sörény és szőr látható, mintha éppen lendületesen repülne. A Déli Égtájör alakja egy cinóbervörös tollazatú fácánhoz hasonlít, ami szintén repülés közben van ábrázolva. A Nyugati Égtájör csíkokkal díszített hosszúkás teste és kígyószerű nyaka nem egy életszerű tigrisábrázolás, de éles karmai és vicorgó szájának kivillanó hegyes fogai mégis a vadállat képzetét keltik. Az Északi Égtájör egy részletes páncélmintázatú teknős és egy nyitott szájú kígyó öszszefonódott alakja.

térnek és időnek is. Fontos volt, hogy a magas rangú személy lelke a túlvilágon is spirituális védelmet élvezzen és harmóniában élhessen az égtájörök útmutatásával, ezért a sírkamra belső terének és annak ikonográfiai sémájának tervezésekor ügyeltek a jin-jang energia-egyensúlyra és az univerzum működését leíró elemek harmonikus körforgására is.

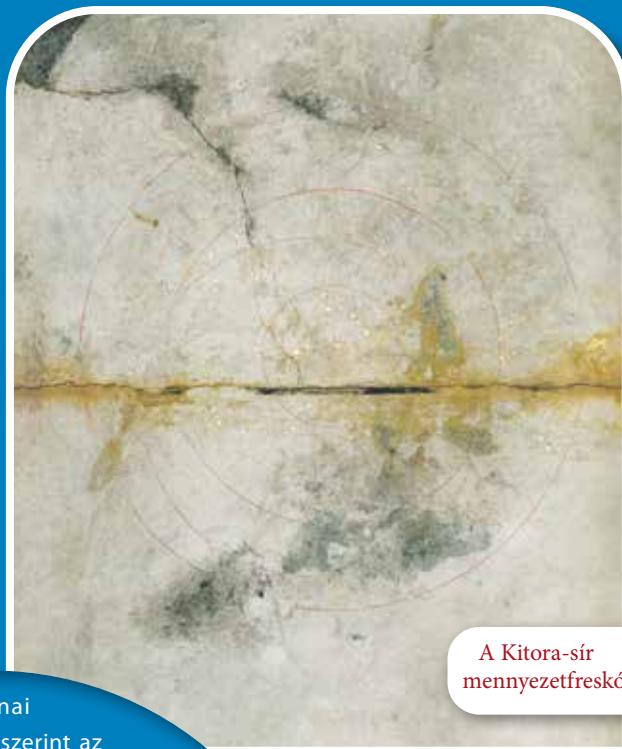
Az aszukai sírokban ábrázolt motívumok egyértelműen kínai eredetűek, azonban az eltérő kompozíciók, a motívumok részletei, a festőművészeti stílus és a felhasznált festékanyagok arra engednek következtetni, hogy a tervezőt és alkotót a koreai kultúra legalább annyira inspirálhatta,

Sötét Harcos a Kitora-sírban

Mennyezetfreskó-részlet
(Gōncōshōkō) a Kitora-sírból

A Kitora-sír
mennyezetfreskója

mint a kínai minták. Sőt, a Kitora-sírban már sajátos japán újítások is megfigyelhetők. Mindkét síremlék freskói ékes bizonyítékai annak, hogy a gyökereiben erős kulturális identitású Japán már az Aszuka-korban szerves része volt az ókori kelet-ázsiai országok közötti kulturális körforgásnak.

A kínai holdnaptár szerint az idő végtelenül ismétlődő, 60 éves ciklusokból áll. A taoista kozmológia szerint minden zodiákushoz (állatövi jegyhez) tartozik egy öt meghatározó elem, égtáj, égtájör, szín, továbbá a jin-jang erők tulajdonságait is hordozzák magukban. Ez a társítási rendszer 12 évenként változik és a 60. évben zárul le, majd kezdődik elölről. A Kitora-sírban fennmaradt 6 zodiákus freskó (Patkány, Bivaly, Tigris, Ló, Kutya, Dísznó) az eddigi ismeretanyag tekintetében teljesen egyedülállónak számít a korban. Jelenleg nem ismerünk a kelet-ázsiai régióban olyan sírfreskót a 7–8. századból, ahol antropomorf alakban, fegyverrel a kezükben ábrázolták volna a mítikus állatokat akár Kína, akár a Koreai-félsziget területén. Minden alak olyan színű ruhát visel, amilyen égtájörhöz tartozik a kozmológiai szabályok szerint.

A 6–7. század során az udvari arisztokrácia által átvett számos külföldi ismeretanyag beolvadt az ősi japán sírművészetbe, és mindez egy sajátos japán interpretációban mutatkozott meg.

Vörös ruhát viselő Ló zodiákus alak a Kitora-sírkamra déli falán

Udvarhölgyek freskója a Takamacuzuka-sírban

Takó Ferenc

22

ISTENSÉGEK LAKHELYE A SINTÓ ÉS SZENTÉLYEI

A japán kultúra, legalábbis története legnagyobb részében, nyitott volt az országba érkező különböző hagyományok iránt. Számos vallási, gondolkodástörténeti tradíció került Japánba a kontinensről, így például az Indiából származó buddhizmus vagy a kínai keletkezésű konfuciánus tanítás, amelyek legkésőbb a 7. században már jelen voltak a szigeteken. A csaknem ezer évvel később érkező kereszténység hosszú üldözöttség után, de végül szintén gyökeret tudott verni a szigetországban. A történelem során kialakuló sokszínűség nagymértékben jellemzi a japán vallásos gondolkodást egészen a mai napig. E sokszínűség egyik legfontosabb eleme a sintó (*shintō*).

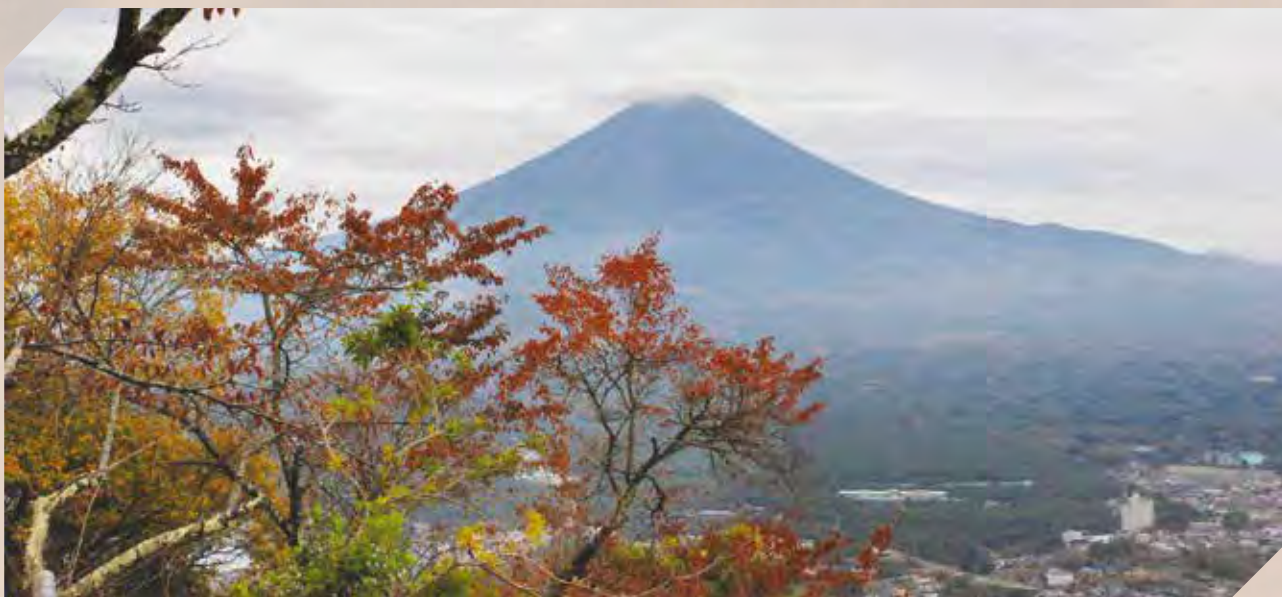
Mielőtt az első, a japán szigeteken kívül született hagyományok ide érkeztek volna, a japán népben – mint megannyi más korai kultúrában – természetesen már éltek bizonyos elképzelések, hiedelmek az embereket körülvevő dolgokról. Azokról a jelenségekről, amelyek ugyan hatással vannak az életre, de az emberek érzékszerveivel közvetlenül nem tapasztalhatók meg. A kor embere, ha azt akarta, hogy egy kő amott legyen, ne itt, akkor el-

dobta azt – de akarhatta ugyan, hogy essen az eső, vagy akarhatta, hogy elálljon, e jelenségek kívül estek azon a körön, amelyet az emberi elme megérthetett vagy befolyásolhatott. Ugyanígy, bár látható volt számukra, hogy miképp születik meg egy gyermek vagy egy kisállat,

Fel-
mérések szerint a japán lakosság több mint 60%-a követi a sintó hagyományt, és szintén több mint 60%-a a buddhizmust. Ez úgy lehetséges, hogy számos japán mindkét hagyományt párhuzamosan ápolja, igaz, közülük igen sokan alapvetően nem tartják magukat „vallásosnak”.

Me-oto-iwa (Me-oto-iva), Menyasszony és vőlegény szikla, Ise (Isze)
(fotó: Doma Petra)

A Fuji-san (Fudzsi-san), Japán legmagasabb hegye (fotó: Doma Petra)

s hogyan sarjad ki egy fa a földből, nem tudhatták, hogy miképp került az égre a nap és a hold, s hogyan jött létre a szilárd föld a vizeken.

A természet hasonló jelenségeire, így az esőre, a vilámlásra vagy a tűzre, továbbá arra, amit a dolgok létrejöttéről, működéséről gondoltak, réges-régi vélekedések nyújtottak magyarázatot számukra. E hiedelmek összességét Japánban a sintó névvel illetik. A sintó szó jelentése „az istenségek útja”. A szótárak, lexikonok gyakran egyszerűen „Japán ősvallásaként” határozzák meg e hagyományt, fontos azonban tudnunk, hogy ez a „vallás” nagyon sokban különbözik azoktól, amelyekre elsősre gondolnánk, ha magyarul a „vallás” szót halljuk. Igaz, nagyon sok hasonlóságot is találunk közöttük.

A sintó hagyományban nem beszélhetünk „teremtésről”, mert nincsen egy teremtő, aki mindent létrehoz – de találunk benne történeteket arról, ahogyan az embereket körülvevő élettér, azaz a „dolgok” létrejöttek. Ezek

a történetek nem egy „szent” könyvben vannak összegyűjtve, és nincs olyan írás sem, amely utasításokat tartalmazna arra vonatkozóan, hogyan éljenek az emberek – a 8. századtól kezdődően ismerünk ugyanakkor olyan könyveket, amelyek az ősi történeteket összegyűjtötték, és annak a korai gondolkodásmódnak és hiedelemrendszernek a lenyomataként szolgálnak, amelyről írással ugyan nem, de tárgyi emlékekkel már rendelkezünk. A sintó hiedelemvilágban továbbá nincsen egyetlen mindenható vagy mindent látó isten sem – a japánok szerint sok-sok ezer, sőt, úgy tartják, mintegy nyolcmillió istenség népesíti be ezt a sokszínű világot.

Az Itsukushima- (Icukusima) szentély vízben álló kapuja (torii), Miyajima (Mijadzshima) (fotó: Doma Petra)

A legrégebbi fennmaradt japán krónika, a 712-re elkészülő *Kojiki* (Kodziki), azaz a „Régi dolgok feljegyzései”, amely az első istenségek keletkezésével kezdődik, és leírja, hogy az uralkodócsalád az istenségektől származik.

A külső szentély (Gekū) kapuja, Ise (fotó: Doma Petra)

Ahogy a korai emberek is a legszorosabb egységben, harmóniában éltek a természettel, ezek az istenségek is jelen lehetnek fáknak, köveknek, de van istensége a szélnek, a napnak, vagy a holdnak is. Az istenségeket japánul úgy nevezik, *kami*. Ilyen istenség, azaz *kami* lehet egy család valamely őse, ahogyan *kami* lakhat akár egy mester szerszámában is, de sok-sok hétköznapi tevékenységnek is megvan a maga istensége, így például a diákok az iskolai megpróbáltatás előtt a tanulás *kamijához* fordulnak segítségért.

A *kami* ugyanis, hogyha kéri, segíthet az embereknek – ahogyan képes olyasmire is, ami nekik kellemetlenséget okoz. Azt, hogy egy *kami* éppen mit tesz és hogyan, egészen emberi tulajdonságai döntenek el: azaz egy *kami* lehet dühös, de lehet jó vagy rossz szándékú, lehet bosszúálló, de akár tévedhet is. A japánok számára tehát fontos, hogy miképp bánnak az istenségekkel, hogyan végzik el például a nekik bemutatott szertartásokat (legyen szó egy család

házi oltáráról vagy épp a japán uralkodó által bemutatott, az egész japán nép számára meghatározó gyakorlatról), és természetesen kiemelt jelentősége van annak is, hogyan gondozzák a helyet, ahol a *kami* lakik.

Azokon a helyeken, ahol a japánok szerint *kami* él, igen gyakran építenek szentélyeket, amelyeknek a neve *jinja* (dzsindzsa). A japánok felfogása szerint ezek az építmények egyáltalán nem pusztán szimbólumok: a *kami* a szó szoros értelmében a szentélyben lakik. A szentély lehet egészen kicsi, de léteznek óriási szentélykörzetek is. Ahogyan a sintó hagyomány és maguk a *kamik* is, ezek az épületek is nagyon szorosan kapcsolódnak a természethez. Hagyományosan fából készülnek, szerkezetük egyszerű, és jellemzően természeti környezetben helyezkednek el. Noha a mo-

Szentély (a bal oldalon) és újjáépítésének kijelölt helye (a jobb oldalon), Ise (fotó: Doma Petra)

A dzsindzsa szó első felében megjelenő *jin* (dzsin) és a sintó szó első felében megjelenő *shin* (sin) és a *kami* szavak ugyanazt jelentik, írásban pedig ugyanazzal az „istenség” jelentésű írásjeggyel írandók.

Amaterasu Ōmikami (Amaterasu Ōmikami) napistennő szentélye, a belső szentély (Naikū) kapuja, Isze (fotó: Doma Petra)

dern városi közegben is találhatunk sintó szentélyt, rendszerint ezek is kis természetes szigetek a Japánra oly jellemző nagyvárosi forgatagban.

A nagyobb, több épületből álló sintó szentélyek legjellegzetesebb elemei a gyakran pirosra festett külső kapuk, a *torii*; valamint a szentélylátogatáskor elengedhetetlen megtisztulás helyszíne, a *temizuya* (temizuja), ahol kőből vájt edényben találunk vizet a kéz és a száj megmosásához; továbbá a *kami* megszólításának, illetve a szertartásoknak helyet biztosító csarnok, a *haiden*; és természetesen a *kami* lakhelyéül szolgáló fő épület, a *honden*, ahová csak igen kevesen léphetnek be. A sintó szentélyek messziről is jól felismerhető, fából készült jellegzetes tődíszítő elemei a *haiden* és a *honden* tetején találhatók.

Annak, hogy a szentélyek hagyományosan fából készülnek, van egy egészen hétköznapi következménye is, amiből a sintó egyik érdekes sajátossága is fakad. A fa rendkívül gyorsan, a kőnél sokkal gyorsabban átalakulni indul, korhadni kezd, így az épületek meglehetősen rövid idő után megsemmisülnének. Ez természetesen

nem engedhető meg, hiszen így a *kami* lakhelye enyészne el. Ennek elkerülését teszi lehetővé az eljárás, melynek során a szentélyeket szigorú szabályokat követve meghatározott időközönként újból felépítik. Az eljárás egyik legszebb példája Japán fő szentélykörzete, az Iszei Nagyszentély (Ise Jingū), ahol a szentélyépületeket húszévente építik fel ismét és ismét.

Fontos, hogy nem „újjáépítésről”, nem a régi épület lebontásáról és újbóli felépítéséről van szó, hanem arról, hogy az épületet közvetlenül a jelenlegi mellett újból felépítik, ezt követően pedig az istenséget a megfelelő szertartás keretében az új épületbe költöztetik, végül a régi épületet lebontják, máskülönben a *kami* lakhely nélkül maradna. Ez az érdekes tradíció könnyen próbára teheti gondolkodásunkat.

A Római Birodalom hajdani keleti határán fekvő hazánkban számos helyen sétálhatunk például olyan kőfalak között, melyeket több mint másfél évezrede emeltek itt. Több mint másfél évezrede eltávozott építők keze érin-

A meghatározott időközönként tartott szentélyátköltöztetési szertartást *shikinen sengūnak* (sikinen szengū) nevezik.

tette tehát ugyanazokat a köveket, melyeket most mi is érinthetünk. Így áll az európai hagyomány e temérdek emléke városainkban egy letűnt kor kultúrájának darabjait őrizve. Ezzel szemben az isei (isei) szentélykörzet több mint 1300 éves, sőt, egyes részei a hagyomány szerint 1500 vagy 1700 évesnél is régebben épülhettek fel először. S miközben ez a japán népi hiedelemvilág legfontosabb szentélykörzete, a napistennő lakhelye, a legősibb ma is létező sintó szentélyegyüttes – fő épületei nem állnak régebben 20 évnél, és a szigorú értelmében nem is pontosan „ugyanott” állnak, hiszen az újbóli felépítéskor mindig a szomszédos területre vándoroltak.

E sajátosságok igen érdekes kérdéseket vetnek fel örökségvédelmi szempontból – hazánkban e területen Solymosi Tamás folytat izgalmas kutatásokat.

Ise (Isze) szentélyei ennek ellenére mégis „ugyanazok”, igaz, nem abban az értelemben, ahogyan egy-egy hajdani római város kőépületei. Ugyanazok, amennyiben építőik meggyőződése szerint ugyanazok a *kamik* élnek bennük, és ugyanazok, mert húszévente ugyanazzal a technikával épülnek fel, amelyet építőmesterek generációról generációra adnak tovább ...tovább évszázadok óta. Folyamatosan változnak, ahogyan a *kamik* „eredeti” lakhelye, a természet is.

Emá nevű fatáblácskák kívánságokkal, Meidzsi-szentély, Tokió (fotó: Doma Petra)

Lázár Marianna

Tükröm, tükröm, mondd meg nékem, ki a legerősebb a vidéken!

Bronztükrök az ókori Japánban

27

Bár Japán sajátos történeti fejlődési utat járt be, elhelyezkedése, kulturális és művészeti hagyományai, vallásai, sőt írásrendszere folytán is a kínai civilizációhoz kötődik. Sokan úgy vélhetik, hogy a japán dekoratív iparművészet alapvetően primitív volt, mielőtt a 6. század második felétől a buddhizmussal együtt átvették a rendkívül fejlett kínai (és koreai) iparművészeti technikákat, de ez nem felel

Japánban készült,
kínai mintás
bronztükrök
(4. század)

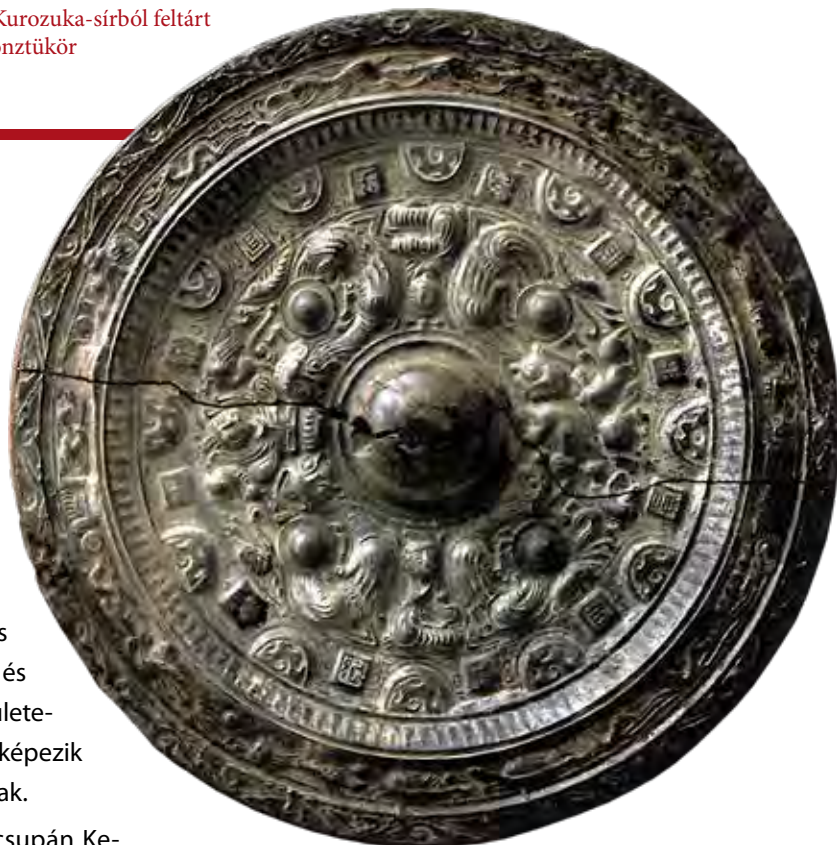
Japán bronztükrök
a Simoikejama-sírból
(3. század)

meg a valóságnak. Ha csak a fémmegmunkálást nézzük, már a Kr. u. 1–3. századból, de főleg az 5. századból és a 6. század elejétől származó nagyszámú bronz- és vastárgy meggyőzően tanúsítja, hogy a fémmegmunkálás meglehetősen fejlett volt a szigetország területén. A kontinens felől – többnyire a Koreai-félszigeten keresztül – érkezett bevándorlók hatására először Észak-Kjúsún, majd később Sikoku és Honsú szigetének nagyobbik részén is terjedni kezdett a fémmegmunkálás (vaskovácsolás, bronzöntés) ismerete a Kr. e. 3–2. századtól.

A fémmegmunkálásához szükséges nyersanyagot (zömmel vasércet) nagyrészt a Koreai-félsziget déli bányaterületeiről vásárolták az ókori japánok, ezért évszázadokon keresztül erős gazdasági függésben voltak egyes koreai államokkal.

A Kurozuka-sírból feltárt bronztükrő

Nem csak az alapvető bronzöntési technikákat sajátították el fokról fokra, de ízléssel és hozzáértéssel alkalmazták a vésés, a karcolás és a domborítás technikáját is. Már ekkoriban is igen nagy számban készültek rituális funkcióval bíró bronztükrők, bronzharangok és bronzfegyverek a szigetország különböző területein. Ezek változatos öntőformái értékes részét képezik a korabeli települések régészeti leletanyagának.

Az időszámításunk előtti időkben nem csupán Kelet-Ázsiában, de Belső-Ázsiában is varázserőt tulajdonítottak a bronztükröknek: ezek fedőlapja megmutatta az „igazságot”, sőt a néphit démonokat távoltartó erőt is tulajdonított neki. Japánban a bronztükrő rituális tárgyként való használata a 3. század feléig részben sámánista, részben pedig mezőgazdasági rítusokhoz köthető; a 3. század

második felétől viszont már egyre inkább az akkor regnáló Jamato törzs ősi sintó hiedelemvilágához. A sintó mitológia szerint a császárok Amateraszu Ómikami napistennő egyeneságú leszármazottjai, a tükrő pedig a főistennő megtestesítője, valójában egy közvetítő tárgy a *kamik* (azaz a természet szellemei, istenségei) és az emberek között, így a bronztükrőt birtokló vezető isteni legitimációval rendelkezik.

A japán uralkodó által a vidéki hatalmasságoknak adományozott bronztükrők a jó szövetségi viszony és a hatalmi legitimáció szimbólumai is voltak, ezért a császári család halomsírjain és szentélyein kívül gyakran kerültek vidéki nemzetségfők sírjaiba is.

A Kurozuka-sírból feltárt bronztükrő

A legfőbb sintó szentélyépületben az ősidőktől kezdve helyet kap az ott tisztelt *kami* szelleme, hagyományosan egy bronztükrő (vagy modernebb verzióban üvegtükrő) testesíti meg. A napistennőnek szentelt ősi sintó szentély, az Iszei Nagyszentély ma is fennáll, itt őrzik a három császári regália egyikét és egyben a napistennő megtestesítőjét, a legendás „jata no kagami” bronztükrőt.

Kínai import „varázstükrő” a Szakuranobaba lelőhelyről (Han-kor)

általában simára csiszolt, hátoldala gazdagon díszített, 10–20 cm átmérőjű és néhány milliméter vastag, formájában és a hátlap-kialakításában egyaránt kifejezésre jut az ártó szellemek elleni mágikus védelem és a kozmikus harmóniára törekvés elve: a közepen elhelyezett fogógomb köré többnyire az égi és a földi vi-

Ha megfigyeljük a legkorábbi japán készítésű tükrök dombordízes hátlapjainak ábrázolásait, nyilvánvaló, hogy ezek még a Han-dinaszita korabeli (Kr. e. 3. század – Kr. u. 3. század) kínai tükrök utánzatai és néhány típus esetében azok továbbgondolásai.

A Han-kori (s általában sírokból feltárt) bronztükrök rendeltetése és megjelenése a démoni erők távoltartásával, a halhatatlanság keresésének elképzeléseivel és a taoista

művészettel kapcsolhatók össze. A kínai stílusú bronztükrő fedőlapja

lágot (tehát az univerzumot) szimbolizáló, különböző négyzetmintákba és körcikkekbe rendezett díszítés készült. E kozmikus, de örökké változó világgépet zömmel a forgó mozgást sugalló égtájór állatalakkal, ókori csillagképekkel, taoista halhatatlanokkal, a zodiákus állatalakjaival, geometrikus elemekkel, növényi ornamentikával, felhőmintával, vagy épp ősi kínai írásjegyek mintázatával próbálták megjeleníteni. A tükörfeliratok tanúsága szerint az e

Kínai import bronztükrő a Hokenojama-sírból (Han-kor)

világi élet sikereihez és a túlvilági élet harmóniájához a természetfeletti erők támogatását kérték.

Jelenlegi ismereteink szerint Japánban Észak-Kjúsú urnasírjaiból, valamint kisebb halomsírjaiból, illetve a honsúi Nara-síkság halomsírjaiból kerültek elő a legnagyobb számban kínai bronztükrök. A tükrök típusa mindkét régióban különböző, méretük is változatos, de a taoista kozmológia szimbólumai szinte mindegyiken megjelennek. Ezek a tárgyak a kínai krónikák feljegyzései alapján elsősorban

Nagy méretű japán bronztükrő az Ivara Jarimizo lelőhely 17. számú sírjából, 2. század (a fotót az Ito-koku History Museum állandó régészeti kiállításán készítette a szerző)

a Koreai-félszigeten keresztül szállított diplomáciai vagy politikai ajándékok voltak, emiatt – és a Kr. u. 3. század közepén-végén megkezdődő hatalmi átrendeződés miatt – a bronztükrök a korábban már említett módon egyre jelentősebb státuszszimbólummá is váltak rituális jelentőségük mellett.

30

Az első Japánban készült tükröket Szaga és Jamaguchi déli prefektúrák területén öntötték az időszámításunk előtti és utáni első század idején, pontosan a Han-dinasztia kori kínai tükrök mintáit követve, de idővel a későbbi kínai dinasztiák tükreit is igényesen reprodukálták. A 3. századtól (a kínai minták fejlődésének hatására) variálni kezdték a típusokat, és akár egy-egy típuson belül is újszerű kompozíciók születtek.

A
Wei-dinasztia története című 3. századi kínai krónikából tudjuk, hogy Kr. u. 238 tizenkettedik holdhónapjában a kínai császár száz bronztükröt adományozott a japán Jamatai (kis)állam királynőjének, Himikónak. A szigetországban több hasonló korú arisztokrata-halomsírból is feltártak hasonló mennyiségű leletet, így (egyelőre) nem lehet biztosan beazonosítani, hogy a krónikában leírt ajándékozás melyik régióhoz köthető.

Sírkamrák és koporsók díszítésére is használt japán tükrömötívum (3-4. század)

A
jellegzetes tükrőtípus japán nevét a háromszög alakú, külső körcikkekben futó zsinórmintájáról és a belső körcikkekben ábrázolt istenalakokról kapta.

A narai úgynevezett Kurozuka-sír és az úgynevezett Hokenojama-sír leletanyagában például több mint 30 db ilyen új típusú, japán készítésű tükrő található, melyek különlegessége, hogy bár egyértelműen a kínai mitológiához köthető isteneket és szellemlényeket jelenítenek meg, az új kompozíciókat már egy japán tervező alkothatta meg. Szintén kiemelendő, hogy ezeknek a tárgyaknak ugyanolyan különleges sajátosságuk is van, mint a kínai úgynevezett „varázstükröknek”: ugyanis ha ezeket szembefordítjuk a napfényvel, és rávilágítunk velük egy sima felületre, a tükröződő fénykörben e tükrök hátlapjainak részletgazdag mintáit is fel lehet ismerni.

Persze nem csak kínai mintájú bronztükrök készültek a szigetországban. Először a Kr. u. 3. században jelentek meg Kjúsún és Honsú középső részén az önálló japán ornamentikájú bronztükrök. Ezek geometrikus elemeket, természeti motívumokat, arisztokraták lakóházait, szertartásokat, vadász- és táncjeleneteket ábrázoltak, méretük pedig jellemzően nagyobb volt, mint a kínai másolatoké. Többé-kevésbé felfedezhető rajtuk az eredeti kínai művészi kompozíció/konceptió, de a japán minták szimbolikája eltért a kínai előképektől, inkább a Jajoi-kori bronzharangok, cserépedények és bizonyos 5–6. századi kjúsúi sírkamrák karcdíszeit idézik elénk. Azt is érdemes megjegyezni, hogy egyes regionális vezetők halomsírába gyakran egyaránt elhelyeztek kínai és japán készítésű, teljesen eltérő méretű és mintájú tükröket is. A mai Fukuoka prefektúrában feltárt 3. századi Hirabaru lelőhelyről például több mint 40 db kínai és japán mintájú bronztükrő került elő, köztük a szigetország legnagyobb, japán mintájú tükre is (46,5 cm). Az említett lelőhelyről ismert kínai import tükrök pontos párhuzamait a Jangce folyó árterületén található kínai Ezhou település egyik lelőhelyén is megtalálták, ezért a Hirabaru lelőhely tükrei is feltehetőleg innen, a kínai Hupej provinciából származhatnak.

A taoista kozmológia tanait leggazdagabban megjelenítő kínai bronztükrök a Tang-dinasztia korából (618–907) származnak. Ezek a kínai tükrök a 8. századi japán császári udvarba is nagy számban eljutottak részben ajándék formájában, részben kereskedelmi árucikként.

A legkülönlegesebb Tang-kori bronztükrök kialakítására a Selyemút művésze is hatott, ezekből a gyöngyház- és borostyánberakású, szőlőindával és palmettával is gyakran díszített műtárgyakból császári relikviaként a japán Sószojin kincstár is őriz néhány darabot.

Vadászatot ábrázoló japán mintás bronztükör (3–4. század)

31

Japán bronztükör (11–12. század)

Mintázatukat és használatuk módját a 8. századi híres japán versantológia, a *Manjósú* több dalban is megőrökíti.

A japán ókor utolsó korszakában, a 9. századtól még kifinomultabb domborminták (pl. daru, fácska, mandarinréce, krizantém, fenyő, szilvafa, császárfa) és arany- vagy ezüstberakásos karmotok jelentek meg az eleganciát sugárzó bronz- és ezüsttükrökön. A korszak másik jellegzetessége, hogy a buddhista szertartásokon használt tükröket Buddha-alakot formáló domborműves díszítéssel vagy ugyanilyen karmotokkal ékesítették.

A japán készítésű Nara-kori (710–794) tükrökön azonban nemcsak a „klasszikusnak” számító mitikus alakok és taoista szimbólumok jelennek meg, de a korabeli kínai és koreai udvari hagyomány és „divat” hatására jó szerencsét és bőséget hozó minták (pl. bizonyos virág- és madármotívumok) is előtérbe kerülnek. Ezek a tárgyak viszont általában kis méretűek (kb. 7–16 cm), és valódi használati tárgyként, díszítésként és szertartási kellékként is funkcionáltak, többnyire a császári udvarban.

Hét csengettyűvel díszített japán bronztükör (5. század)

K O V Á C S
J Ó Z S E F
D É N E S

S Á R K Á N Y H A R C O S
É S M E D V E E M B E R

Magyarország egyik legnagyobb japán gyűjteménye a debreceni Déri Múzeumban tekinthető meg. A ritka műkincsek döntő többségét a múzeum alapítója, Déri Frigyes (1852–1924) vásárolta a 20. század elején.

Déri a gyűjtés során arra törekedett, hogy a lehető legteljesebb kollekciónak állítsa össze mind a tárgyak használati típusát, mind pedig azok anyagát tekintve. Ennek eredményeként a kollekciónak számos iparművészeti alcsoportból áll (például bronz-, ezüst-, fa- és elefántcsont tárgyakból; inróból [övre erősített lakkdobozka – a szerk.]; necukékból [művészi kivitelű gombszerű pecék, amely az inrók övre erősítését biztosította – a szerk.]; porcelánokból és textilekből). A kollekciónak egyik legizgalmasabb részét alkotják az egykori szamurájok hadi eszközei, melyek között több páncél is található.

Déri Frigyes, a gazdag bécsi selyemgyáros vagyonának jelentős részét fordította műtárgyak vásárlására. A Debrecennek ajándékozott gyűjteményében a közel 200 darabos japán anyag mellett számos egyéb távol-keleti (perzsa, indiai, kínai) műkincs is megtalálható.

Déri hagyatékában több olyan értékes műtárgy is megtalálható, melyet Ferenc Ferdinánd főherceg gyűjtött világgörül útja során, például Japánban. A leendő trónörökös 1893-ban járt a szigetországban, ahol annyira megtetszett neki a sárkánymotívum, hogy a bal karjára készíttetett egy sárkányt ábrázoló tetoválást is.

A „Sárkányharcos” páncélja, melynek mellvértjét egy japán sárkány díszíti (fotó: Lukács Tihamér)

A „Sárkányharcos” páncélján látható ősi sárkány, mely kígyószerű testével a felhők között „tekereg” (fotó: Lukács Tihamér)

A múzeumban őrzött gazdagon díszített, acéllemezekből, selyemzsinórokból és lakkozott bőrből összeállított vérték a 18. században készültek. Mind egyedi darab, hiszen a japán szamurájpáncélok között alapvetően sem volt két egyforma, hiszen nem csupán méret után készültek, de fontos cél volt az is, hogy a páncél tükrözze viselőjének egyéniségét, és a harcost könnyen fel tudják ismerni a szövetségesei a csatamezőn. Emellett a szamurájok már a megjelenésükkel is igyekeztek megrémíteni az ellenségeiket, amit rikító festéssel és a páncélok részét képező ijesztő harci maszkokkal próbáltak elérni.

Egy-egy szamurájpáncél felépítése igen bonyolult volt, gyakran akár 20–25 darabból is állhatott. Ennek ellenére meglepően könnyű vértetnek számított, így nem akadályozta a harcost a mozgásban.

A szamurájszaladokban igen nagy tisztelet övezte a páncélokot. Külön szentélyben helyezték el őket, és a kardokhoz hasonlóan gyakran apáról fiúra öröklődtek.

II Sárkányharcos

A Déri Múzeumban kiállított vértetek között az egyik legizgalmasabb a „Sárkányharcos” páncélja, melynek mellvértjét egy japán sárkány díszíti.

A páncélon látható bőrdíszmű egy ősi sárkányt ábrázol, mely pikkelyes, kígyószerű testével a felhők között „tekereg”. Lábai végén éles, levegőbe markoló karmok láthatók.

A sárkánykultusz gyökerei Japán régmúltjába nyúlnak vissza. A mitológiai szörnyek tisztelete egyaránt megtalálható a mesékben, a legendákban és a vallási hagyományokban is. A buddhista mitológiában a sárkányok az erőt, a hatalmat, a szerencsét és az eget jelképezik. Ugyancsak az ő ismertetőjegyük az a mennydörgés, mely felébreszti az embereket a szellemi álmvilágból.

A japánok ősi vallásában, a sintóban a sárkányokat egyfajta vízi *kamikként* ('isteneként', 'szellemeként') tisztelik. Ők az életadó víz őrei, valamint a természetfeletti erők és a bölcsesség szimbólumai.

A sárkánypáncél egykori tulajdonosa minden bizonnyal nagy tisztelettel fordult hazájának sárkánymitoszai felé. Az erőteljes és művészi ábrázolással szerette volna kifejezni hódolatát a legendás lények felé, így megnyerni támogatásukat és segítségüket a nehéz helyzetekben.

A legendák szerint a japán császári család származása – mely az egész világon a legősibb, s máig uralkodó dinasztia – a sárkányokig vezethető vissza. Nem véletlen, hogy a hárommancsú sárkány a császári hatalmat jelképezi.

A Medveember

A Debrecenben kiállított szamuráj harci eszközök másika, ugyancsak látványos darabja a „Medveember” páncélja. A vértet aranszínű lakk- és selyemdíszítéssel van ellátva, de ami még különlegesebbé teszi a darabot, az a sisakot borító medvebunda.

A „Medveember” páncélja. A vértet aranszínű lakk- és selyemdíszítéssel van ellátva (fotó: Lukács Tihamér)

A „Medveember” öltözkének legkülönlegesebb darabja a sisak, melyet medvebundával borítottak (fotó: Lukács Tihamér)

Japánban – különösen a szigetország északi részén – a mai napig erős a medvekultusz. Az egykor Hokkaidó szigetét uraló ajnu nép mitológiájának egyik főhőse a medve. Az ő alakjában jelenik meg a hegyek istene, akitől ez a népcsoport származtatja magát. Számos történet maradt fent az emberekkel kapcsolatba lépő medveistenről (Kimun Kamui), illetve az embereket medvealakban segítő egyéb, jószándékú istenekről.

Érdekes, hogy a medve nemcsak a jó, hanem a gonosz erők jelképe is lehetett. Számos vést hozó isten ugyanis emberevő medve alakjában bukkan fel az ajnu mitológiában.

Az ajnu közösségek egyik legfontosabb ünnepe az iomante, vagyis „a lélek visszaküldésnek” szertartása volt. Ennek során egy 2-3 éves fiatal medvét (amit gyakran még medvebocsként fogtak be) rituális módon feláldoztak. Az ajnu hite szerint így a medve testében lakozó istent szabadítják ki, hogy végre hazatérhessen.

A vértet tulajdonosa valószínűleg erősen hitt a totemizmusban, vagyis egy állatfaj (jelen esetben a medve) vallásos tiszteletében. Így a medveször nem csak egyszerű dísz lehetett a sisakján, hanem egyfajta összekötő kapocs közte, valamint az istenek és egyéb túlvilági hatalmak között. Hite szerint így „medveemberré” válhatott, aki földöntúli erővel védhette családját és pusztíthatta el ellenségeit.

Szabó Balázs Szamuráj-öngyilkosságok Japánban

35

Kevés olyan kép van, ami jobban összekapcsolódna a japán szamuráj éthoszával, mint a rettenthetetlen harcos, aki a hasát felvágva követ el öngyilkosságot – ez a japánul szeppukunak vagy harakirinek (mindkettő a has felvágását jelenti) nevezett végső tett szinte egyé vált a szamurájjelenséggel. Ebben a rövid írásban a szamurájok halálhoz, öngyilkossághoz való viszonyát szeretnénk vázlatosan ismertetni.

Mint majdnem minden ősi kultúrában, úgy a japánban is jelen volt a nagy hatalmú személyek, uralkodók halálakor velük együtt sírba szálló szolgák, családtagok kultusza – erre régészeti és írott forrásokban fellelhető bizonyítékaink is vannak. A kultúra fejlődésével a szokás finomodott, így idővel az önsebzés, a haj levágása vagy a sírba helyezett bábuk váltották fel az emberáldozatok helyét. A katonai feladatokat ellátó, gazdálkodó népességből kinőtt szamurájság 10–11. századi megjelenése abban hozott újat, hogy az addigi, a császári állam hierarchiáján alapuló „szolgálati viszonyt” egy sokkal személyesebb kapcsolat váltotta fel a szamuráj és ura (avagy parancsnoka, a csoport vezetője) között, s a szolgálat már nem beosztáson alapult, hanem érzelmi jellegűvé vált, s életre szóló lett. Ez magyarázza a harcosok hajlandóságát akár életük feláldozására is uruk védelmére, ha az a csatákban veszélybe került. A vesztes összecsapásból elmenekülni nem tudó szamuráj szintén gyakran végzett magával, hiszen a fogságba esés a megszégyenítésen túl amúgy is a halált jelentette volna. Ezeket a tetteket, amelyeket szép számmal jegyeztek fel a krónikák, azonban még nem tekinthetjük a klasszikus szamuráj-öngyilkosságok alapvető formáinak.

Szeppuku – Utagava Kunikazu metszete

A technikailag a has felvágásával elkövetett öngyilkosság a szamurájok korai korszakában egyáltalán nem volt jelen, az említett, öngyilkosságnak is tekinthető tetteket inkább a kard saját nyakba szúrásával, páncélban vízbe ugrással vagy az ellenség sorai közé vágatva követték el. A történelmi hagyomány az első, a has felvágásával elkövetett öngyilkosságot (szeppuku) Minamoto no Jorimaszának tulajdonítja, aki 1180-ban, az Udzsi-folyó menti vesztes csata után követte azt el. Azonban már itt is meg-

Akasi Gidajú öngyilkossága (Cukioka Jositosi festménye)

jelenik a későbbi öngyilkosságok egyik fontos motívuma: Jorimasza ugyanis egy utolsó (búcsú)verset (*dzsiszei*) hagyott hátra. A has felvágásának az értelme azon túl, hogy a keleti szemlélet szerint az alhas (*szeika tanden*) a lélek, a vitalitás helye az emberi testen belül, az lehetett, hogy ez az aktus igen nagy fájdalommal járt, és biztos, de nem azonnali halált jelentett, ami az illető önuralmát, fájdalomtűrését bizonyította – ezek pedig a szamurájok szemében nagy tiszteletnek örvendő erények voltak.

A szamurájok 12. század végi hatalomra jutása (a sóguni kormányzás kezdete) után a szamurájtársadalom íratlan szabályoknak kezdett engedelmessé válni (a közhiedelemmel ellentétben a *busidó*, azaz a szamurájok erkölcsi kódexe sosem volt leírva), a feudális jellegű társadalomban pedig a hűbérúr és a vazallus

Szeppukura készülő szamuráj (jelenet a *Harakiri* című filmből, 1962)

kapcsolata központi szerepet kapott. A hűbérúr gondoskodni és védelmet nyújtani volt köteles az őt szolgálóknak, akik pedig ennek fejében hűséggel tartoztak neki. Ennek a hűségnek a bizonyítására nem létezett nagyobb tett, mint az úr érdekében elszenvedett halál: ez azonban feltétlenül hasznos, indokolt kellett, hogy legyen, a semmilyen hasznot nem hajtó, értelmetlen önfeláldozást ugyanis a „kutya halálának” nevezték.

A 15–16. század polgárháborús időszakában az öngyilkosságnak a már említett, szorult helyzetben, a fogságba esést elkerülendő típusán túl egy új fajtája is megjelent: erődök ostromakor a kétségbeesett helyzetben levő, ostromlott vár parancsnoka öngyilkosságával válthatta meg maradék harcosai és családtagjaink életét, ha az ostromlók feje a vezér halálát elfogadta a megadás szimbolikus aktusaként. Ezen túl pedig több példát találunk a „figyelmeztető öngyilkosságra”, amikor egy vazallus, akire ura láthatóan nem hallgatott egy fontos kérdésben, életét eldobva adott nyomatékot üzenetének. Ennek híres példája volt a későbbi nagy hadúr, Oda Nobunaga nevelője: az idős szamuráj neveltjének kicsapongó, nemtörődöm életmódja miatt rettegett a ház jövője miatt, öngyilkosságával és hátrahagyott üzenetével próbálta jobb belátásra bírni a fiatal nagyurat. A dolog állítólag bevált, Nobunaga magába szállt, és elindult azon az úton, ami őt végül Japán urává tette.

A 17. század elején a Tokugava-sógunátus megteremtésével új világ született Japánban: ettől kezdve béke honolt az országban, a társadalom elitjeként a többiek elé példaként állított szamurájoknak pedig már semmi lehetőségük nem volt arra, hogy hagyományos módon, a harctéren bizonyítsák rátermettségüket és hűségüket.

Színpadai szamuráj-öngyilkosság egy Meidzsi-kori drámában

A harc valóságától elszakadt szamurájokban azonban égett a bizonyítási vágy, ami az öngyilkosságok új, néha groteszk fajtáit teremtette meg. Ilyen volt a *dzsunszi*, a „követő halál”, amikor egy úr halálakor az őt szolgáló szamurájok közül többen öngyilkosok lettek – a gyász végső kifejezése mellett ennek a szokásnak az a hit volt az oka, hogy akik az életben összetartoztak, azok a halál után vagy a következő életben is egymás mellett lesznek majd. Ez a szokás a 17. század második harmadában annyira elterjedt, hogy a sógunátusnak rendeletekben kellett betiltatnia, miután sikertelenül bizonygatta, hogy egy szamuráj nagyobb szolgálatot tesz ura családjának, ha tapasztalásával az utód mellett áll, mint ha elpusztul a néhai nagyúrral együtt. Ennek a szokásnak végképp morbid fajtája volt az ún. „üzleti szeppuku”, amikor gazdátlan szamurájok vállalták, hogy egy úr halála után megölik magukat, abban a reményben, hogy az így a haláltól megmenekülő háznép (mindig „illet” ugyanis több embernek is az ura után halnia) halálából majd gondoskodik az illető nélkülöző családjáról. Az úr halálakor elkövetett szeppuku olyankor is gyakori volt, amikor az elkövető korábban nagyot hibázott, ami halált érdemelt volna, de ura nem engedte, hogy megölje magát – ilyenkor úgy tekintették, hogy az úr parancsának engedelmeskedve életben maradt ugyan, de ez a kötelesség az úr halálakor megszűnt. Az ilyen típusú öngyilkosság híres, késői példája volt 1912-ben Nogi Mareszuke tábornok esete, aki az orosz–japán háborúban rossz katonai döntéseivel tízezernyi japán katona haláláért volt felelős, de Meidzsi császár nem engedte meg neki, hogy öngyilkos legyen a kudarc után. A császár halálakor a tábornok szemében csak „felfüggesztett” öngyilkosság esedékessé vált, így Nogi végzett is magával.

A kora újkori Japánban a halál, az öngyilkosság a szégyen lemosásának eszköze is volt. Ha egy szamuráj súlyos hibát vétett, olyan bűnt követett el, ami halálbüntetést

vont volna maga után, tisztára moshatta nevét, ha azt megelőzően, mintegy bocsánatkérésként végzett magával. Ez igazából egy kegy volt, hiszen a kivégzett emberek családjaira vagy szintén halál, vagy pedig számkivettség várt, aki „engedélyt kapott” a szeppuku végrehajtására, annak családjáról viszont ura köteles volt gondoskodni. A szeppuku végrehajtásának addigra kifinomult szabályai alakultak ki, amelyek a tisztességes, szamurájhoz méltó halál kultuszát támogatták – így vezették be például a *kaisaku*, azaz a segéd posztját, aki kivont karddal a szeppukut végző mögött állt, s amikor úgy látta, hogy az a fájdalom miatt már nem képes nyugodtan viselkedni, vagy egy megbeszélte jelre, lecsapta az illető fejét.

A szeppuku szomorú hagyománya végül a Japán vereségével végződő 2. világháborúig nyúlt, az elkerülhetetlen vereséggel szembesülve egy sor japán tiszt fejezte be így az életét – a modern kor szellemében azonban a segédek már nem karddal, hanem pisztollyal adták meg a végső „kegyelemdöfést”. Az egyik legismertebb ilyen késői szeppukut Nagumo Csúicsi hajtotta végre Saipan szigetén, az az admirális, aki a Pearl Harbour elleni japán támadáskor, majd a midwayi csatában is irányította a japán flottát. Misima Jukio, az ismert japán író és mozgalmár, aki az ország népét a hagyományos erkölcsökhöz kívánta visszavezetni, egy kétségbeesett akció után ugyanilyen módon vetett véget az életének, elkövetve a japán történelem utolsó ismert szeppukuját.

Nogi Mareszuke tábornok

Japán szigetország Ázsia peremén, amely földrajzi elhelyezkedéséből adódóan mindig is jócskán elzárt volt a környező országoktól. Ezen túl, a térség legnagyobb, komoly kulturális kisugárzással rendelkező birodalma, Kína – amelynek hatása alól még Japán sem tudta (akarta) kivonni magát – sohasem volt kifejezetten expanzív hatalom, a környező országokkal való viszonya inkább az említett államok elitjének a szándékai szerint alakult: ha követeket küldtek Kínába, fogadták azokat, de a birodalom sosem törte magát a kapcsolatok fenntartásáért vagy szorosabbra fűzéséért.

Francisco Xavier (Xavéri Szent Ferenc)

Szabó Balázs

AZ ELSŐ NYUGATIAK JAPÁNBAN

A nyugati országokkal való kapcsolatfelvételre viszont egészen 1543-ig kellett várni, amikor is a Japán délnyugati partvidékén fekvő Tanegasima szigetére egy idegen hajó sodródott, portugálokkal és kínaiakkal a fedélzetén. A portugálok a megismerkedés örömeire rögvest muskétabemutatót is tartottak a helyi uraságnak, ami annyira lenyűgözte őt, hogy két fegyvert is vásárolt tőlük, emberei pedig feljegyezték a lőpor összetételét is. Így esett meg az első kapcsolatfelvétel Japán és a nyugati világ között, az új fegyver pedig annyira felkeltette a japánok érdeklődését, hogy hamarosan az országban éppen zajló háborúk egyik fontos eszközévé vált.

A kapcsolatfelvétel után elinduló kereskedelmet a japánok *nanban-bóeki*, „a déli barbárokkal folytatott kereskedelemnek” nevezték, azon okból, hogy a portugálok, majd később a spanyolok dél felől, Formosa (a mai Tajvan) és Makaó irányából érkeztek az országba. A japánokkal kapcsolatba kerülő első portugál kereskedők gyorsan hírért vitték az általuk jól szervezettnek és gazdagnak látott országnak, s feltételezhetjük azt is, hogy ők voltak azok is, akik felkeltették a tér-

ségben működő jezsuita missziók vezetőinek a figyelmét. Francisco Xavier (a későbbi Xavéri Szent Ferenc) 1548-ban a goai jezsuita misszió vezetőjeként találkozott először japánokkal, akik helyismerete és nyelvtudása lehetővé tette Xavier számára, hogy megkíséreljen eljutni Japánba és megvalósíthassa egy, a szigetországba irányuló keresztény misszió tervét. A Francisco vezette kis csapat 1549 augusztusában meg is érkezett Szacumába, ebbe a Kjúsú déli részén fekvő uradalomba, ahol fogadta is őket a helyi nagyúr, Simazu Takahisa.

A jezsuita misszió vezetője a máshol már bevált módszert kívánta követni, azaz el kívánta nyerni az ország uralkodójának az engedélyét, esetleg támogatását a hittérítés érdekében, ezért a következő évben az ország fővárosába, Kiotóba utazott. Itt azonban kudarcot vallott: látványos ajándékok híján sem a császár, sem pedig a sógun nem fogadta őt. Miután azt a kérését is visszautasították, hogy nyilvános hitvitában mérkőzhessen meg a Kiotó melletti nagy buddhista kolostor, az Enryaku-dzsi szerzeteseivel, feladva próbálkozását visszatért

Kjúsúra, hamarosan pedig elhagyta Japánt, másoknak engedve át az ottani misszió vezetését.

A beinduló nyugati kereskedelem az érdekességeken (tűk, szemüvegek stb.) és luxuscikkeken túl leginkább a tűzfegyverek bevitelére koncentrált. Az Európában a 15. század végén megjelenő új típusú puska, az *arquebus* már alkalmas volt lövészalakulatok felszerelésére is, így ez volt az a fegyver, amely forradalmasította a hadviselést Japánban is. A japánok nagyon rövid idő alatt elsajátították a puska- és lőporgyártás fortélyait, az új fegyver pedig hamarosan ezrével került bevetésre a harctereken, kiszorítva az addig a szamurájok fő fegyverének számító íjat, idejétmúlttá téve a nehéz páncélzatot, egyúttal megnyitva az utat a Japánban addig alig ismert, erődökön alapuló hadviselés előtt. Japánban a jezsuiták által ellenőrzött nyugati kereskedelem mindvégig a hittérítéssel összekapcsolódva működött, s ha egy *daimjó* [hadúr, nagybirtokos – a szerk.] vonakodott engedélyezni területén a térítő tevékenységet, a nyugati kereskedőhajók egyszerűen elkerülték a kikötőit.

A keresztény jelenlét és tevékenység fő ellenzői érthető módon az ország vallási életét akkoriban meghatározó buddhista szerzetesek voltak, akik a lakosság hitén keresztül nagy befolyással voltak egy-egy terület közhangulatára, óvatosságra intve minden, a keresztényekkel kapcsolatba lépő *daimjót*.

A helyzet azonban nagyot változott, amikor egy kiváló képességű hadúr, Oda Nobunaga 1568-ban Kiotót elfoglalva a főhatalomra tört, szembekerülve az egyházi földeken keresztül politikai szereplőnek is számító buddhista intézményekkel. Oda számára komoly gondokat okoztak az erődzerű kolostoraikból a hatalmával dacoló buddhisták, ezért a katonai eszközök mellett ideológiai téren is harcolni akart ellenük. Kapóra jöttek így számára a keresztények, akiknek a jelenléte mindennél jobban aggasztotta a buddhista vallási vezetőket. Odával egy, a fővárosban tevékenykedő portugál jezsuita, Luis Frois került hamarosan szoros kapcsolatba, aki Oda

Tojotomi Hidejosi, a Japánt újraegyesítő hadúr

Az első nyugatiak Japánban

40

egyik várában vendégeskedve több, Japánnal kapcsolatos művet is írt. Oda kereszténybarát politikája nagy reményeket keltett a misszió vezetőiben, hiszen noha egy sor, főleg az ország délnyugati területein székelő *daimjó* már áttért a keresztény hitre, az egyre nyilvánvalóbban az egész ország fölötti hatalommal bíró nagyúr megtérítése a keresztény Japán megteremtésének az ígérését hordozta magában. Oda Nobunagát azonban 1582-ben meggyilkolta egyik tábornoka, így végül nem tudni, hogy meddig jutottak volna el az ő támogatásával a Japánt megtéríteni kívánó misszionáriusok.

Oda Nobunaga utódjával, Tojotomi Hidejosival azonban már nem volt ekkora szerencsájük. Hidejosi keresztényekkel jó viszonyt ápoló elődjétől eltérő politikájának részben az lehetett az oka, hogy Nobunaga korábban sikerrel iktatta ki a hatalmát fenyegető buddhista háttérű erőket, így a keresztényeket felhasználó ideológiai harc már okafogyottá vált. Az 1580-ban Japánba érkező, s az ottani misszió vezetését átvevő Alessandro Valignano bár

Portugál hajó Nagaszaki kikötőjében

Keresztényüldözés

ért el jelentős sikereket is (további *daimjók* megtérítése, illetve szemináriumok létesítése az ország több pontján), sőt, 1582-ben négy fiatal japán keresztényt Rómába is elküldött, ahol azok találkoztak XIII. Gergely pápával is, ahogy Hidejosi eljutott az ország minden részének katonai meghódításáig, a keresztényekben egyre inkább a hatalmára veszélyes tényezőt kezdett látni. 1587-ben, ahogy az egyik utolsó, neki ellenálló hatalmi központot, Kjúsú szigetét foglalta éppen el, kiadta az első, a keresztény hittérítést megtiltó rendeletét, amire az az alaptalan híradás ösztönözte, hogy a jezsuiták japánokat adnak el rabszolgának az országon kívülre.

Bár Hidejosi első tiltó rendelkezései a kereskedelmet nem korlátozták (a puskaporgyártáshoz elengedhetetlen salétromot a japánok például csak importból tudták beszerezni), a Japánt irányító hadúr egyre nagyobb gyanakvással nézett a hittérítésre. Ebben közrejátszott az is, hogy a tiltó rendelkezéseket az együttműködés fenntartása és a már megtérített közösség védelme érdekében betartó jezsuitáktól eltérően a Japánban ugyancsak aktív dominikánusok és a ferencesek nem hagytak fel a térítéssel, s az is, hogy a keresztény közösségek zárt csoportként való szembeszegülése a felső parancsoknak már a korábbi, buddhista szemléletű lázadásokra emlékeztették.

Hidejosi 1596-ban megerősítette tiltó rendeletét, aminek be nem tartóira szigorúan sújtott le: 1597-ben Kiotóban huszonhat misszionáriust fogatott el és végeztetett ki.

A Hidejosi 1598-ban bekövetkezett halála után az örökébe lépő Tokugava Iejaszu által alapított új sóguni kormány (Edo-sógunátus) a kereskedelem fenntartása érdekében, noha szintén elfogadta a már Japánban működő keresztény közösségek létét, mégis igyekezett a kereskedelmi kapcsolatokat olyan nyugati országokkal kiépíteni, amelyek már sokkal inkább kereskedni akartak, mint hitet terjeszteni – ilyen volt a korabeli Anglia és Hollandia. Az új rendszer kiépülésével párhuzamosan azonban egyre nagyobb kockázatot láttak a keresztényekben, akik – a japán vezetés álláspontja szerint – inkább voltak hűségesek a római pápa, mint Japán urai felé, ami végül a keresztény hitet betiltó 1614-es rendelethez vezetett. Japánban kereszténynek lenni ettől kezdve igen kockázatos volt, a hitüket meg nem tagadók halálbüntetéssel néztek szembe. 1640-re Japán végül teljesen „bezárkózott”, egy kis holland kolónián kívül minden nyugati jelenlétet megtiltottak az ország területén. Az Európában éppen akkor dúló konfliktusok elterelték Japánról az amúgy sem jelentős figyelmet, az ország így egy teljes évszázadra eltűnt a nyugati hatalmak látóteréből.

A holland kolónia Nagaszakiban

Dénes Mirjam

RÉGI TÁRGYAK, ÚJ FELFEDEZÉSEK

42

A Hopp Ferenc Múzeum három japán tárgyának története

A Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum japán gyűjteménye mintegy százötven év alatt formálódott, s formálódik ma is; története több száz évet és közel nyolcezer tárgyat ölel föl. Ezek szinte mindegyikének roppant izgalmas története van, de most csupán háromról esik szó; három olyan tárgyról, amelyről a korábban alkotott képek, tudásunk módosult avagy gazdagodott az utóbbi évek múzeumi kutatásainak köszönhetően.

A japán gyűjtemény egyik legérdekesebb darabja az az ülő bódhiszattvaszobor, amelyet korábban 8. századi műalkotásnak tartottunk. Az üreges belsejű, szárazlakk-technikával (japán: *kanshitsu*, ejtsd: kansicu) készült buddhista plasztika a Nara-korban (710–794) terjedt el Japánban, majd a 10. század vége körül meg is szűnt, s így viszonylag kevés olyan tárgy maradt fenn, ami ezzel a technikával készült. A technika datálása miatt a múzeum kiállításain, katalógusaiban 8. századi, Nara-kori szoborként jelent meg, csakhogy a szobornak egyetlen pontos analógiáját sem találtuk ebből a korszakból. A Nara-kori, illetve kora Heian-kori szárazlakk buddhista szobrok általában ember nagyságú, álló alakok, amelyeket gazdag színekkel, élethűsége törekedve festettek meg.

Ülő
bódhiszattva.
Japán, anyagvizsgálati
eredmények alapján 19. század. Fa, lakk, textil, aranyozott,
szárazlakk-technika. Jelöletlen.
Mérete: 44 × 35,5 × 26 cm
(fotó©: Szépművészeti Múzeum – Hopp Ferenc Ázsiai
Művészeti Múzeum)

A Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Magyarország egyetlen állami fenntartású és kizárólag ázsiai művészeti szakmúzeuma, jelenleg a Szépművészeti Múzeum fiáláljaként működik. Hopp Ferenc (1833–1919) világotutazó műgyűjtő végakaratát követően jött létre 1919-ben, amelyben teljes ázsiai gyűjteményét Andrássy út 103. alatti világiájával együtt a magyar államra hagyta, hogy abban országos ázsiai művészeti szakmúzeum működjen.

A kansicu szobrok torzója és feje agyagmag köré épített, lakkba áztatott textilrétegekből épült fel, melyeket száradás után faragtak meg részletesen, illetve díszítettek. Általában a megszáradt lakkpáncélt két darabra hasították, hogy eltávolítsák belőle az agyagmagot, majd ismét összeillesztették a szobor részeit. A végtagok nem üregek, hanem faalapra épülnek, ezeket utólagosan illesztik a torzóhoz. A legismertebb japán, üreges szárazlakktechnikával készült buddhista szoborcsoportot, az eredetileg nyolc dévát és tíz buddhista követőt ábrázoló, 734-ben készült együttest a narai Kófuku-ji (ejtsd: Kófuku-dzsi) templomban őrzik.

A Hopp-múzeum szobra tehát mérete, színezése, arányai és stílusa alapján sem hozható párhuzamba az ismert japán szárazlakk szobrok egyikével sem. Vajon mi ennek az oka? A szobrot végül 2018-ban anyagvizsgálat alá vetettük, hogy választ kaphassunk a fenti kérdésre. A vizsgálatokat a budai Festményvizsgáló Labor készítette el. A folyamat során roncsolásmentes anyagvizsgálat készült a szobron fellelhető lakkról, textilről és festékpigmentekről, valamint a szoborról normál, infravörös (IR), ultrabolya (UV) fényű és röntgenfelvételek is készültek. A vizsgálatok során megtalálták a szobrot egykor tartó belső vázszerkezet nyomait is. Mivel a váz egykor áthatolt a szobor hátán, feltételezhető, hogy a ma már hiányzó lótusztrón mellett egykor dicsfény is tartozhatott az ülő bódhiszattvát ábrázoló kompozícióhoz. A szobor egykor

A bódhiszattva szobor UV fényben. Pirossal jelezve a vázszerkezet számára vágott nyílások nyomai (fotó: Festményvizsgáló Labor, ©: Szépművészeti Múzeum – Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum)

nyaktól felfelé több darabra tört, aminek következtében hiányzik a Buddha-ábrázolásokon szokásos fejdudor a koponyáról, s az összeragasztás nyomai is kimutathatóak.

A szobor „hézajatába” beépített kék színű textil kapcsán az alábbi megállapítások születtek: „A szemcsevizsgálat során a kék színt poroszkék pigmentként, a vöröset vas-oxidként (a lakk színezőanyaga), a fehérét kalcium alapú anyagként azonosították.” A szobor hajának pigmentvizsgálata szintén érdekes eredményre vezetett: „Az eredeti haj festése szintén tartalmaz poroszkéket, ez adja meg a zöldes jelleget. A poroszkék ezen változata a XVIII. század végére, XIX.

A kék színű textiltől kiemelt festékpigment-elegy ezerszeres nagyításban, sztereómikroszkópon keresztül (fotó: Festményvizsgáló Labor, ©: Szépművészeti Múzeum – Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum)

század elejére volt jellemző. Az eredeti hajterülete intakt, vagyis ez az eredeti festése a szobor hajának.”

Az úgynevezett poroszkék festéket viszont először 1704-ben állították elő kémiai eljárással Berlinben, elterjedése a 18. század közepére tehető. Japánban csak az 1800-as évek első harmadától vált megszokottá a poroszkék használata. A vizsgálatok alapján tehát nagyon valószínű, hogy nem egy Nara-kori szoborról, hanem egy több mint ezer évvel később keletkezett 19. századi darabról van szó, amely az ősi szárazlakk-technikát volt hivatott bemutatni, s az is valószínűsíthető, hogy a szobronk sosem töltött be vallási funkciót.

Szintén a poroszkék pigment volt az, ami a Hopp-múzeum egyik legértékesebb festett műalkotása, a Genji-album (ejtsd: Gendzsi) korának megállapítását és alkotója kilétének pontosítását lehetővé tette.

Japán kutatók mindmáig két, jeleneteit tekintve a budapesti műalkotással jelentős hasonlóságot mutató festményegyüttest találtak. Mindkettő Sumiyoshi Gukei (1631–1705, ejtsd: Szumijosi Gukei), a jamato-e stílust kép-

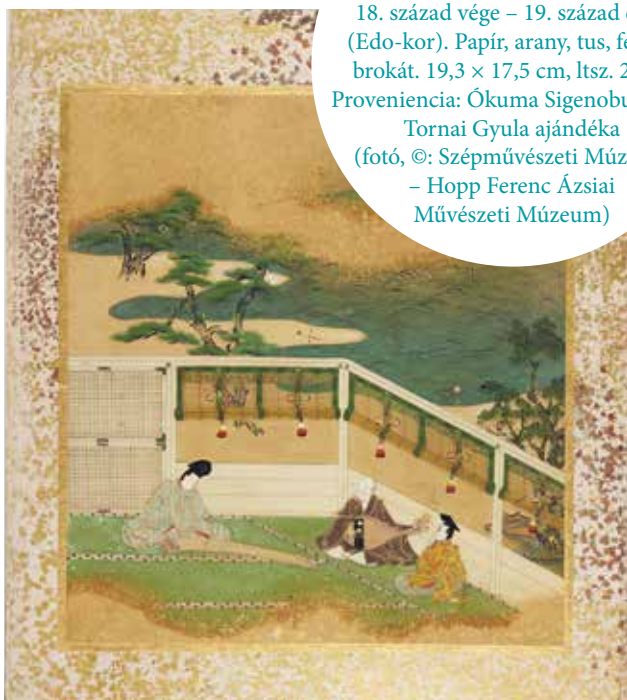
viselő, Edóban működő festő alkotása. Az albumon végzett anyagvizsgálat 2017-es eredményei szerint azonban valószínűleg nem Gukei idejéből származik a mű. A festmények színezőanyagai között megtalálhatók azok a természetes pigmentek is, amelyekkel már a 12. század óta dolgoznak a *jamoto-e* mesterei: így a kagylófehér (kalcium), a földszínek, mint például a cinóber, a barna, a sárga, különböző vörösek (ólom, higany, réz és vas különböző összetételéből), a szerves színezékek (pl. indigó), valamint különféle tört ásványok, mint a malachit (zöld), az azurit (kék), illetve különféle nemesfémek (arany, ezüst). A lapokon azonban az azúrkék és indigó mellett az ominózus poroszkék is fellelhető. A nagaszaki kikötő kereskedelmi feljegyzései alapján legkorábban 1872-ben érkezett poroszkék Nagaszakin keresztül az országba, s az eleinte sporadikus használata is csak az 1820-as évektől válik Japánban min-

A *Gendzsi Monogatari* című, 11. századi irodalmi műalkotást miniaturisztikus jelleggel, az ősi és igen dekoratív *yamoto-e* (ejtsd: jamato-e) stílusban ábrázolták a 13. század óta. A stílus jellegzeteségei az axonometrikus térszerkezet, a gazdag pigmenthasználaton alapuló képépítés, az apró figurák, a madártávlati nézet. Ezek babaházjelleggel kölcsönöznek a képeknek. A budapesti Gendzsi-album Tornai Gyula festőművésznek köszönhetően került a múzeum gyűjteményébe a 20. század elején, aki korábban Ōkuma Shigenobu (ejtsd: Ōkuma

Shigenobu) bárótól, Japán egykori miniszterelnökétől kapta azt ajándékba.

Szumijosi Gukei után:

Gendzsi Monogatari album egy lapja. Jelöletlen. Japán, 18. század vége – 19. század eleje (Edo-kor). Papír, arany, tus, festék, brokát. 19,3 × 17,5 cm, ltsz. 2943. Proveniencia: Ōkuma Shigenobu, majd Tornai Gyula ajándéka (fotó, ©: Szépművészeti Múzeum – Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum)

dennapivá. A Hopp-Múzeum albumán fellelhető poroszkék használatából arra kell következtetnünk tehát, hogy a benne foglalt képek semmiképp sem keletkeztek az 1780-as éveknél korábban. Az is bizonyos azonban, hogy a kezünkben tartott mű nem születhetett az 1830-as éveknél később. Erre abból következtethetünk, hogy az 1830-as évektől már világszerte (így Japánban is) elterjedt mesterséges ultramarinkék, ólomfehér, króm-oxid-hidrát zöld és anilin vörös színek közül egy sincs jelen az album lapjain. A fenti eredmények alapján tehát az album a 18. század végén vagy a 19. század legelején jött létre, nagyjából száz évvel később, mint ikonográfiai forrásának, Szumijosi Gukeinek a művei. Bár ezek az új adatok nem segítettek annak meghatározásában, hogy ki festhette valójában a csodálatos Gendzsi-albumot, a múzeum történetihitelesség-igénye szempontjából az, hogy immár tudjuk, hogy nem Szumijosi Gukei volt az, szintén jelentős eredménynek bizonyult.

A szamurájok védőfelszerelése rendkívül

praktikus: a fém-, textil-, bőr- és lakkozott fafelületek szerencsés kombinációjának köszönhetően jól védi a testet és a fejet a vágó- és szúrófegyverek ellen, ugyanakkor hajlékony, ezért a gyalogos harcban nem gátolta jelentősen használója mozgását. A *kabuto* napfényben zavaróan csillogó szarvai, a védőmaszkba (*menpo*) kovácsolt, harci kiáltást imitáló arcvonások az ellenfél megfélemlítésére, figyelme elterelésére, érzék-szervei eltompítására szolgáltak.

Izgalmas példa a tárgyak funkcióváltozásának megértésére a múzeum szamurájpáncéljának esete.

A Hopp-múzeum testpáncélja az úgynevezett *haramaki* típusba tartozik (jelentése: „körülölelni a torzót”), amely a háton záródott és a hasi oldalon egységes védőfelületet nyújtott. A 18. század végén, a 19. század elején, feltehetően régebbi korok szamurájpáncéljainak mintájára készítették. A sisak belsejében a restaurálási munkák folyamán fellelt felirat szerint a sisak 1821 januárjában készült. Kora ellenére fémmel vágott sérülések figyelhetők meg a vállvérten, tehát több mint valószínű, hogy ténylegesen is használták. Ez azért érdemel különös figyelmet, mert az 1600-as évek elejétől a Meidzsi-restaurációig, 1868-ig tartó Tokugava-korszakot külső támadásoktól mentes, politikailag szilárd, harcmentes, békés időszakként írják le a történelemkönyvek. A korszakban azonban gyakoriak voltak a magas adók,

Szamorájpáncél (haramaki). Japán,

19. sz. eleje (Edo-kor). Jelzet sisakon (kabuto): dátum: 1820 12. hónapja (1821. január), valamint mesterjegy: *Kaccsú rjókó Mjócšin ki Munefusza* (páncélkészítő mester, Mjócšin nemzetség, Munefusza). Bronz, vas, textil, bőr, lakk, aranyozás. M: 161 cm, ltsz. 52.532.2-10. Proveniencia: Montenuovo Nándor gyűjteményéből (fotó, ©: Szépművészeti Múzeum – Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum)

nehéz gazdasági körülmények miatti népfelkelések, és nem volt mentes a gazdasági érdekek vagy épp becsületbeli ügyek miatt összecsapó klánok összetűzéseitől sem.

Sőt, 1868-ban, az utolsó Tokugawa (ejtsd: Tokugava) sógun hatalomvesztését követően kibontakozó Boshin-háború (ejtsd: bosin) szinte az egész országot harcterré változtatta a császári hatalom visszaállításának érdekében. A páncél tehát számos alkalommal tölthetett be jó szolgálatot. A páncél egykori tulajdonosának, Montenuovo Nándor hercegnek (1888–1951) édesapja 1876-ban járt a külföldiek számára akkor még csak húsz éve megnyitott, s ez által a nyugatiak számára nagyon vonzó Japánban, s ő vásárolhatta meg a páncélzatot, amely az akkori hatalom szemében ellenséges, sőt, kompromittáló címermotívumai miatt a japánok között csak nagyon nehezen található volt új gazdára.

E három tárggyal kapcsolatos ismeretbővülésünk csupán példaként szolgálhat arra, hogy a múzeumok, mint a történelem, kultúra és művészet „fridzsiderei”, máig szá-

mos rejtélyt tartogatnak. Az újabb és újabb technológiák, kutatási eszközök és módszerek révén azonban közelebb kerülhetünk e tárgyak egykori rejtélyes életének mind jobb megismeréséhez.

A sisak sárkánymintával díszes lemezén egy kerek, három koncentrikus mályvarózsasalevéből álló címermotívum (japán: *mon*) figyelhető meg. Ez a címer az országot több mint kétszázötven évig irányító Tokugava klánhoz tartozik, s magyarázatot adhat számunkra a fegyver Európába kerülésére. A Meidzsi-reformok törvény előtti egyenlőséget hirdettek, 1871-ben eltörölték a samurájok kiváltságait: meg kellett szabadulniuk jellegzetes hajviseletüktől, és többé nem viselhették fegyvereiket sem. Mivel a korai Meidzsi-korszakban a polgárháborúból kikecmergő Japán nehéz gazdasági helyzetet élt meg, sok exszamuráj bocsátotta áruba immár csak mementőként használható fegyvereit, vértjeit.

A harcedzettség jelei: vágásnyomok a páncélon (fotó, ©: Szépművészeti Múzeum – Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum)

A cikkben olvasható idézetek az anyagvizsgálati dokumentációból származnak, amelyet a Hopp Ferenc Múzeum Adattára őriz, ltsz. HMA Ad/6394-2018.

Wilhelm Gábor

A Néprajzi Múzeum japán gyűjteménye

46

A Néprajzi Múzeum csaknem negyedmilliós tárggyűjteményén belül az ázsiai tárgyak száma 14 ezer, ezen belül pedig a japán darabok száma a legnagyobb. A gyűjtemény kialakulása egybeesik Xántus János kelet-ázsiai útjával (Xántus japán gyűjteményéről egy másik írásban lesz szó). Több más ázsiai részgyűjteményhez hasonlóan a gyűjtemény törzsanyaga 1870 és 1936 között jött létre, és a második világháborút követően csak egészen kis mértékben gyarapodott.

Japán tányér
(Baráthosi Balogh Benedek gyűjtése)

Buddha-szobor
(Baráthosi Balogh Benedek gyűjtése)

A múzeum japán gyűjteménye öt jelentősebb részből tevődik össze, ezek mindegyike a második világháború előtt érkezett meg Budapestre. A tárgyak típusa szerint kitüntetett szerepet játszanak a fegyverek, meg kell említeni még a kerámiákat, *necukéket* [művészi kivitelű gombszerű pecek, amelyek az *inrók* (lakkdobozkák) övre erősítését biztosították – a szerk.], *cubákat* [kard kézvédők – a szerk.], tárgymodelleket, babákat, papírmunkákat és a háztartás legkülönbözőbb tárgyait, elsősorban konyhaeszközöket és étkezési darabokat is.

A japán gyűjtemény legelső és egyben legnagyobb részgyűjteményét Xántus János gyűjtőtevékenységének köszönheti, aki 1869-ben 663 tárgyat vásárolt Japánban, azaz a teljes gyűjtésének egynegyede innen származik.

A tudatosan összeválogatott japán gyűjtések két személyhez köthetők. Egyikük, Flesch Aladár évekig szolgált Jokohamában mint osztrák–magyar császári és királyi főkonzul, és ez idő alatt több ezer japán műtárgyat vásárolt meg. Gyűjteményének egy részét a Néprajzi Tárnak ajándékozta, egy másik része az Iparművészeti Múzeumba, majd a Hopp Ferenc Ázsiai Mű-

vészeti Múzeumba került át. A „néprajzi” anyag 1897-ben, 1900-ban és 1907-ben érkezett meg, összesen 560 darab. Jelentős része kerámia és fegyver, a többi tárgytípus háztartási eszközöket, viseletdarabokat és babákat tartalmazott.

Flesch magángyűjteménye hosszú évek válogatása során jött létre, és több, valóban értékes darabot foglalt magába. Baráthosi Balogh Benedek mandzsú-tunguz szakértő ehhez képest jóval rövidebb idő alatt, alig egy év során állította össze tárgygyűjteményét, mely összetétele alapján sokkal inkább hasonlítható a Xántus János által vásárolt anyaghoz, mint Flesch gyűjteményéhez.

Baráthosi Balognak a Néprajzi Tár számára eladott anyaga valamivel több mint 500 darabot foglalt magába. Ezeket 1903 és 1904 során vásárolta meg egy nagy ívű ázsiai kutatási és gyűjtési koncepció első lépéseként. Baráthosi Balogh a magyarok feltételezett ázsiai őshazája kutatásának szentelte az életét. Baráthosi Balogh a magyarok rokonai közé sorolta a japánokat is, és gyűjtését keletről nyugatra haladva ezért épp itt kezdte meg. A Japánban végzendő munkára öt évet tervezett, az orosz–japán háború azonban közbeszólt,

Japán csésze (Baráthosi Balogh Benedek gyűjtése)

így a vidéki kutatóit meg sem tudta kezdeni. A Tokióban vásárolt tárgyai

között egyaránt találunk lakk-tárgyakat, házi oltárokat, háztartási eszközöket, babákat.

Az úgynevezett *Néprajzi Missio* anyaga a legegységesebb keletkezésű a Néprajzi Múzeum egészét nézve. Ez a gyűjtemény a föld legkülönbözőbb pontján működő misszionáriusok alkalmi gyűjtéseként állt össze, akik egy budapesti plébános, Ribényi Antal felhívására küldtek Budapestre néprajzi tárgyakat egy, a honfoglalás ezeréves ünnepére tervezett és megvalósított, 1896-os kiállítás számára. Ez került azután a Néprajzi Tárba 1898-ban. Japánból összesen 200 tárgy gyűlt össze, típusuk szerint kerámia, fegyver, háztartási eszköz, edény, illetve különböző nagyobb eszközök modellje.

Egy további jelentős magángyűjtő és műtárgykereskedő, a fiúmei Giovanni Bet-tanin 1899-ben és 1904-ben több mint ezer elsőrangú és ritka néprajzi tárggyal gyarapította a Néprajzi Tár ázsiai és óceániai anyagát. A két megvásárolt gyűjteményben összesen 76 darab japán tárgy szerepelt, 26 elefántcsont faragás, 8 kerámia, egy könyv és egy tuskészlet, valamint 37 szobor, két maszk és egy napernyő.

Japán geta (Baráthosi Balogh Benedek gyűjtése)

Japán női bábu

Az első világháború előtt egy magyar magángyűjtő, Karácson Árpád gyarapította tovább a Néprajzi Tár japán állományát. Ő a japán írászat tárgyaiból ajándékozott hatvan darabot a múzeumnak 1903-ban – nyílvevzőket és különböző minőségű bambuszíjakat.

1914-ben Pázmán Ferenc 61 japán tárgyat adott el a múzeumnak. Pázmán egy Budapesten élő műtárgykereskedő volt, aki a világ minden részéről gyűjtött néprajzi és iparművészeti tárgyakat. A Japánból származó tárgyak között 18 mives *necuke* található, kerámiák, érmék és szobrok mellett.

Ugyancsak több különböző földrajzi területről származó tárgyat tartalmazott az eredetileg egy magánmúzeum létrehozásán fáradozó Zichy Jenő gróf 1920-as letéti anyaga. Ennek japán eredetű tárgycsoportja csaknem háromszáz darabot számlált, és a fegyverek (kardok, dárdák és nyilak) mellett kerámiát, háztartási tárgyakat, valamint 34 értékes *cubát* foglalt magába.

A második világháború után viszont már alig történt érdemleges gyarapodás a gyűjteményben. Egy magángyűjtő 1968-ban ugyan csaknem 450 tárgyat adott el a múzeumnak, köztük 133 japán nyilat, 48 pár evőpálcikát és 47 *cubát* – ez utóbbiból azonban 36 darabot a múzeum 1973-ban elcserélt egy svájci magángyűjtővel és műtárgykereskedővel, Everett Rassigával.

1978-ban a tokiói Muszasio Zeneakadémia öt japán hangszer ajándékozott a gyűjteménynek, 1984-ben pedig a szintén tokiói székhelyű Kímonóintézet 117 babát, képet, makettet és textíliát adott csere formájában a múzeumnak.

Összesen négy tárgyat ajándékozott a Néprajzi Múzeumnak 1978-ban egy budapesti magángyűjtő: két lakkdobozt és két legyezőt. A tárgyakat azért érdemes megemlíteni, mivel a 19. század első felében készültek, tehát nem jelenkori gyűjtésből származnak, s nem a megvásárlásuk után közvetlenül kerültek a gyűjteménybe, hanem hosszú ideig egy magángyűjteményben lappangtak.

Földrajzilag értelmezve a japán gyűjteményhez kapcsolódik az ajnu anyag is Baráthosi Balogh Benedek gyűjtése révén. [Az ajnuk a japán szigetvilág egyik őshonos népe, többségük Hokkaidón és Honsún, valamint Szahalinon és Kamcsatkán él – a szerk.]

1913 végére Baráthosi Balogh a kutatást és a gyűjtést a sarkvidéki népekre szándékozott kiterjeszteni. Ezt az utat Baráthosi Balogh újabb három évre tervezte. 1914 áprilisában hagyta el Európát, és május 15-én érkezett meg Japánba. Eredeti terve szerint az ajnuk között május hónapban gyűjtött volna. Mégis csaknem egy hónapos késéssel indult a Japánhoz tartozó Hokkaidó szigetére. Május 27-én érkezett meg a hokkaidói Hakodate városába. Jegyzeteiben megemlíti, hogy már korábban, 1904-es Japánban való tartózkodása idején is járt (a fiával együtt) a hokkaidói ajnuknál. A nagyjából kétezer darabot számláló ajnu gyűjteményét részben a hokkaidói, részben a szahalini ajnuktól vásárolta meg. Az első világháború kitörése miatt azonban csak 1914 augusztusáig maradt ezen a területen.

A háborús helyzet miatt 1914 szeptemberében végül el kellett hagynia Japánt. Ajnu gyűjteményének egy része (a többi néprajzi anyaggal együtt) Habarovszkban,

Egy japán szerzetes szobra (Zichy-gyűjtemény)

másik része Japánban maradt. Személyes utánjárása eredményeképp a Japánban hagyott ajnu tárgyak végül 1922-ben mégis megérkeztek Európába. A gyűjtőút támogatása fejében a gyűjtemény harmada a budapesti Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárát illette meg. 1928-ban így végül 324 ajnu tárgy került a Néprajzi Tárhoz, melynek csaknem egyharmada az oroktoktól [Szahalin szigetén élő mandzsu-tunguz nyelvű csoport – a szerk.] származott.

Szacuma tál

elméletét, ennek révén pedig a múlt egy-egy szeglete feltárásának lehetőségét táplálta. Az ilyen jellegű érdeklődés következtében rövid idő alatt több ezer darabos gyűjtemények jöttek létre európai múzeumok raktáiraiban és magángyűjtők tárolóhelyiségeiben az ajnu anyagi kultúrából.

A budapesti ajnu anyag jól tükrözi a gyűjtés körülményeit és a gyűjtő szándéka is. A rendkívül rövid idő alatt, amit Baráthosi Balogh az ajnuk közötti gyűjtésre szánhatott, szinte minden olyan típusú tárgyból gyűjtött (a tervének megfelelően több darabot is), amihez az adott évszakban és korlátozott pénzügyi lehetőségei révén hozzáférhetett. Így egyaránt találunk rituális, valamint vadász- és halásztárgyakat benne.

Az az akadémiai kezdeményezés, melynek hatására Baráthosi Balogh a gyűjtését végezte, az európai (némi fáziskéséssel pedig a japán) etnológia és antropológia ajnuk iránti felfokozott érdeklődésével magyarázható a 19. század legvégén és a 20. század első felében. Noha az ajnuk sosem éltek az európaiak által gyarmatosított területen, a felületesebb szemlélő szemében fizikai megjelenésük folyamatosan az európaiakkal való rokonságuk

A Néprajzi Múzeum japán gyűjteménye tehát viszonylag kis számú gyűjtő anyagából alakult ki, és ezek között a gyűjtők között szinte valamennyi gyűjtőtípust megtaláljuk. Az egyes részgyűjtemények egymástól és az európai japán gyűjteményektől függetlenül jöttek létre. Bár néhány gyűjtés közülük (ilyen például a Xántus-féle és a missziós) szervesen beleilleszkedett a 19. század második felének és végének gyűjtési tendenciáiba és típusaiba, a kialakult japán gyűjtemény egészében rendkívül egyedi és sajátos maradt.

A kimonóhoz viselt cipő, japánul: zóri

Nincs még egy olyan fegyver, amely akkora hírnévnek örvendene, és amelyet oly sok mítosz övezne, mint a japán kard. A csúcstechnológiával készült, bármilyen anyagot darabokra aprító, használóját legyőzhetetlenné tévő csodafegyver képe hosszú időre uralkodóvá vált a hazai és a nemzetközi popkultúrában:

A közhiedelemben elterjedt, japán karddal és kardvívással kapcsolatos toposzok sajnos nehézkessé teszik, hogy történelmi távlatból és valóban objektívan tekintsünk erre a fegyverre. A japán kard (日本刀, Hepburn-átírással: *nihontó*)

Vida Gergő – Haramza Márk Mítosz és valóság: a japán kard

Duncan MacLeod, a hegylakó; Finley, a vadnyugati kardforgató mester, de Tarantino Fekete Mambája is a samurájok ősi fegyverével veszi fel a harcot a „gonosszal” szemben. De tulajdonképpen mit is nevezünk japán kardnak, és mitől annyira különleges ez a fegyver?

ki-
fejezés valójá-
ban tényleg csak annyit jelent, hogy „Japánban készült kard”. A „japán” szó tehát csupán egy jelző. Önmagában tehát nem utal a fegyver minőségére, csupán készítésének helyszínére. Japánon kívül ennek értelmében nem készülhet tradicionális *nihontó*.

Kétség sem fér ahhoz, hogy a fegyver különlegességét egyrészt készítéstechni-

Tojohara Csikanobu fametszete Kuszunoki Maszacuráról (1898), ami bemutatja, hogy a kardok hogyan csorbultak a csata során

kája, másrészt a használatával szervesen összefüggő mozgáskultúra biztosítja. Ezek ráadásul elválaszthatatlanok a japán filozófiától és a szigetország mitológiájától.

A kardról és a hozzá kapcsolódó harcművészetről, mint a tökéletesség

felé vezető eszközök-

ről, olyan híres kardvívók

írásaiban is olvashatunk, mint

például Mijamoto Muszasi (*Go rin no*

so, azaz „Az öt elem könyve”) vagy Jag-

jú Munenori (*Heihó Kadenso*, azaz „Az életet

adó kard”). A japán kard kulturális jelentő-

ségét mi sem mutatja jobban, mint, hogy

a Nihon Bidzsucu Tóken Hozon Kjóikai

[lásd keretes szöveg] a Japán ál-

lammal közreműködve közel

3.000.000 kardot regiszt-

rált mindmáig, ezek

jelentős részét

pedig védett

tárggyá nyil-

vánította.

A japán kardok

jellegzetességei közé

tartozik az ívelt penge,

a hal-/cápbőrrel (*szame-ga-*

va) és kötözéssel (*ito*) fedett mar-

kolat és a kettő között található ke-

rekded ellenző (*cuba*), amelyet a fegyver

története során számtalan módon díszí-

tettek. Leginkább azonban a pengékészí-

tés során alkalmazott eljárások és a fel-

használt alapanyagok miatt vált híressé e

A kard egyenesítésére szolgáló faeszköz

Az
1948-

ban alapított

Nihon Bidzsucu

Tóken Hozon Kjóikai (NBTHK),

azaz az Értékes Japán Kardokat

Megőrző Társaság feladata a mai napig

fennmaradt történelmi japán szűrő-vágó fegyverek

kategorizálása, rangsorolása és megőrzése az utókornak.

Az NBTHK a kardok kategorizálása során különbséget tesz nemzeti

kincsek (*kokuhó*) és fontos kulturális örökségek (*Dzsújó Bunkazai*) kö-

zött. Ezen kívül további 4 fokozatról ad ki minősítést: *Tokubecu*

Dzsújó Tóken („különösen értékes és igen fontos kard”),

Dzsújó Tóken („igen fontos kard”), *Tokubecu*

Hozon Tóken („különösen értékes és meg-

őrzendő/védett kard”), *Tokubecu*

Hozon Tóken („megőrzen-

dő/védett kard”).

fegyver. A penge ugyanis több esetben úgynevezett *tamahagane* felhasználásá-

val készült. A *tamahagane* egy magas kar-

bontartalmú vasötvözet, amely úgynevezett *satetsuból*, azaz japán vashomokból

készült. A vashomokot kohóban (*tatara*) faszénnel elegyítették, és hosszú, napokig

tartó kohósítással állították elő belőle a *ta-*

mahaganét. E különleges vasötvözetből azonban csak a legmagasabb minőségű

fegyverek készültek. Nem is kovácsol-

hattak ebből minden pengét, már csak a történelem során elkészült

kardok darabszámát tekintve sem. A szennyeződések

eltávolítása és az anyag homogeni-

zálása céljából az előállított acélt többször hajtogat-

ták. Ez nem kizárólag a japán fegyver-

kovácsolás-ban fellelhető munkafolya-

mat, a kohósított vas átkovácsolása

általánosan jellemezte a történelmi korok vasmű-

vességét. Szintén előfordult más kultúrákban – így például a középkori

Európában is – az agyagbevonat használata az edzések alkalmával. Ugyanakkor az agyaggal bevont penge gyors lehűtése során keletkező edzési vonal (*hamon*) egyértelműen a japán kardművesség sajátossága.

A kardok formája az évszázadok során a hadviselés fejlődésével és a fegyverek taktikai alkalmazásával együtt változott. A japán kardok formájára és hosszára utaló első szabályozás az úgynevezett Azucsi Momojama- vagy Momojama-korszak (1568–1600) időszakában született. Mai ismereteink alapján közel 600 évvel az első, már a *katana* sajátosságait magán hordozó kard elkészítése után. A ma leginkább ismert három fő kardkategória (a *katana*, a *vakizasi* és a *tantó* – a kifejezések a kardok hosszára utalnak) – ekkor született meg, ahogy a *katana* szó használata is ezután lett általános.

tana maximális hossza 2 *saku* és 8 vagy 9 *szun* (84,84 cm – 87,87 cm), míg a *vakizasi* mérete 1 *shaku* és 8–9 *szun* (54,54 cm – 57,57 cm). A Tokugava-sógunátus által kiadott 1688-as *Mutó Rei* rendelet („A kardviselés tilalma”) megtiltja a közemberek számára, hogy *ko-vakizasinál* (azaz kicsi *vakizasinál*) hosszabb rövidkardot viseljenek vagy szállítsanak. Ugyanakkor az ennél rövidebb kardok elvben továbbra is viselhetők voltak. Az ez alatti hosszal bíró fegyvereket illeték a *tantó* névvel.

A japán kard kivételes képességeihez nem fér kétség, de ahogy a történetét és készítését is számtalan mítosz övezi,

úgy a kard mechanikai tulajdonságait is legalább ennyi érzelmekkel túlfűtött legenda kíséri.

E kardok a középkorban a korabeli technológia igen magas fokát képviselték, amit az is bizonyított, hogy az 1467–1554 közötti időszakban jelent meg a *kazuucsimono* vagy *tabagatana*, avagy a tömeggyártású kard.

A *kazu-ucsi* elnevezés

a már említett tömeggyártásra utal, a *tabagatana* pedig azt jelenti, hogy „*katana* csomagban”. Ekkortájt Japán nagy mennyiségű kardot exportált a Ming-di-

A kard egyenesítése hagyományos módon

Egy 1645-ben írt, kardokra (és érdekes módon hajviseleti stílusokra) vonatkozó ajánlásban olvashatunk a fenti kategóriákról és méreteikről is. Ezek szerint a *ka-*

nasztia (1368–1644) részére Kínába. Egyes kutatók szerint ekkoriban tízezres nagyságrendben készültek a szűrő-vágó fegyverek. Bár ezek a példányok megjelenésükben és kifinomultságukban nem vehették fel a versenyt a korábbi kardokkal, mégis elég hatékonyak bizonyultak, és nagy volt rájuk a kereslet még külföldön, így Kínában is.

Indokolt azonban számításba vennünk, hogy ez az időszak még mindig jóval a modern kohászati technológiák és az elektromos eszközök megszületése előtti korszak. Így a megfelelő minőségű tömeggyártás is önmagában véve egy tiszteletre méltó teljesítmény. A mai,

modern kohászati eszközökkel természetesen sokkal jobb minőségű acél állítható elő nemcsak gazdaságosabban, de sokkal gyorsabban is, mint amiről a feudális Japán kardkészítő mesterei valaha is álmodhattak. Nem a véletlen műve tehát a bonyolult eljárás a japán kard készítése során, hiszen empirikus úton, hosszas tanulás során jöttek rá a mesterek a minőségi acél előállításának módjára, ha annak pontos, tudományos hátterét nem is értették, és az sem volt mindig világos számukra, hogy melyik lépés miért is fontos.

A korabeli japán kardok formai és szerkezeti sokszínűségük ellenére is meglehetősen sérülékeny eszközök voltak.

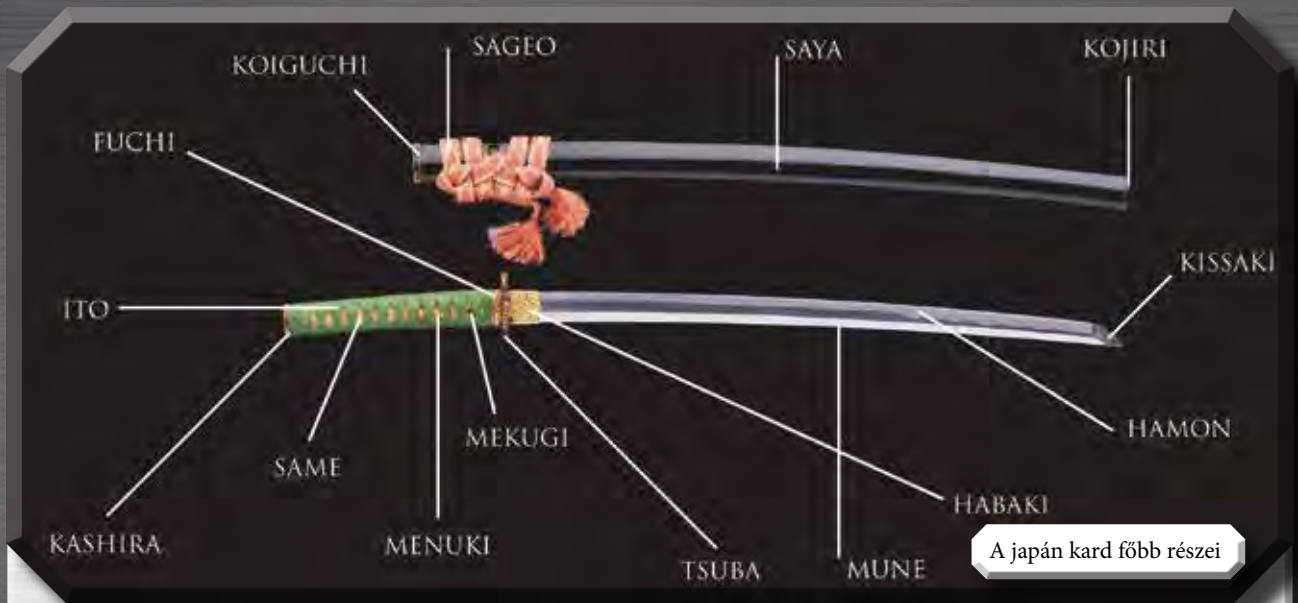
A JAPÁN KARD FORMÁJÁNAK VÁLTOZÁSAI

A kardkészítés szempontjából a Genroku-időszak, valójában nem történelmi kor, hanem a japán kard "modern" időszakának kezdete, a Japán felvilágosultság időszakától

A kép elkészítéséhez Nihonno Bijutsu Taken Hazon Kyokai weboldalán már nem elérhető ábráját és Kokan Nagayama [1997], *The Connoisseur's Book of Japanese Swords* című kiadványában található képet használtuk fel

A japán kard főbb részei

Természetes módon csorbultak és görbültek, ellentétben a popkultúra filmjeiben látható jelenetekkel. A mai napig gyakorta látható a japán harcművészeti bemutatók vágásgyakorlatainál olyan résztvevő, aki a gyékényszőnyegek átvágása után egy eszköz segítségével visszaegyengeti a kardját. Ezek a formavesztések azonban az esetek többségében javíthatók voltak a kard kiegyenesítésével, és nem jártak a fegyver használhatatlanná válásával. A modern kohászati eljárások során létrehozott acélok, amelyeket még adott

Japán kohó (tatara)

esetben kovácsolni sem szükséges a klasszikus értelemben, egyszerűen formára vágva, hőkezelés után és megfelelően polírozva ennél sokkal megbízhatóbbak. Nyilvánvaló azonban, hogy

A japán kard ellenzője, a *cuba* (19. század)

történeti perspektívába helyezve az antik japán kardok értékét (melyek besorolhatók egy-egy NBTHK-kategóriába) nem a kivételes vágóerejük adja meg.

E kardok általános jó minősége ellenére is a szamurájok uralta évszázadokban meglepő módon a halált okozó sérülések alig harmada volt csupán kardokhoz köthető. Ráadásul a stratégia változása miatt idővel az olyan szál-fegyverek, mint a lándzsa, később pedig a puska porral működő löfegyverek folyamatosan szorították ki a kardot a harcterekről. A fegyvertípus a 19. század végén azonban egy

Modern japán *katana*,
vakizasi és *tantó*
(YariNoHanzo)

utolsó, rövid periódusra ismételten főszerephez került. A feudalizmus korának vége és a Meidzsi-restauráció elhozta ugyan a szamurájok korának is a végét, de a japán kard, ahogy többször is az évszázadok során, újfent alkalmazkodott. Még a 21. században is az egyik legismertebb fegyver, és számtalan harcművész és sport gyakorolja a mai napig is forgatásának legtitkosabb fogásait.

A japán kardokon látható
edzési vonal, a *hamon*

Xántus János Japán gyűjteménye a Néprajzi Múzeumban

Wilhelm Gábor

Legyező

A Néprajzi Múzeum lényegében az 1868–1870-es osztrák–magyar kelet-ázsiai expedíciónak köszönheti létrejöttét. A monarchia gyarmatok híján igyekezett politikai és kereskedelmi kapcsolatokat kiépíteni a csendes-óceáni területekkel, eközben tudományos kutatásokat és gyűjtéseket is végzett a Nyugat számára döntően akkoriban még ismeretlen térségben. Ez volt az az időszak, amikor Magyarország érdeklődése is kezdett az egész világra kiterjedni, ráadásul a hazai tudományos intézmények is egyre jobban önállósdni kezdtek. Xántus János természettudós, utazó (1825–1894) kapta azt a megbízást, hogy tudományos kutatói szerepben vegyen részt a fent említett expedícióban, és ebben a minőségben növény-, állat- és etnográfiai tárgygyűjtéseivel gyarapítsa a hazai gyűjteményeket. Xántus korábban az 1850-es évektől kezdve közel 13 évet töltött az Egyesült Államokban, ahol kartográfusként, felfedezőként, valamint természettudósként több ezer, részben addig ismeretlen állatot és növényt fedezett fel és gyűjtött össze, és az egyesült államokbeli Smithsonian Institution számára is 1856–1858 között nagyszabású és módszeres természettudományi gyűjtéseket végzett, de a Magyar Nemzeti Múzeumnak is küldött anyagot.

Xántus az osztrák–magyar kelet-ázsiai expedíció mintegy 23 hónapja alatt végül összesen 165 444 tárgyat gyűjtött össze, ezek többsége természettudományi érdekességű volt: állat, növény, ásvány, de néprajzi, régészeti tárgyak is szép számmal kerültek a gyűjteménybe. Különösen Japánban vásárolt sokat – ami az expedíció szempontjából kiemelt fontosságú volt, hiszen hosszú elszigeteltsége miatt Japán a legkevésbé ismert ázsiai országnak számított.

Xántus János a tudományos bizottságot szállító *Friedrich* hadihajó fedélzetén végül 1869. szeptember 6-án érkezett Japánba. Nagaszakiból indulva a hajó Hiradó szigetét, Ószakát, Hjógot és Ósima szigetét érintve, végül Jokohamában ért végcéljához. Xántus ezeken a városokon kívül Kóbéba is ellátogatott. Ha figyelembe vesszük, hogy a két hónapos hajóút a Japánban töltött időnek legalább felét felemésztette, Xántusnak alig néhány hét állt rendelkezésére az egyes városokban való tárgygyűjtésre. Xántus végül összesen 663 tárgyat vásárolt Japánban, azaz az expedíció teljes néprajzi gyűjtésének egynegyede innen származik. Xántust alapvetően a keleti házi és kézműipar tárgyai iránti kíváncsiság vezette a gyűjtés során. Meglep-

Legyező

te ugyanis Japán kézműipari fejlettsége, az ottani termékek választéka, és ezért a különlegesnek látszó típusokból igyekezett módszeresen sorozatokat összeállítani.

Xántus szerint Japánban „egészen más élet, mint a mihez szoktunk, az egészen más szokások, épületek, s egyáltalán minden, de különösen a soha nem látott és tapasztalt tisztaság, mely mindenütt szembeötlik”.

A természettudományi anyaggal együtt Xántus végül 30 ládányi gyűjteményt küldött haza Japánból. Ennek zömét az állat- és növénygyűjtemény alkotta, ám Xántus szerint az etnográfiai gyűjtése is „teljes és tökéletes” lett. Tárgygyűjtésének gerincét a kerámia- és papírmunkák jelentették, emellett főképp a porcelán- és a bronzmunkákból igyekezett teljes sorozatokat összeállítani. Ezt az anyagot egészítette ki egyes mesterségek (például az asztalos) szerszámaival, valamint a hétköznapi élet számára szokatlan darabjaival (például legyező, lampion stb.). Hangsúlyoznunk kell azonban azt, hogy a rendelkezésére álló pénzkeret, valamint a szállítás nehézségei miatt Xántus csak kis méretű tárgyakat tudott vásárolni. A *Friedrich* hadihajó végül 1869. november 6-án hagyta el végleg Japánt.

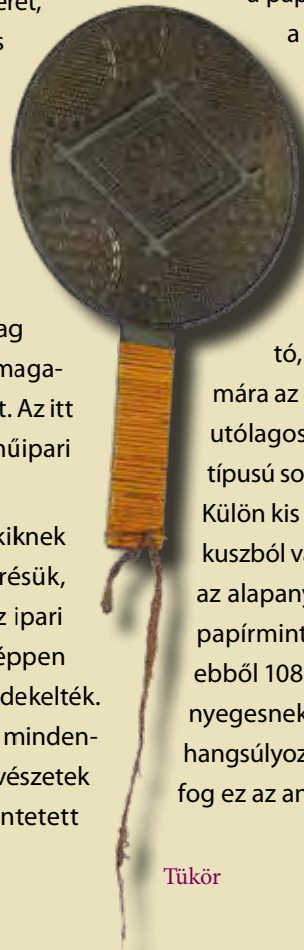
Az expedíció eredményeit, annak hazakerkezését követően két kiállításon mutatták be 1871-ben és 1874-ben, amely kiállításokon a japán gyűjtemény mint a teljes gyűjtött anyag „legfejlettebb régió”-ja, a „polgárosodás legmagasabb fokán álló” országa, kiemelt helyre került. Az itt kiállított tárgyak alapvetően anyag- és kézműipari technikák szerint követték egymást.

Eltérően a 18. és 19. századi gyűjtőktől, akiknek csak a japán exportcikkekhez volt hozzáférésük, Xántust a japán kultúrán belül elsősorban az ipari termékek és a hétköznapi élet míves vagy éppen egyszerűbb kidolgozású használati tárgyai érdekelték. Sokkal inkább igyekezett átfogó képet adni a mindennapok tárgyi világáról, mint a klasszikus művészetek közé sorolható darabokat kiválasztani. Kitüntetett

Tányér

A tárgyak döntő többsége egyébként Jokohamából származott, nem véletlenül, hiszen Jokohama jelentette a világ számára az újonnan megnyíló Japán kapuját. A város ekkor már felkészült az idegenek fogadására, és számos műtárgyat és fotográfiát árult az oda érkezőknek. Az expedíció itt végül csaknem egy teljes hónapot töltött el.

Tükör

figyelmet szentelt az ottani alapanyagoknak, a bambusznak és különösen a papírmunkáknak, valamint a selyemszálból készített termékeknek. Ezeket az általa felkeresett városok piacain, műhelyeiben és üzleteiben vásárolta meg. A két leghangsúlyosabb tárgytypus Xántus gyűjtésén belül kétségtelenül a fa- és bambuszedények, valamint a papírminták.

Xántus János gyűjteményében feltűnő a tárgysorozat nagy száma, ilyenekkel találkozunk a papírminták, kosarak, tálcák, lakkedények, porcelánok, legyezők, lámpások, pipereeszközök, seprűk, faiparosok stb. szerszámai között egyaránt. Az egyedi tárgyak vagy tárgye gyűttesek ritkaságszámba mennek (pl. íróeszköz-készlet vagy esernyő). A sorozatokat az esetek többségében az alapanyag vagy a készítési technika alapján válogatta össze, így külön sorozatot alkotnak a lakozott és a berakott edények, a rizszszalmából készített saruk, a papírlageyezők, a papírlámpások, a rotáng- és a bambuszkosarak, a bambusztárcák. Sokkal ritkábban válogatott össze tárgyakat funkcionális szempont szerint. Ilyen kivételnek számítanak a pipereeszközök (fésűk, kefék, illatosítótartók), a hangszerek (bambuszfuvalák, húros hangszerek stb.), a buddhista szobrok, a fegyverek, a ház- és csónakmodellek, háztartási eszközök, ám ezeknél is jól látható, hogy elsődleges szempont volt Xántus számára az alapanyag vagy a technika, s csupán később, utólagosan, s véletlenszerűen álltak össze a hasonló típusú sorozatokból különböző funkcionális egységek. Külön kis sorozatokba rendeződnek tehát a sásból, kókuszából vagy éppen cirokból készített seprűk. Jellemző az alapanyagsorozatok hangsúlyos voltára, hogy csak papírmintából 120 darab szerepel a gyűjteményben, ebből 108 darab egyetlen sorozat részeként. Xántus lényegesnek tartotta a gyűjtemény dokumentáltságát, s hangsúlyozta, hogy a meglévő, elkészített leírások révén fog ez az anyag „európai fontosságra emelkedni”.

Xántus János japán gyűjteménye a Néprajzi Múzeumban

A gyűjtemény összetétele szempontjából szinte lényegtelennek látszik az az egy tárgy, mely Czapkay József orvos ajándékként került a Xántus-gyűjteménybe. Egy Nagaszakiból való halászházmodellről van szó. Itt valójában a gyűjtő személye érdekes. Czapkay az 1848-as magyar szabadságharc egyik főorvosa volt. A szabadságharc elvesztésével sok más társához hasonlóan emigrálni kényszerült, ő Törökországon keresztül menekült el Magyarországról, majd az Egyesült Államokba vándorolt ki, melynek bukaresti követeként működött 1862 és 1870 között.

A múzeum kezdeti korszakára tehát rányomták a bélyegüket az emigrációban élő vagy onnan hazatérő volt szabadságharcosok adományai is, nem utolsósorban Xántus ismeretsége révén. Azonban a Xántus János által megkezdett tudatos gyűjtésnek szinte alig akadt folytatása a következő évszázadban. A későbbi, nem túl nagy számú japán gyűjtemények döntően véletlenszerűen álltak össze és kerültek végül a múzeumba.

Érdeemes megemlíteni még Eugen de Ransonnet báró ajándékát, mely egy tételként szerepel a múzeumi nyilvántartásban, és amely különböző papírmintákat tartalmaz. Ez az egy tétel Xántus János gyűjteménye részeként került a múzeumba, noha az osztrák–magyar kelet-ázsiai expedíció során vásárolta meg a később Bécsbe költöző festő és utazó, belga származású Ransonnet, aki az út során rajzokkal és festményekkel dokumentálta a meglátogatott vidékek flóráját, faunáját és népeit, és emellett természettudományi tanulmányokat folytatott az expedíció

Japán harci felszerelés

számára. Ransonnet 1864 és 1865 között Ceylonon töltött néhány hónapot. Az ott készített, részben a tenger alatti korallzátonyokat bemutató vázslatait 1867-ben Bécsben jelentette meg.

Kamakurai bronz Buddha-szobor

Xántus János (1825–1894)

A SZAMURÁJOK TITOKZATOS VILÁGA

Felföldi Szabolcs

59

Thomas D. Conlan: Szamurájok. Fegyverek és harci taktikák.
Kossuth Kiadó 2021.

*„Súlyos veszteségeket szenvedtünk,
erőink semmivé zsugorodtak,
mi pedig menekültünk.”*

1336 Cucsimocsi
Nobuhide

Jamamoto
Cunetomo

1717

*„A szamurájlet lényege:
készen állás a halálra.”*

A fenti két idézet a szamurájmentalitás közel 400 év alatt bekövetkező alapvető változásait tükrözi. Az első idézet még egy olyan korban született, amikor a szamurájok szerepe egy szükségszerű pragmatizmust (és ezzel az életük megőrzését) követelte meg, a második viszont már egy olyan hosszú, békés időszakban, amikor a szamurájoknak már igazolniuk kellett életformájuk és a japán társadalom ezen életforma fenntartására irányuló erőfeszítéseinek létjogosultságát. Thomas D. Conlan történész, a neves amerikai Princeton Egyetem Kelet-ázsiai Tanulmányok és Történelem Tanszékének professzora most magyarul megjelent kötetében ezzel a két idézettel skicceli fel már a legelején könyvének két alaptézisét. A szamurájok históriáját egyrészt egy társadalmi csoport és életforma permanens változásainak történeteként ragadja meg, másrészt igyekszik azt lecsupaszítani azoktól a sok száz éves toposzoktól, amelyek létrehozásáért különösképp a 19. században még maguk a szamurájok is sokat tettek, és amely toposzok azóta is szinte önálló életet élnek, megnehezítve azt, hogy a szamurájok valóban izgalmas világról reális és hiteles képet alkothassunk.

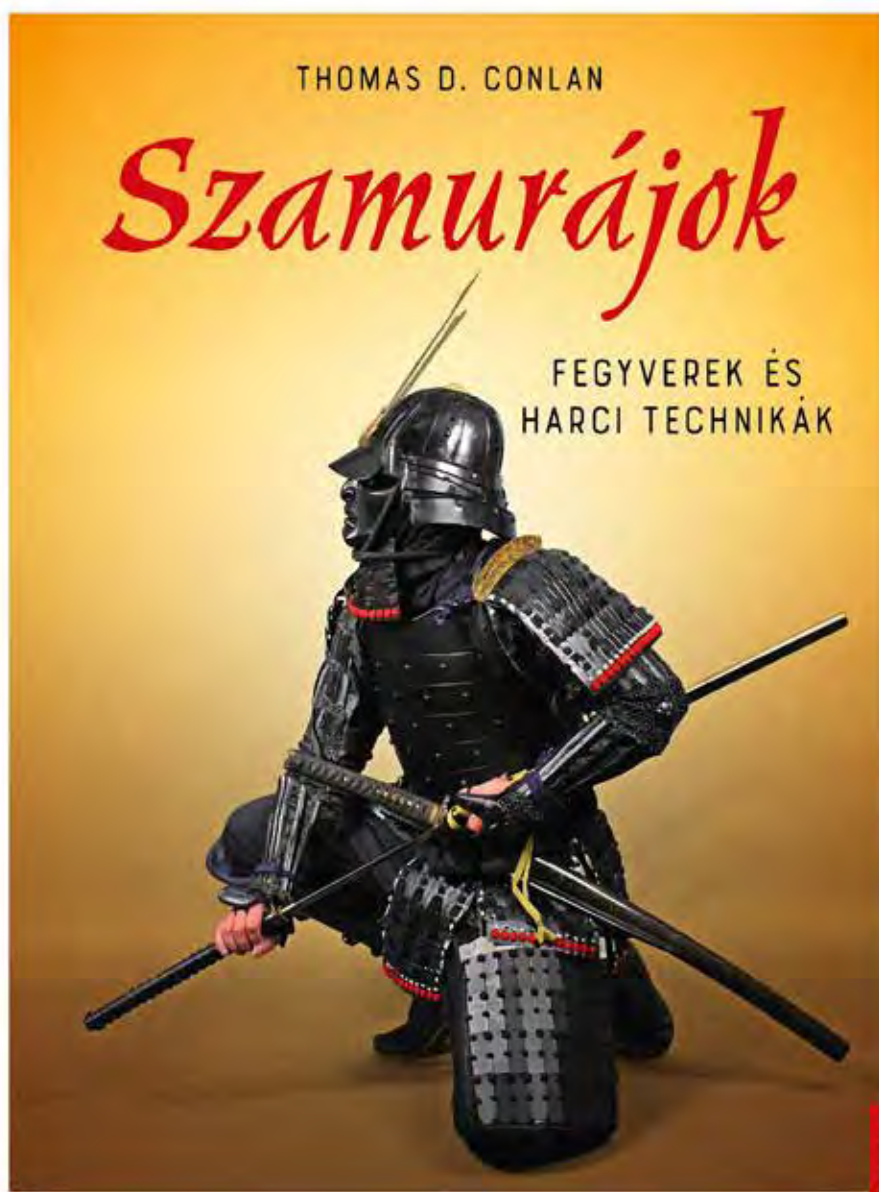
Már maga a szamuráj kifejezés jelentése sem pontosan az, amit a többség tudni vél, ugyanis azt jelenti, hogy „olyasvalaki, aki szolgál” – a szamuráj szó tehát határozottan nem a középkori Japán legjelesebb harcosait jelölte. Ezek *gokeninek*nek (azaz „méltó vazallusoknak”) nevezték magukat, akik az említett alárendelt kíséret tagjait, a tényleges szamurájokat vezették a csatákba. Ez utóbbiak a *gokeninek* házaiban vagy birtokain éltek és önállóan nem is vehettek részt a háborúkban. Uruk látta el őket lóval és páncéllal/ fegyverrel. Ha pedig megsebesültek, vagy ne adj’ Isten meghaltak a csatamezőn, nem őket vagy családjukat illette

kártérítés, hanem uraikat, a *gokeninek*et. Mint ahogyan az utóbbiakat illette a kíséretük tagjai által végrehajtott sikeres harctéri tettek után járó elismerés és dicsőség is. Ők tehát lényegében az európai fegyverhordozók jogállásával és társadalmi elismertségével rendelkeztek.

Ez a helyzet egészen a 16. századig állt fent, amikor is a korszak kiemelkedő képességű hadura, Tojotomi Hidejosi (1537–1598) választás elé állította őket: vagy lemondtak földjeikről, de megtarthatták fegyvereiket és „gyilkolási engedélyüket”, vagy megtartották földjeiket, s adózó paraszttokká váltak (*hjakusó*), de egyúttal az utóbbi

jogaikat végleg elvették tőlük.

A 16. századig a szamurájok tehát egyáltalán nem alkottak elkülönült társadalmi osztályt. Fegyvert pedig mindenki viselhetett: a parasztok, a kereskedők, de még a nők, sőt a papok is! A 17. századtól azonban a harcosok többsége fizetett tisztviselővé és városlakóvá vált, akiknek helyzete és jövedelme uraik kegyétől függött. (Voltak ugyanakkor olyanok is, akik a tiltások ellenére megtartották birtokaikat és fegyvereiket is, ezek leggazdagabbjai közül kerültek ki a vidéki földbirtokosokra visszahúzódó hadurak, a *daimjók*.) A szamurájok egy része bürokratává, másik része művésszé vagy tudóssá vált, s egyre kevesebb volt közöttük a tényleges harcos, noha a harcművészeteket (persze azok egyre kevésbé halálos változatait) gyakorolták, és a fenti második idézethez hasonló mondatokkal igyekeztek igazolni létüket. A szamuráj harcosban nemes példaképet láttak és láttattak, aki erényei

Thomas D. Conlan *Szamurájok*.
Fegyverek és harci technikák című művének borítója

révén jogosult fegyverrel irányítani az országot. Az egyes harcművészeti iskolák pedig egy sosem volt hadművészetet kezdtek el mindinkább propagálni, melyben a már-már szakrális szereppel felruházott kardoknak (leginkább a katanáknak) kezdtek el egyedülálló szerepet tulajdonítani, arra való hivatkozással, hogy a régmúltban a szamurájok szépen koreografált és villámgyors kardpárbajokat vívtak. A valóság azonban nem is állhatott volna ettől messzebb. A korai szamurájok ugyanis magukat alapvetően „az íj és a nyíl útja” követőinek tartották, s legfontosabb fegyverük nem a kard, hanem valójában az íj és a nyíl volt. Az íjakat lóhátról is kiválóan használták, így egészen a 15. századig a lovas hadviselés képezte a japán hadművészet alapját, a gyalogos harcászat csak a 15. század végétől kezdett elterjedni, amikor a zárt gyalogos alakzatokra épülő taktikai elemek is megjelentek a szigetországban. A ló korábban attól függetlenül is a harcászat alapját képezte, hogy a japánok lovai valójában a legkevésbé sem úgy néztek ki, mint ahogyan azt a könyvekben, filmekben manapság ábrázolják. A japán lovak méreteiket tekintve inkább a mostani pónikhoz voltak hasonlatosak, sebességük és teherbíró képességük pedig messze elmaradt az európai, közel-keleti társaikétól. Ennek pedig két következménye is volt: egyrészt a harcos családok női tagjai jóval nagyobb szerepet töltöttek be a harctereken, mint azt általában gondolják, hiszen a nők kisebb testtömegük révén sokkal jobban tudtak manőverezni ezeken a kicsi lovakon (1531-ben bizonyítottan harcolt Nyugat-Japánban

egy többségében nőkből álló csapattest, és olyan szamurájpáncélok is fennmaradtak, amik a női test vonalaihoz igazodtak), másrészt a harcterek látványa korántsem volt annyira dinamikus, mint azt a filmekben ábrázolják mostanság. A meglehetősen lassan ügető, a nehéz páncélos férfiaktól görnyedő pónik látványa meglehetősen messze állhatott a mozik mai lendületes képsoraitól. A japán lovakat végül csak a szigetország 19. századi átfogó modernizációjának időszakában cserélték le jóval magasabb, testesebb, nagyobb teherbírású és gyorsabb közel-keleti és európai hatásokra.

Szamurájpáncélba öltözött férfiakat ábrázoló korai fénykép

Minamoto Jositomo, aki a *Heidzsi* történeteiben egy harcoskötélék vezetőjeként szerepel, e kép bal felső részén lovasai közt látható. Vörös páncélt (*hacumurit*) és két *kuvagata* szarvval díszített sisakot visel (a szarvak egy előreálló sárkánydíszből emelkednek ki). Jositomo a bal kezében íjat és nyilat tart, a nyíl tollai jellegzetes fekete sastollak. A páncélok típusai megfelelnek a 13. század végi vértzetekéinek

Conlan könyvében két másik további régi toposzt is ledönt. Az egyik ilyen a lőfegyverekhez kapcsolódik: régóta közvélekedés ugyanis, hogy a samurájok ab ovo elutasították a lőfegyverek alkalmazását. Erről azonban szó sincs. A tűzfegyverek két „hullámban” jelentek meg Japánban: először még a 15. században, ezek azonban meglehetősen egyszerű kivitelű eszközök voltak, amelyeknek inkább még csak a hangja volt félelmetes, de 1564-ben aztán a portugálok bevitték Japánba a (kanócós) muskétákat is, amelyek már jóval hatásosabbnak bizonyultak. A negorodzsi szentély papjai szerezték be elsőként a fegyverfajtát, és hamarosan félelmetes tüze-rejű muskétás erőre tettek szert. Ezek a fegyverek aztán

fokozatosan kiszorították az íjakat a japán harcmezőkről. S noha még a későbbiekben is voltak példák arra, hogy a tűzfegyvereket mellőzzék, de ezek csupán a szabályt erősítő kivételek voltak. 1875-ben például egy Eto Sinpei nevű samuráj olyan felkelést robbantott ki, amelynek során a harcosai kizárólag karddal küzdöttek, ám csúfos vereséget szenvedtek. Az ő zendülésük emléke mosódott össze a Szaigó Takamori-féle 1877-es, utolsó nagy samurájfelkeléssel, a Tom Cruise főszereplésével forgatott *Az utolsó samuráj* című amerikai filmben. Noha Szaigó (1827–1877) az „utolsó igazi samurájként” vonult be a történelembe, elsőként épp egy állami fegyverraktárt támadott meg embereivel, azaz meglehetősen bízott

a tűzfegyverekben. Ahogy Conlan írja: „Ez a történelmi emlékezetkiesés a 20. század eleji japán katonai doktrínát is befolyásolta, még hozzá katasztrofális következményekkel: a modern kézfegyverek és lövegek megsemmisítő tüzében ezerszámra haltak értelmetlen halált a banzai kiáltásokkal, kardjukat lengetve rohamozó katonák.”

A másik ilyen toposz, hogy a méltán híres rendkívül mívés szamurájpáncélok, amelyeket az európai páncéloktól eltérően nem fémből, hanem többnyire lakkozott fából készült alkatrészekből állítottak össze, egyfajta hagyománytiszteltből készültek, s a lőfegyverek hiánya (amit – mint az imént láthattuk – Conlan messzemenően cáfolt) is hozzájárult ezek hosszú ideig történő alkalmazásához. A valóság azonban ebben az esetben is sokkal prózaibb: Japán éghajlata annyira párás, hogy a páncélok vasból készült változatai rövid időn belül korrodálódtak volna, ráadásul jóval nehezebbek is lettek volna, amiket a japán lovak aligha bírtak volna el.

A modernizálódó Japánban viszont többé nem maradt hely a kormány által fenntartott szamuráj rétegnek (egy 1850-es felmérés szerint a 30 millió lakosból 1,6 millió volt szamuráj). Juttatásaikat kötvényekre cserélték, amelyek egyes szamurájokat tőkésékké tettek, míg szegényebb társaik különböző hétköznapi mesterségekre váltottak: tanárok, lapszerkesztők vagy borbélyok lettek. Eszményeik – ha harci technikáik nem is – még 1945-ig részét képezték a japán nemzeti lelkiületnek, de a második világháborúban elszenvedett kudarc a korábbi szamurájideálok utolsó nyomait is eltüntette.

Conlan művében azonban további érdekes és sok esetben meglepő részletek egész sora kapott helyet, kezdve a japán fegyverek előállításával, illetve azok használati és működési elveivel, folytatva az egyes fegyvernemek megszületésén és folyamatos változásaik követésén át a japán harctéri taktikák és katonai stratégiák alapos bemutatásáig.

Magyar nyelven hasonló részletességű, de mégis közérthető munka mindeddig nem jelent meg

a szamurájok komplex világáról. A kötet értelmezését és használhatóságát ráadásul nagyban növeli a számos fotó, rajz és ábra, amik valóban egy látványos, színes és élvezetes olvasmánnyá teszik a Kossuth Kiadó gondozásában megjelent művet, amit nyugodt szívvel ajánlhatunk nem csupán a hadtörténelem részletkérdései iránt érdeklődő szakértőknek és szakavatott olvasóknak, de bárkinek, aki szívesen elmerül Japán izgalmas, mégis oly távoli történelmében és kultúrájában, s aki a közhelyek mögötti realitásokat is szeretné megismerni.

A negorodsi szerzetesek az 1570-es években félelmetes, 300 muskétásból álló harci alakulatot vetettek be. A képen látható 16. századi páncélzatot általában folyamatos pikkelysorokból (ijozane dó) alakították ki, a korábbi típusokénál csekélyebb zsinórzattal

Győry Hedvig

ÁLLATI TESTŰ ISTENSÉGEK AZ ÓKORI EGYIPTOMBAN

Egyiptomban az emberi alak mellett állati formát is magukra ölthettek az istenségek, és volt olyan isten, mint például a Mendésben tisztelt kosisten, akit kizárólag állatként mintáztak meg. Sok istenség alakjában azonban különböző állati vagy akár emberi elemek keveredtek. Ennek egyik oka lehetett, hogy az egyiptomi isteneket bizonyos esetekben azonosították egymással közös tulajdonságaik alapján. Ilyen azonosítás eredménye például, amikor Szobek krokodilisten „Szobek-Ré, az Élet-Házának ura” formájában jelenik meg, akinek III. Ramszesz fáraó Medinet Habuban épült templomában a krokodilfej helyett kosfejet illesztettek a testére, képileg is jelezve közös, teremtő aspektusukat. Máskor viszont már magának az istennek a teste állt különböző állati elemekből össze.

Talán a legkülönlegesebb formája az amulettek között az Óbirodalom korától nyomon követhető Toerisz istennőnek volt. Ő volt – ahogy az egyiptomiak az Újbirodalom idején mondták – Toerisz, „a nagy” istennő, hiszen nemcsak, hogy több állat egybeolvadt benne (vízilófejének folytatásaként víziló- és krokodiltest alkotja

elülső és hátsó oldalát, lábait pedig oroszlánmancsok formájában képezték ki), hanem alig észrevehetően több emberi vonással is rendelkezik: egyenes tartását, melleit és karját az embertől kölcsönözte. Így magáénak mondhatta a terhes nők jellemzőit, de az emberi életre legveszélyesebb állatok tulajdonságait is. Mindezekkel a leghatékonyabb istenek közé emelkedett. Az állat terhes nőre emlékeztető alakjából és borjáról gondoskodó természetéből adódóan az anya, a dajka, a tápláló jellege emelkedett ki, amit azonban nem csak e világon, hanem a túlvilágon is gyakorolt, így egyszerre töltött be fontos szerepet az egyiptomiak földi és halotti kultuszaiban, különösen az alsóbb néprétegek körében, bár a királyok is tisztelték, hiszen jelen van a fáraónóként uralkodó Hatsepszut születését ábrázoló domborművön is.

A vízilóistennő a legősibb istenségek közé tartozik a Nílus partjain, bár kezdetben az egyes helyeken különböző néven tisztelték. Legfontosabb

Szobek istenséget krokodil formájában ábrázoló szobor (Kr. e. 1991–1802)

Vörösjáspiszból faragott, Toerisz vízilóistennőt ábrázoló amulett

III. Ramszesz fáraót ábrázoló dombormű, melyen a fáraó egy szfinxet ajánl fel (Karnak)

szerepe ugyanis a terhes nők megsegítése és az újszülöttek védelmezése lett. Hathor istennővel is azonosították, és ebben a minőségében saját szentélyel rendelkezett a karnaki Amon-Ré-templom körzetében. Népszerűségét jól mutatja, hogy a fáraókor egész története során nagy számban kerülnek elő figurái az amulettek között, voltak alakjában megformált kis edénykék kenőcsök vagy anyatej számára is, de bútorokon is szívesen ábrázolták alakját.

A szfinx szót görög eredetűnek tartják, és 'fojtogató' a jelentése. Ez azonban csak a görög szfinxre igaz, Egyiptomban egészen más kép élt róla. Már megjelenése is eltérő Egyiptomban, hiszen nincs szárnya, és ugyan tipikusan keveréklény, de az oroszlán testén a fej az esetek túlnyomó többségében emberi, sőt fáraói vonásokkal jelent meg. A férfiarok ellenére a hím oroszlán sörényét csak elvéve mintázták meg. Az antro/androszfinxet a fáraók különleges alakjának tartották.

A szfinx ábrázolása a 4. dinasztia korában tűnt fel, és alakját a római korig sűrűn megörökítették. Jellemzően királyi férfiak képeként

ismerjük, még akkor is, amikor Hatsepszut királynő szfinxéről van szó, hiszen ő is férfiszerepben (uralkodóként) jelenik meg. Szövegekben is szívesen hasonlították az uralkodók erejét, bátorságát és harci kedvét az oroszlánéhoz, de ábrázolták is ezt. Innen már csak egy lépés volt az uralkodói oroszlánt az emberi és állati elem összekombinálásával megjeleníteni. Az állatnak tulajdonított jelentőséget az is mutatja, hogy az Újbirodalom korában az élő oroszlán is megjelent a fáraó kíséretében.

Kis szobrocska és monumentális szfinxszobor egyaránt készült. Védő, őrző funkciójának megfelelően már Kefrén/Hafré fáraó halotti templomának a bejáratánál, Gízában védő őrként párban állították fel, és a szfinxpárok állításának szokása a paloták kapuinál is elterjedt. Ennek továbbfejlesztése volt az újbirodalmi templomok előtti szfinxsorok kialakítása. A szfinxek a fáraó mindenkori feladatának megfelelően az oroszlán erejét is kordában tartó emberi, mégis emberfeletti hatalom jelképeként a *maat*, az egyiptomi „világrend” fenntartását biztosították, az uralkodói hatalmat és a fizikai erő egyesülését képileg kifejezve.

Minthogy a szfinxet talapzatra helyezve szokták ábrázolni, a királyi ideológiát vizuálisan megjelenítő szobor volt. Volt azonban egy Gízában álló, a természetes mészkő körbebányászásával létrehozott, több mint 72 méter hosszú, óriási szfinx, melyet önálló istenként tiszteltek, Harmakhisz vagy a betelepedett elő-ázsiai népektől átvett Hauron néven. Plinius leírása alapján fejét valamikor gipsszel vonták be, majd arcát vörösre, koronáját kék-sárga csíkosra festették.

Az ő árnyékában pihent meg egy sivatagi vadászat alkalmával Thotmesz herceg, és arra ébredt, hogy a szobor, aki magát több isten nevének egymásba olvasztásával

Harmakhisz-Kheper-Ré-Atumnak nevezte, teste kiszabadítását kérte. A homok ugyanis annyira elborította, hogy csak a feje látszott ki akkor.

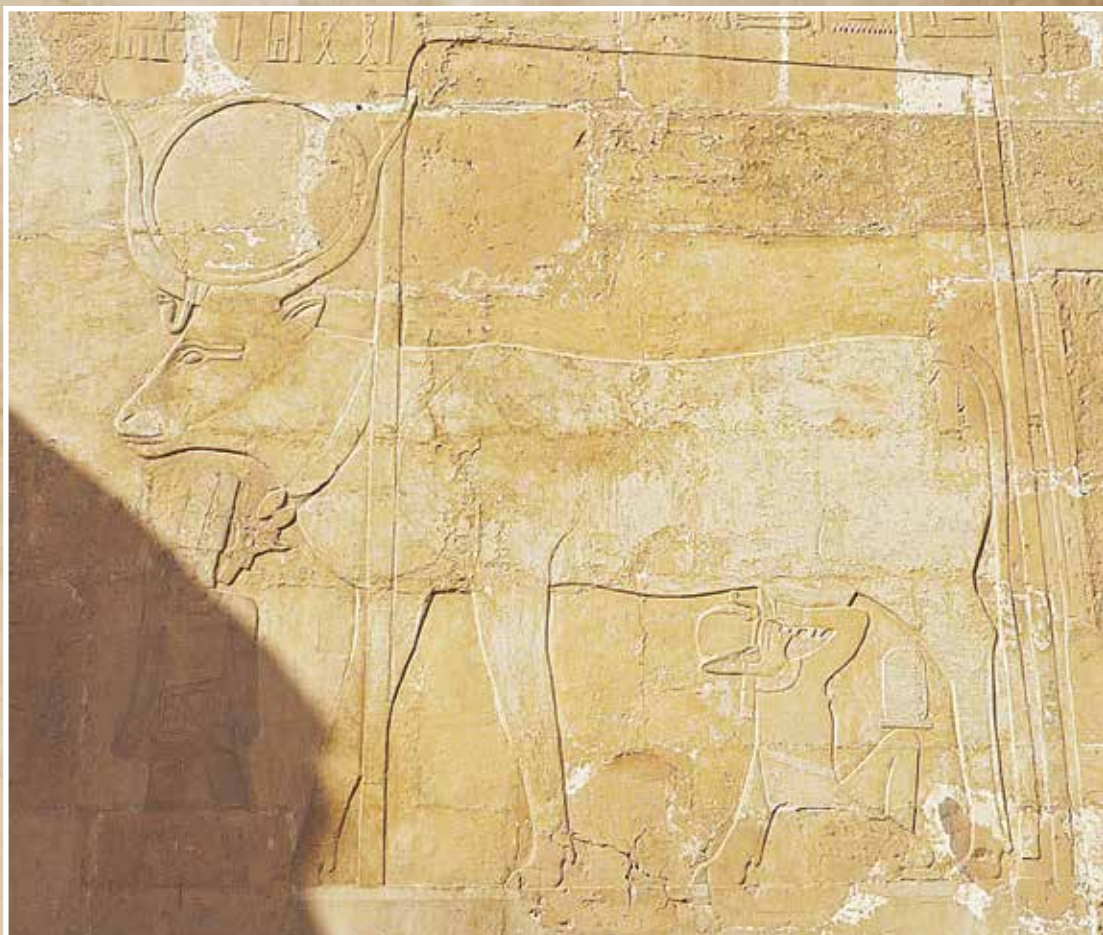
A később elé helyezett sztélé szövege azt is elárulja, hogy az ifjú teljesítette

A gízai nagy szfinx

kérését, ő pedig hálából a trónra segítette őt. Így lett a hercegből IV. Thotmesz fáraó, a 18. dinasztia uralkodója. A világ egyik legnagyobb, emberi kéz alkotta szobrának tartott gízai szfinx mellett több templomot és kis szentélyeket is emeltek, és sztélék sokasága tanúskodik róla, hogy egyre többen zarándokoltak el hozzá.

A kosfejes szfinxek viszont jellemzően Amon isten kultuszához köthetők, az ő karnaki temploma előtt láthatjuk például sorfalat állni a felvonulási út két oldalán, az istent megszemélyesítve. Mellsője előtt gyakran látni a fáraót, akinek a védelmét biztosította. Rendkívül ritka ugyanakkor a sakál-, kígyó- vagy krokodilfejű szfinx. Úgy tűnik, III. Amenhotep halotti templomában állítottak csak fel ilyen szobrokat. A sólyomfejjel faragott oroszlánok ugyancsak templomok előtt álltak, a fáraót védelmező istennek, Hórusznak a szent állatával kombinálva hirdették az uralkodó nagyságát. Akik látták, bizonyára felidéződött bennük a legyőzött ellenségen taposó griff alakja, de a sólyomfej akár a napistenre is emlékeztethette őket.

Hathor istennőt ábrázoló dombormű, melyen az istennő tehén alakjában Hatsepszut fáraónőt szoptatja (Kr. e. 15. század)

A keveréklények egy sajátos másik csoportja, a griffek igen közel álltak a szfinx méltóságteljes alakjához, de attól független, önálló lényként kezelték őket az egyiptomiak. A fáraói hatalom és győzelmes erő megtestesítői voltak. Az állat teste átmenetet képez az oroszlán és a kutyaféléké között, feje pedig sólyom vagy keselyű formájú lehet, hátán gyakori a kitárt szárny. A különböző elemek keveredése arra utal, hogy élőhelyét földön és levegőben egyaránt elképzelték, hatalmát pedig legyőzhetetlennek tartották.

Alakja feltehetően elő-ázsiai előképek alapján jött létre, az államalapítás előtti időkben, de időközben tovább változott, pl.

Az oroszlántestű Tutu istenséget ábrázoló szobrocsonk

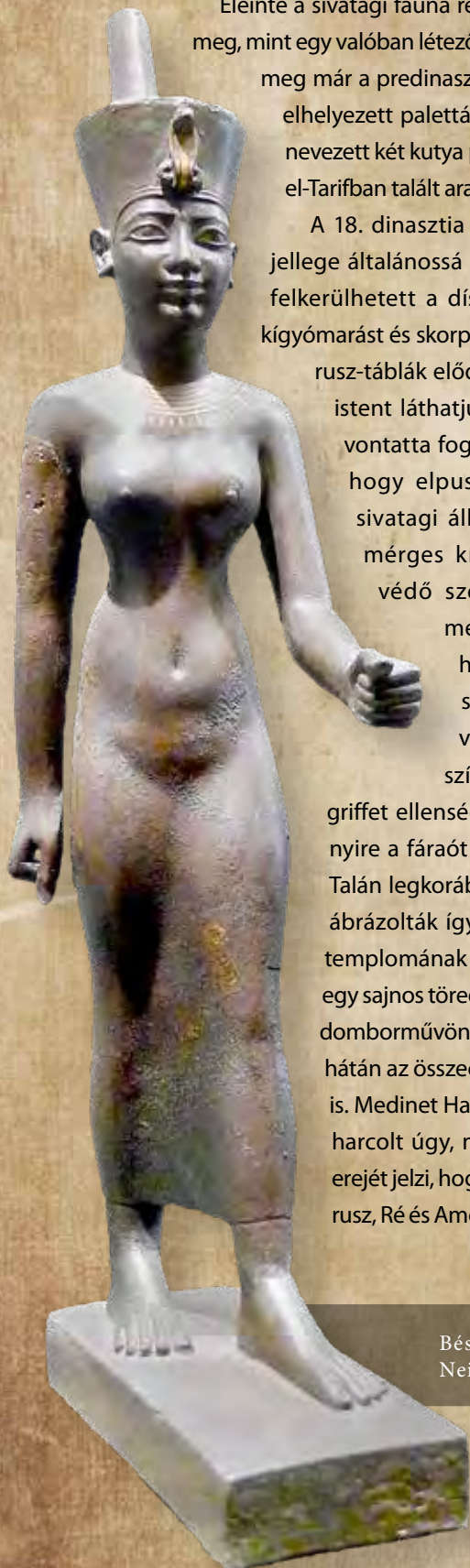
krétai vonásokat is felvett, majd végső formáját a hellenisztikus korban érte el, amikor Nemeszisszé alakult, és ábrázolását kiegészítették Fortuna kerekével – ez a képzet az egyiptomi Nemeszisz-kultusznak pedig igen sajátos jelleget adott.

Eleinte a sivatagi fauna részeként jelenítették meg, mint egy valóban létező állatot. Így található meg már a predinasztikus szentélyekben elhelyezett palettákon is, mint az úgynevezett két kutya paletta, vagy a Gebel el-Tariffban talált arany késnyélen.

A 18. dinasztia korára a griff védő jellege általánossá vált, így ábrázolása felkerülhetett a díszfegyverekre és a kígyómarást és skorpiószúrást kezelő Hórusz-táblák elődjére, ahol még Sed istent láthatjuk, esetenként griff vontatta fogatán. Tőle is várták, hogy elpusztítsa a veszélyes sivatagi állatokat, közöttük a mérges kígyókat. Minthogy védő szerepe az ellenség megölését jelentette, harci erejét az ellenséges emberekre is vonatkoztatták, és szívesen ábrázolták a griffet ellenségen taposva, többnyire a fáraót megszemélyesítve. Talán legkorábban Szahuré fáraót ábrázolták így Abu Gurob-i naptemplomának a kapuépítményén, egy sajnos töredékesen megmaradt domborművön. Jól látszanak az állat hátán az összecsukott szárnyvégek is. Medinet Habuban maga a fáraó harcolt úgy, mint egy griff. Harci erejét jelzi, hogy alakját Montu, Hórusz, Ré és Amon isten is felvehette.

Már a római korból van olyan írásunk, amikor a napisten akarátának a végrehajtójaként tekintettek rá: így jelenik meg például a leideni papiruszon megőrzött démotikus napszemmitoszban is, mely a napisten távoli vidékre távozott leányának a hazatéréséről szól: „*a griff a büntetés képe. Sólyom csőre van, emberi szeme, oroszlán lábai, kígyó farka és fülei olyanok, mint a tengeri abakh-halé (ti. a kopoltyúja).*”

A későkorban tűnik fel egy másik sajátos oroszlán testű istenség: Tutu, görögösen Tithoész. Egyiptomi nevét talán a *twt*, 'képmás' szóra lehet visszavezetni. A szfinxhez hasonlóan az oroszlántesthez fej kapcsolódik, ám ábrázolásain úgy lépdel, mint a griff, feje pedig megsokszorozódhat a panteisztikus istenségekhez hasonlóan, és teste más részei is további állati alakot ölthettek, mint például melle, ahonnan oroszlán léphet elő, vagy farka, mely általában kígyóként tűnik fel. Még félelmetesebbé és hatékonyabbá tette fegyvere, a mancsaiban tartott kés vagy az onnan kinövő veszélyes állatok. Az emlékek lelőhelyei alapján az ország minden pontján voltak tisztelői, de a legkorábbi emlékek Szaiszból származnak. Egészen a Kr. u. 3. századig virágzó kultusza elterjedt Egyiptom határain túlra is. Sok elemből összetett figurája jól mutatja, mennyiféle tulajdonsággal rendelkezett, amit kísérettel még tovább tudott bővíteni. Előfordul ugyanis, hogy két ágaskodó ureusz kígyót ábrázoltak mellette. De társa lehet ember fejű kígyó, sólyom fejű krokodil, felfegyverzett Bész vagy anyja, Neit istennő, akikkel együtt bajmegelőző szerepet is betöltött. Különösen álom idején tartották fontosnak védelmént, amikor a sötétben a túlvilági lények az alvóra törhettek.

Bész isten édesanyja,
Neit istennő

Arany ureusz kígyó, fején
Alsó-Egyiptom koronájával
(Kr. e. 664–332)

EGY RÉGI HISTÓRIA

Szilágyi Kata

a Szeged környéki agyagidolok előkerüléséről

68

„A gyálaréti terület »a tiszaparti édenkert« legrégebbi csücske”

(Trogmayer Ottó: A lúdvári Vénusz. *Élet és Tudomány*, 1977. november, 1471–1472)

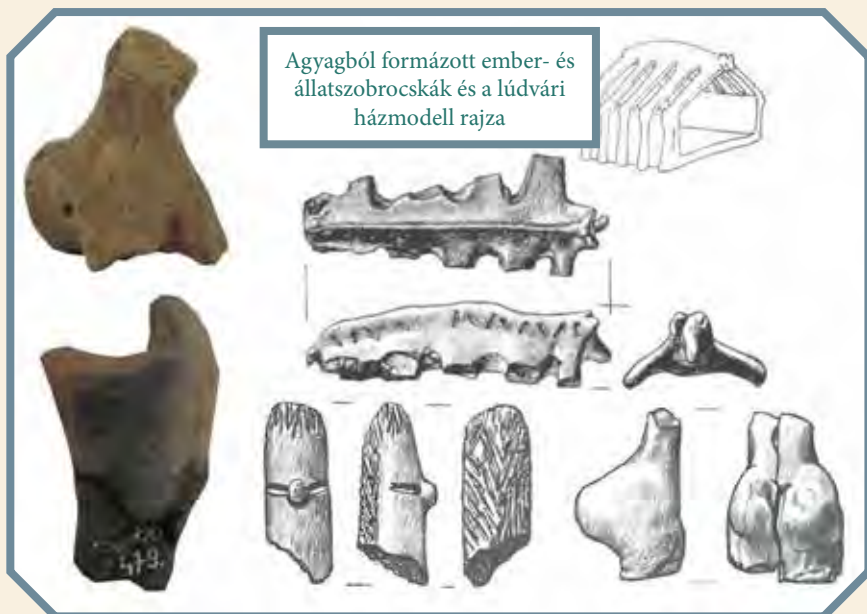
Számos sorsfordító pillanatot és folyamatot ismerünk, amelyek alapjaiban változtatták meg a történelem menetét és az emberek életkörülményeit. Nem volt ez másként az újkőkorból, azaz a neolitikumban sem. Vere Gordon Childe világhírű ausztrál archaeológus szerint a neolitikumban történt változások olyan gyökeres módon alakították át az emberiség akkori életét, és oly mértékig befolyásolták későbbi sorsát, hogy ő ezeket az újkőkori változásokat együttesen „neolitikus forradalomnak” nevezte el. Véleménye szerint ekkor terjedt el a termelőgazdálkodás, a háziasított állat- és növényfajokkal együtt, valamint az új megélhetési stratégia által eredményezett tartósan letelepedett életmód is. Az első települések mellett egyébként az itt feltárt, agyagból készült edények és az itt lelt különböző művészeti alkotások jelentik a legfőbb forrásbázisunkat ezen újkőkori közösségek megismeréséhez, megértéséhez. A kutatás jelen álláspontra szerint igazából egy lépcsőzetesen, szakaszosan terjedő neolitizációt feltételezhetünk, amelynek egyik fontos pontját és állomását a Kárpát-medence jelentette. A Dél-Alföldön a Szeged környéki Röske-Lúdvár,

valamint a Gyálarét-Szilágyi major nevű kora újkőkori lelőhelyek bizonyultak a legkorábbiaknak (ezek a Kr. e. 7–6. évezred fordulójáról származnak). Ezeket a településeket az úgynevezett Körös-kultúrához soroljuk, melyek gödreiből több agyagból készült embert és állatot formázó figura és házat modellező alkotás is napvilágra került.

Ez a két lelőhely valójában egy közös kiemelkedő földnyelven, a Gyálaréti-szigeten helyezkedik el, amely kiváló környezeti adottságokkal rendelkezett, ugyanis a Tisza menti mély ártér és a homokfennsík találkozott itt, ahol a folyó szigetszerű kiemelkedéseket alakított ki. Az úgynevezett III. katonai felmérésen (1869–1887) [Az Osztrák–Magyar Monarchiát katonai földmérők több ízben is felmérték, ezek az I., a II., és a III. katonai felmérés, amik a Kárpát-medence folyószabályozások előtti természetföldrajzi viszonyainak páratlan értékű forrásai – a szerk.] magyar nyelven szerepelnek a helynevek, így könnyen be lehet azonosítani e „szigeteket”. Míg az északi kiemelkedés *Szilágyi mjr.* (értsd: major), addig a déli *Ludvar mjr.* megnevezésekkel szerepel a térképen. Ezek az úgynevezett Nagy-rét területén helyezkedtek el.

Szilágyi és Ludvar mjr. a III. katonai felmérés térképrészletén (Forrás: www.mapire.eu/hu)

te, hogy azonnali leletmentésre van szükség. A lúdvári lelőhelyen Saliga Lászlóval és Makkay Jánossal már másnap elkezdték a feltárást. Hozzájuk később a – szegedi régészek körében híressé vált – dorozsmai kubikusok is csatlakoztak, akiket Trogmayer Ottó több ismeretterjesztő írásában is méltatott. Szerinte e férfiak világlátott emberek voltak, és egyenesen „*minden idők legjobb ásatási munkásainak*” nevezte őket. Márta Ferenc, Farkas Károly és Sutka Mihály régészeti közreműködésének tiszteletére később még egy festmény is készült róluk, amelyet a szegedi Móra Ferenc Múzeum őriz.

A névadás indokait Trogmayer Ottó egy 2005-ben megjelent ismeretterjesztő munkájában olvashatjuk, amiben azzal érvelt, hogy a 19. század derekán egy Brassempuy nevű francia településen Vénusznak nevezték el az első ott előkerült nőt ábrázoló plasztikát. Ezt követően pedig az újonnan felfedezett hasonló leleteket is Vénusznak keresztelték el, amelyhez a lelőhely nevét párosították. A gödörből egyébként rendkívül változatos és nagyon jelentős leletanyag került elő: egy ikerszájú edény, három állatszobor, egy házmodell, két mécses és összesen tíz darab idoltörredéke.

Az idoltörredék a görög *eidolon* szóból származik, amely 'képet', 'képmást' jelent. A régészeti szakirodalomban számos kifejezést találunk a jellegzetes nőket ábrázoló plasztikák megjelölésére. Az őskőkori szobrokat vénuszoknak nevezzük, míg az újkőkori alkotásokra az idoltörredék, (agyag)szobor, (agyag)szobrocska, figura kifejezéseket használjuk.

A régészek között gyakori tapasztalat, hogy szinte mindig az ásatás utolsó napján kerülnek elő a legérdekesebb leletek. Nem történt ez másként a lúdvári feltáráson sem, ugyanis egy leletekben gazdag gödör másfél méteres mélységében Farkas Károly ásójával egy 17 cm magasságú nőalakot formázó agyagszobrot fordított ki. Trogmayer Ottó a leletet már a helyszínen lúdvári Vénusznak nevezte el, amit az ásatási naplóban *steatopyge*, azaz „zsírfarú” idolként jegyzett fel.

Kutzián Ida már az 1940-es évek derekán megjelent monográfiájában összegezte a Körös-kultúra emlékanyagát, amiben részletesen kitért ezekre az idolkra és formai csoportosításukra is. Megfigyelései szerint a zsírfarú idolkok egyik oldala síkszerű, és csak a másik oldalukat alakították ki plasztikusan.

1961 októberében hivatalos bejelentés érkezett a szegedi Móra Ferenc Múzeumba, amely szerint a Kossuth Tsz. majorjának területén megkezdett építkezés régészeti lelőhelyet veszélyeztet. A helyszíni terepszemlére a múzeum fiatal régésze, Trogmayer Ottó vonult ki, aki gyorsan felismer-

Balogh Gyula: Dorozsmai kubikusok (MFM Képzőművészeti Gyűjtemény, leltárszám: 89.2.6.)

A lúdvári Vénusz fotója és rajza, mellette egy khoisan törzshöz tartozó hölgyről készült felvétel, amin egy példa látható a jellegzetes zsírfarúságról

Ezek a kis szobrocskán szinte kivétel nélkül mindig töredékesen kerültek elő. A lúdvári Vénusz is nagyon hasonló kivitelű, hiszen a fényezett és kopott felületű alkotás felső teste és az egész has felőli oldala teljesen lapos. Az orrot, a karokat – és enyhén a melleket is – plasztikusan jelenítették meg. A fenék viszont oldalra és a hátfelőli rész felé is erőteljesen kialakított, olyanira, hogy az idolt nem is lehet a lábára támasztva felállítani. Kizárólag a jókora tomporra lehet leültetni, így felmerül, hogy valójában ez lehetett az eredeti pozíciója a tárgynak, ami három részbe (felsőtest és a két fenék-láb rész) törve került elő.

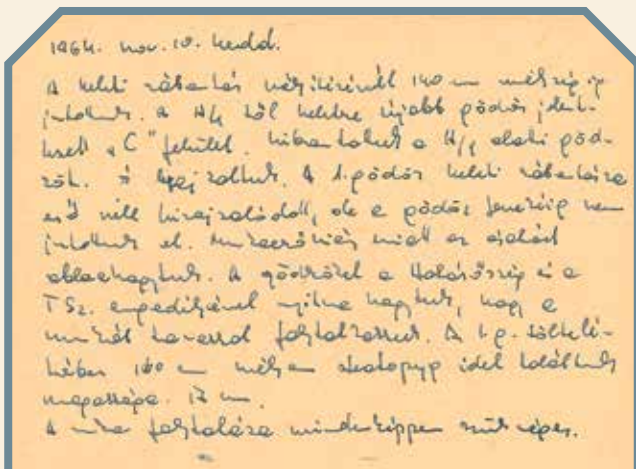
A természetes női test megformázása kapcsán felmerült a magyarázat, hogy esetleg várandós nőket ábrázolnak ezek a figurák, és a termékenység rítusával állhattak kapcsolatban. Ennek azonban ellentmond az, hogy semmiféle nyoma nincs nagy vagy akár csak némileg megnagyobbodott pocak megformálásának. Sőt, kifejezetten lapos hassal ábrázolták ezeket a nőket, legtöbbször még a köldökük sincs megjelenítve.

A lúdvári lelőhelyhez közel, a Szilágyi majorban szintén egy, a tsz-hez kapcsolódó földmunka során rengeteg további lelet került napvilágra 1964-ben. Ekkor ismét Trogmayer Ottó mérte fel az okozott régészeti kárt, és a helyszíni szemle során begyűjtött cseréptöredékeket végül eljuttatta (kicsempészte) Hans Quitta német kutatónak Berlinbe, aki a leletek C14 radiokarbon-kezelé-

A zsírfarúság, más néven *steatopygia* az átlagostól erősen eltérő, megnagyobbodott feneket jelent. Egyesek betegségnek tartják, mások csupán egy sajátos testi adottságnak. Jellegzetesen afrikai nőknél fordul elő, különösen gyakori a Szubszahara területén, a közép-afrikai pigmeus és a dél-afrikai khoisan törzsek tagjainak körében. A khoisan közösség orvosi vizsgálata alapján ez a testalkat az első terhességet követően alakul ki, s jellegzetesen a fenék és a hát 90 vagy 120°-os szöveget zár be.

sét végezte el. Ezek alapján a lelőhelyet a Kr. e. 6030–5840 közötti időszakra lehet korhatározni. Az innen előkerült leletanyag formai és díszítésmódjában is nagy hasonlóságot mutat a lúdvári anyaggal. A lelőhelyről ugyanakkor csupán egyetlen ép hengeres testű idolt ismerünk, ami 6 cm magasságú, s erősen elnagyolt kialakítású. A test felső harmadán kiemelkedő orr mellett a finoman benyomott szemek és száj jelöli az arcot. Két oldalán az átfúrt bütyök-díszszerű részek a karokat jelzik.

Az itt előkerült legáltalánosabb kerámiaformák között a különböző tárolóedények, ún. hombárok, tálak, fazekak, puttony alakú edények, csészék, füles csészék, bögrék és csőtalpas edények fordulnak elő. Az edénydíszítések is változatosak, a legjellegzetesebbek a csípett és a barbotin díszítések. Ez utóbbiak az edény felületét növelő technikát jelzik: ekkor apró agyaggyalókat helyeznek az edény felületére, ezzel rusztikus hatást kölcsönözve annak. A két ujjal becsípett díszítés rendezetlenül vagy mintát – gyakran kalászmintát, amely könnyen asszociálható a gabonaszár végén elhelyezkedő kalászba zárt szemekre – alkotva fordulhat elő.

Trogmayer Ottó kézzel írt feljegyzése a Vénusz előkerüléséről az ásatási naplóban

Jellegzetes körömbevagdolásos, ujjbenyomásos és a nádvég benyomásával kialakított díszítések az edények felületén

A Szilágyi majorból származó hengeres testű agyagidol, egy mécses- vagy oltártöredék

A művészettörténet különböző korszakaiban számos Vénusz-értelmezést találunk, amelyek kizárólag nőket ábrázolnak, és valószínűleg jól tükrözik az adott korszak nőideálját. Az élelemtermelő életmód korai időszakában nagy mennyiségben jelentek meg, és a Közel-Keleten, valamint Közép- és Délkelet-Európában széles körben terjedtek a nőket ábrázoló apró szobrok. Nyugat-Európa területéről ugyanakkor nem ismerünk agyagból készült idolt. Ezen okból az idolok megjelenését és elterjedését a neolitizáció közvetett velejárójaként értelmezik. Julian Thomas brit régész megjegyzi, hogy a Délkelet-Európára nagy mennyiségben jellemző idolok vélhetően az egyéni identitás kifejezéséhez is kapcsolódhattak, így akár egy konkrét személyt is megjeleníthettek, de mindenképpen egy sajátos társadalmi helyzethez, rituális cselekedethez kapcsolódhattak.

Ezek a változatos kinézetű szobrocskák az alapanyaguk mellett abban is megegyeznek, hogy minden kora neolitikus közösség emlékanyagában megtalálhatók és az esetek legnagyobb részében gödrökből és házakból kerülnek elő, többnyire töredékes állapotban. Egyértelmű magyarázatot sajnos sosem fogunk kapni arról, hogy valójában mire is használhatták ezeket a szobrocskákat, és milyen rítusnak is lehettek kellékei, az idolok darabokra törése azonban mindenképpen a hétköznapi, földi életből történő kivonásukat jelenthette.

A lehetséges okok száma tehát végtelen, amihez egy újonnan előkerült tárgy vagy egy új kutatási módszer akár egy-egy friss nézőpontot is hozzá adhat. Ennek fényében az idolok megtalálójának évtizedekkel korábban papírra vetett gondolatai máig érvényesek:

„Olyan ez, mint a kirakós játék, az első kis mozaiktól elindulva lépcsőről-lépésre, lassan bontakozik ki előttünk egy nagyon fontos történeti időszak képe, történelme, s bepillantást nyerhetünk az egykori mindennapok világába is.”

(Trogmayer Ottó: Ásatási történetek. Ötven év legszebb emlékei. Bába Kiadó, Szeged, 2004, 54)

A röske-lúdvári ásatás pillanatképe a terepi munka első napjaiban, középen Trogmayer Ottó látható (forrás: MFM Régészeti Adattár, leltárszám: 67-76/28)

Szabadváry Tamás

Mindenkinek megvan a maga keresztje, vagy mégsem?

72

Keresztény vonatkozású jelképek késő római kori érmeken

Constantinus Ticinumban vert többszörös ezüstérme

„(...) tudniillik az arany pénzérméken a következő módon ábrázoltatta saját képmását: úgy látszott, mint aki imádkozik. És az ábrázolás elterjedt az egész római világban.” Így szólnak Eusebius, Caesarea püspökének szavai, aki I. (Nagy) Constantinus lelkes híveként megírta a császár (nem minden elfogultságtól mentes) életrajzát, valamikor a 4. század első harmadában. Ebben tehát a császár által veretett érmékről is említést tesz. Még ha az egyházi nem kifejezetten egy modern numizmatikai szakkatalógus pontosságával írta is le a veret előlapjának portrétípusát, mégis különösebb gond nélkül azonosíthatjuk azt. Felmerül azonban a kérdés: valóban az imádkozó Constantinust látjuk ezeken a pénzeken? S vajon miként férkőztek be a keresztény jelképek a római éremverésbe és valóban értelmezhetjük-e ezeket egyáltalán „keresztényként”?

I. (Nagy) Constantinus a tetrarchia belharcai közepette emelkedett ki. I. Constantius Chlorus császár (ur. 305–306) fiaként pedig hamar belekóstolt a veszélyes hatalmi játszmákba. Ezekben igyekezett fontos támogatókra lelteni, így a 4. század első éveire már széles körben elterjedt keresztény vallás követőit sem hagyhatta ki a számításából (nem beszélve arról, hogy a tetrarchák közül többen épp a kereszténység üldözői voltak). A feltörekvő uralkodójelölt 312. október 28-án, a Milvius hídi csatában döntő győzelmet aratott az itáliai területeket uraló (vagy nézőpont szerint éppen bitorló) Maxentiuson. A történeti források kis eltéréssel azt hangsúlyozzák, hogy Constantinusnak a csatát megelőzően fénycsóvával övezett jelkép jelent meg, mely állítólag a görög khi („X”) és ró („P”) betűk kombinálásából, Krisztus nevének kezdőbetűit formálva utalt a Megváltóra (és egyben annak támogatására).

A csodálatos látomás révén tehát létrejött a mindmáig jól ismert és használt szimbólum, a Krisztus-monogram. Az éremverésben azonban ennek az elkövetkezendő évek során szinte semmi nyomát nem látjuk, habár egyetlen példánk talán mégis akad. Egy talán Ticinumban (ma: Pavia) vert ezüstmedalion (*multiplum*) előlapján Constantinus mellképét látjuk – a római éremverésben ritka módon csaknem szemből ábrázolva –, a jobb kezével lovat vezet, míg a baljában kerek pajzsot tart, rajta a Romulust és Remust szoptató anyafarkassal. Számunkra azonban a császár sisakja az, ami kifejezetten érdekes. A látszólag ékkövekkel gazdagon kirakott, taréjjal ellátott darab elején a gondos szemlélő felfedezhet egy apró Krisztus-monogramot. A jelkép feltűnése sokáig kérdéses volt, azonban végül a régészet erősítette meg a feltételezést. A sisak ténylegesen besorolható ugyanis egy ismert típusba, melynek taréját több alkatrészből rak-

ták össze. Ma már legalább két tucat olyan kis lapos pálcára emlékeztető sisaktaréjveret ismerünk, melyek kiszélesedő, korong alakú mezőjében Krisztus-monogram tűnik fel. A medallionon feltűnő kép nyilván a hely szűkös voltából fakadóan is némileg torzítva adja vissza ezt a képet, de az érmet valóban élethűnek mondhatjuk! Egyébként I. Constantinus itt ábrázolt sisakjának háttértörténetéről is vannak információink. 307-ben, Faustával kötött házasságakor egy aranyból készült, ékkövekkel és tollakkal díszített sisakot kapott nászajándékba, mely így a 315-ben (vagy más vélemények szerint 325/326-ban) vert medallionon is felbukkanhatott. Az adatok összehangolása itt csak annyiban problematikus, hogy a látomás vélhetőleg 307-nél később történt, tehát a monogram eredetileg még aligha kerülhetett fel az említett sisakra, így egy későbbi átalakítást kellene feltételeznünk. Tény azonban, hogy a Krisztus jelképével ellátott (noha szegényesebb kivitelű) sisakok a 4. században már használatban voltak, s ezek vélhetőleg tisztékéi lehettek, ráadásul a veretek közül több Pannoniában is előkerült.

I. Constantinus hosszú, egészen 337-ig tartó uralkodása valójában elég kevés, a kereszténységhez kapcsolható éremképet produkált, közülük azonban kiemelkedik a Constantinopolis (Konstantinápoly) alapítására vert, híres és egyben igen

I. Constantinus „SPES PVBLIC / A” hátlapi típusú rézérme a konstantinápolyi verdéből (fotó: Coins Archive)

ritka „SPES PVBLIC” hátlapi köriratú rézérme, melyen egy Krisztus-monogramos hadijelvény jelenik meg, ami egy kígyót szúr keresztül (némi utalással arra, hogy Constantinus hosszú küzdelmek árán végül győzedelmeskedett a keleti területeket uraló I. Licinius felett). A 327–328-ban kibocsátott érmét nem kevésszer a legelső egyértelműen keresztény vonatkozásokat (is) tartalmazó ábrázolásnak tartják, ebből fakadóan nem csodálkozhatunk, hogy a 2000-es évek végén kisebb botrány tört ki a neves árverési cégek kínálatában is feltűnő, hamis darabok kapcsán. Mindezekon túlmenően, Constantinus uralma alatt tehát viszonylag kevés keresztény vonatkozású ábrázolással találkozunk. A bevezetőben említett „imádkozás” is vélhetőleg csupán megtévesztette Eusebiust, a megjelenítés ugyanis nem keresztény gyökerekre, hanem éppenséggel hellenisztikus hatású éremképekre vezethető vissza, ami valóban újdonságként hat.

Kis ugrással érdemes most a 350. évhez kanyarodunk, mely év eseményei az éremverésben is figyelemreméltó változásokat hoztak. Flavius Magnus Magnentius, a császári testőrség parancsnoka ragadta a nyugati tartományokban magához a hatalmat ebben az esztendőben, amikor is Constantinus fiát, a Pireneusokban vadászó Constantst az év januárjában meggyilkoltatta.

Krisztus-monogramos sisaktaréjveret a hollandiai Kesselből

Krisztus-monogramos sisaktaréjveret a hollandiai Kesselből

I. Constantinus solidusa a thessalonikai verdéből, felfelé tekintő portréval (fotó: MNM, Rosta József)

Az ambíciótlannak éppen nem nevezhető ellencsászár (*usurpator*) komoly veszélyt jelentett a keleti birodalomrészt uraló testvér, azaz II. Constantius számára. Az egykor Constans alá tartozó területek hamar az új császár kezére kerültek, aki jelentős erővel és viszonylag gyorsan haladt keleti irányba. Az ekkoriban vert érmék hátlapjain pedig követhetjük a polgárháborús propaganda eszköztárának alakulását.

Az egyháztörténet-írók által nem túl jó fényben feltüntetett, eredendően frank származású és pogány(nak mondott) Magnentius mesteri húzással nyitott. Nagy méretű, kb. 28–29 mm átmérőjű rézerméin egy hatalmas, alfával és ómegával ábrázolt Krisztus-monogramot látunk, körirata az uralkodó és caesari rangra emelt fivére (vagy unokatestvére?), Magnus Decentius egészségét, jólétét hivatott hirdetni. Bizonyos, hogy Krisztus-monogram ilyen formában még egyszer sem jelent meg korábban érméken. Magnentius, azon túlmenően, hogy törekedett mind a „pogány”, mind pedig a keresztény lakosságnak kedvezni, a Krisztus-monogram feltüntetésével igazából kifordította a Constantinus-dinasztia hivatalos jelképét. II. Constantius épp apja Milvius hídi győzelmét hangsúlyozó szimbólumát volt kénytelen viszontlátni ellenfelének égisze alatt, tehát monogramunk itt már erősebb tónussal inkább volt a politikai vonatkozása-

M a g -
nenti-
us dinasztikus kapcsolata nem volt egyedi jelenség. A 350-es zűrzavarban (más vélemény szerint 351-ben) I. Constantinus féltestvérének, Eutropiának a fia, Nepotianus ragadta magához a hatalmat Rómában egy sereg gladiátor élén, elűzve a Magnentiusszal lepaktáló hatóságokat. A kérészel-tű uralom (állítólag) csupán 28 napig tartott, az ellencsászár hadai hamar levertek a valós katonai bázis nélküli ellenállást. Nepotianus extrém ritka veretein nem fordul elő keresztény vonatkozású jelkép, egyes ekkor vert rézerméken már későbbi ellenjegyeket láthatunk.

sok eszköze, mint a vallásé. Az ellencsászarról ugyanakkor feltételezhető, hogy bizonyos fokú/rangú kapcsolat fűzte a Constantinus-dinasztiához is, így végül akár „jogosnak” is érezhette Krisztus jelvényének (szabad) alkalmazását is.

II. Constantius válaszképpen ugyancsak Krisztus-monogramos rézermék verésébe kezdett, miként a tí-pust megtaláljuk a 351-től caesari rangra emelt Constantius Gallus sorozataiban is. A „jófiú” szerepében tetszelgő, magát gyakran felszabadítóként (*liberator*) láttató Magnentius ellenében azonban további propagandisztikus lépésekre volt szükség. II. Constantius ezért egy teljesen új éremképet vezetett be, amellyel vélhetőleg rá akartak kontrázni a fentiekre. A hátlapon a katonai öltözetben álló császár jelenik meg, jobbában egy Krisztus-monogramos hadijelvényvel (*labarum*), bal kezében pedig egy lándzsával. Mögötte a győzelem szárnyas istennője, Victoria áll, aki az uralkodó fejére épp koszorút helyez.

A körirat: „HOC SIGNO VICTOR ERIS”, azaz „Ejelenben győzni fogsz!”. A történeti forrásokban több formában is megjelenő constantinusi jelmondat egyértelmű hivatkozás a legitim dinasztiára. Érdekesség, hogy a Pannoniát fenyegető Magnentiusszal szemben, az újperzsa fronton is lekötött II. Constantius kényszerű kompromisszumot vállalt. Félhivatalosan elismert egy „újabb”

Decentius caesar trieri „SALVS DD NN AVG ET CAES” hátlapú köriratú rézérme Krisztus-monogrammal (fotó: MNM, Jaksity Iván)

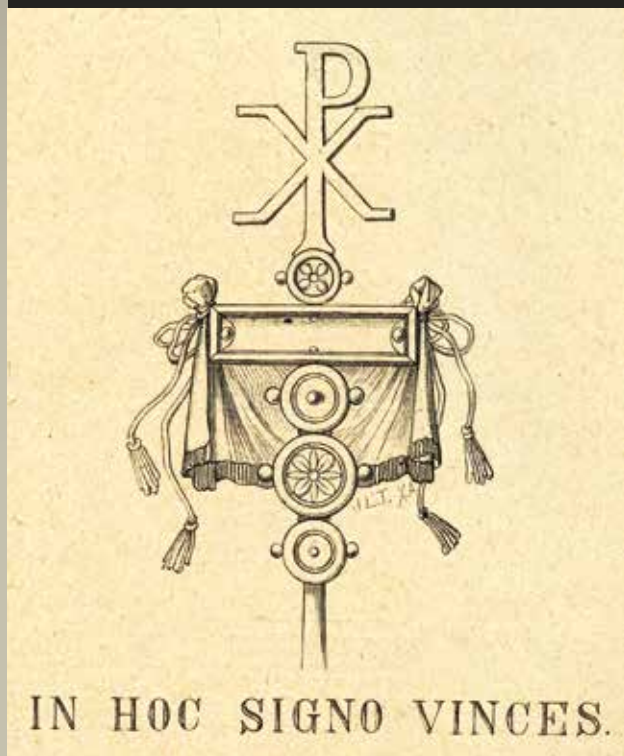

császárt, egy bizonyos Vetrano személyében. (Vetrano egy kipróbált, idősebb, rangos tábornok volt, nem kevés renomével a katonái közt, de látszólag az egyeduralomra töréshez annál kevesebb ambícióval.) Egy évig sem tartó uralma viszont csak Pannoniára és a Balkán egyes területeire terjedt ki, és az általa birtokolt verdekben (Siscia, Thessalonica) verték az említett híres mottóval ellátott sorozatot is. Vetrano 350 decemberében lemondott a trónról, s visszavonultan élt 356 körül bekövetkezett haláláig.

Magnentius szerencséje a 351-et követő két évben leáldozott, II. Constantius csapatai a trónbitorlót szűkebb pátriájába, Galliába úzték vissza, ahol egy végzetes kimenetelű csatát követően öngyilkos lett. Az immáron egyedül uralkodó II. Constantius 354-ben kivégeztette az egyre kezelhetlenebb viselkedést tanúsító Constantius Gallust, s helyére új caesarnak a katonaság körében igen népszerű II. (Apostata) Iulianust nevezte ki. A 361–363 között regnáló fiatal uralkodó sokak számára ismert lehet, akár modern regények lapjairól (többek között Révay József 1966-ban megjelent *Elhagyta, Helios* című munkája juthat eszünkbe). Az I. Constantinus halálát követő „tisztogatások” alkalmával Iulianus is elveszítette édesapját,

ami örök traumaként, a dinasztia által propagált kereszténységtől való elidegenedés magját ültette el benne. Rövid uralkodásának jelentős és egyben számára végzetes eseménye a mezopotámiai hadjárata volt, melynek során római csapatok évszázadok óta nem látott mélységben nyomultak be az akkor a szászánida perzsák által uralt régióba. Iulianusnak természetesen erős ellentábora akadt a keresztények között, sőt, egy éjszakai harc során bekövetkező haláláról is különös legendák kaptak szárnyra (a 6. századi Ioannes Malalas már úgy tudta, hogy Szent Merkuriost Krisztus és az apostolok kara küldte vissza a mennyekből, hogy az ördögi tanokkal cimboráló császárt megölje).

Nem csodálkozhatunk tehát, hogy Iulianus érméiről egyszerűen eltűntek a Krisztus-monogramok, de diplomatikusan kerülte amúgy a hadijelvények megjelenítését is. Utóbbi azonban a valóságban is komoly gondot okozott a katonaság körében. Erről szól Szent Bonosus és Maximilianus története, akik éppen a korábbi

Krisztus-monogramos jelvény elképzelt rajza Nicholas Wiseman *Fabiola, or, the Church of the Catacombs* című 19. századi népszerű művében

Az idős Vetrano sisciai „HOC SIG – NO VICTOR ERIS” hátlapi köriratú rézerméje a Victoria által koronázott császár alakjával (fotó: Coins Archive)

jelvények lecserlését tagadták meg, így hitüket megvallva keserves halál várt rájuk. A császár egyértelmű üzenete a „pogány” valláshoz való visszatéréséről a nagy méretű rézermeken feltűnő Apis bika alakja, mely fölött két csillag látható.

A REJTÉLYES DUNÁNTÚLI SÁNCOK

Kiss Gábor – Tóth Endre

76

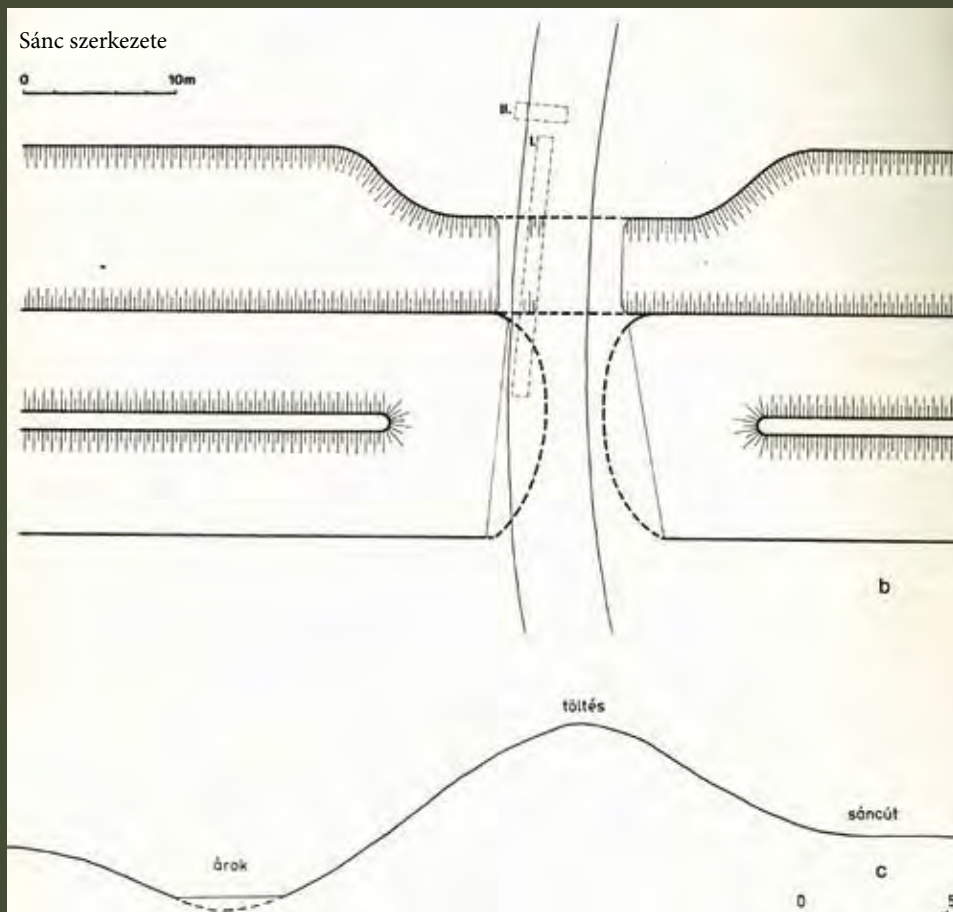
A Kárpát-medencében hajdan a leglátványosabb mesterséges terepalakulatok a helyenként több száz kilométer hosszú sáncok voltak. Az Alföldet és a Tiszántúlt körbekerítő, több vonalból álló, többnyire Csörsz- vagy Ördögárokknak nevezett, s minden bizonnyal a késő római korban készített sánc-

rendszeréről Székely Istvánnak az 1559-ben Krakóban megjelent krónikájában már olvashatunk. Magyarország természetföldrajzának és régészeti emlékeinek kitűnő 17–18. századi leírója, Aloysius Marsili (Luigi Ferdinando Marsigli) gróf a sáncvonal bácskai szakaszait fel is térképezte. A 20. században Balás Vilmos gyűjtötte össze a sánc irodalmi említéseit, majd Patay Pál és munkatársai évtizedes terepjárással kutatták és térképezték fel azt.

Az alföldi sáncokkal ellentétben a dunántúliakról korhatározás és értelmezés mindaddig alig készült. A Somogy megyei vonal Rómer Flóris terepbejárásainak köszönhetően az 1870-es évektől vált ismertté. Akkor a sánc néhol még két méter magasán állt. A múlt század közepére azonban a mezőgazdasági munkák a töltése-

ket elegyengették, az árkokat feltöltötték. A Dunántúl három, egymástól meglehetősen távoli részén azonban ma is láthatóak a több kilométer hosszú vonalak. A somogyi és baranyai sáncok azonban ma már csak légifelvételeken figyelhetők meg.

A Rábától délre, a Hegyhátat észak–déli irányban keresztező sáncra Paulovics István 1949-ben hívta fel elsőként a figyelmet, az építmény térképét is közölte. A kitűnő állapotú sánc szinte teljes hosszában (8 km) erdőben fut végig, s valószínűleg ezért is maradt meg ilyen jó állapotban. A védmű Vasvár határától tart dél felé, a Zalába torkolló mocsaras Sárvíz patak vonaláig. A sánc talpszélessége 12 méter, a magassága még jelenleg is 3–5 méter. A nyugati oldalán az árok szélessége 8, mélysége pedig 1–3 méter. Vasvártól mintegy 3 kilométernyire délre nyílt a sáncon az egyetlen, eredetileg legfeljebb három méter széles, a forrásokban Vaskapunak nevezett átjáró, amelyen a „Katonák útja” vezet át. 1377-ben határjárásokban *magnum fossatum*nak, azaz ‘nagy ároknak’ nevezték (a sánc szó csak a 16. század elejétől jelenik meg a szóhasználatban). A Dunán-

túl belsejéből érkező „Katonák útja” a Hegyhát azonos szintvonalán vezet délnyugat felé, futását még patak sem akadályozza. Valójában egy fontos kereskedelmi útvonal volt Itália felé, egyes pontjait a 16. század elején marhakereskedők vázlatos leírása ismerteti. Erre az útra a Muraközben merőlegesen sánctól emeltek, ez volt lényegében a középkori országhatár. A sánctól a 20. század elején készített 200 ezres léptékű térkép, sőt, a jelenlegi osztrák turistatérkép is feltünteti: a Murától kb. 6 km hosszan vezet észak felé: itt a sánc mellett

futó Kucinicza (Granizbach) patak miatt nem volt szükség árok megásására. A sánc a Murától a domos vidékig a sík területet zárja le.

Az Esztergomból nyugat felé vezető, Sopronba tartó országúton fekvő Kapuvár neve az Árpád-korban csak Kapu volt. Az itt húzódó töltés a Hanság mocsaraitól vezet dél felé, Kapu(vár) irányába, és a vá-

A Vasvártól délre található Vaskapunak nevezett átjáró, amelyen a „Katonák útja” vezet át

rostól délkeletre egy hosszabb szakaszon ma is látható. Ez az építmény nem volt olyan magas, mint a Vasvár melletti, és amint az itt folytatott ásatás is bebizonyította, az egyik oldalán sem volt árok. Valószínűleg tehát gát feladatot láthatott el: a területet vízzel lehetett elárasztani, ami akadályozta az ellenség továbbjutását.

A Fertő tó és a Duna között nincs megfigyelhető nyoma földsáncnak, hacsak a Parndorf, Rohrau és a Duna közti, a kurucok ellen megásott sáncot nem egy régi sáncszakasz felhasználásával készítették el.

Mind közül a Somogy megyei sánc fekvése a legkülönösebb. Ez Nagyberektől vezet délnyugat felé, és Dombóvártól nyugatra éri el a Kapos folyót. Egy 19. századi kéziratos térkép egy helyen (Büsü falunál)

az Ördögárok nevet is megőrizte. Az 1950-es években készített légifelvételeken a sánc vonala Mernye és Kapospula között volt megfigyelhető.

E sánc átvágásakor kitűnt, hogy a sánc melletti árok ez esetben is az építmény délnyugati oldalán húzódik.

Sánc maradványa a földről

A Kapos és a vizenyős Baranyai-csatorna, délebbre pedig a Mecsek nem tett szükségessé sáncolást. Pécestől délre azonban a földrajzi névgyűjtés és a Peremartonnál lezajlott ásatás igazolta a sánc létezését, amelynek szintén a nyugati oldalán van az árok. A sánc a Drávától délre is folytatódik. A dél-dunántúli sáncot a kapuvári és vasvári sáncvonalnál jóval keletebbre, az ország belsőjében töltötték fel.

E sáncok korának pontos meghatározása meglehetősen körülményes, mert lakatlan területen futnak, és ásatásukkor tárgyi leletekre nem igen lehet számítani. Az építés módját is ritkán lehet segítségül hívni a kor meghatározáshoz, ha a töltés elpusztult. Rendeltetésüket földrajzi fekvésük, a vízrajzzal és a domborzattal

való kapcsolatuk segít többnyire meghatározni. A történeti adatok, főleg a 11. századi magyar-német háborús események

és az oklevelek határjárásaiban leírt terepalakulatok teszik lehetővé többé-kevésbé a használati idejük megállapítását: a sáncok

1043.

„A császár (III. Henrik) tehát Magyarország határára vonult, és elhatározta, hogy a következő napon elfoglalja azokat a sáncokat, amelyekkel a magyarok a Rábca folyót elrekesztették.” (*Képes Krónika* 75. fejezet)

1051. „A felséges császár... erős seregével egészen Magyarország határáig vonult, s minthogy előle a behatolás útja el volt zárva, ezért... hosszú kerülőutat tett.” (*Altaichi Évkönyvek*)

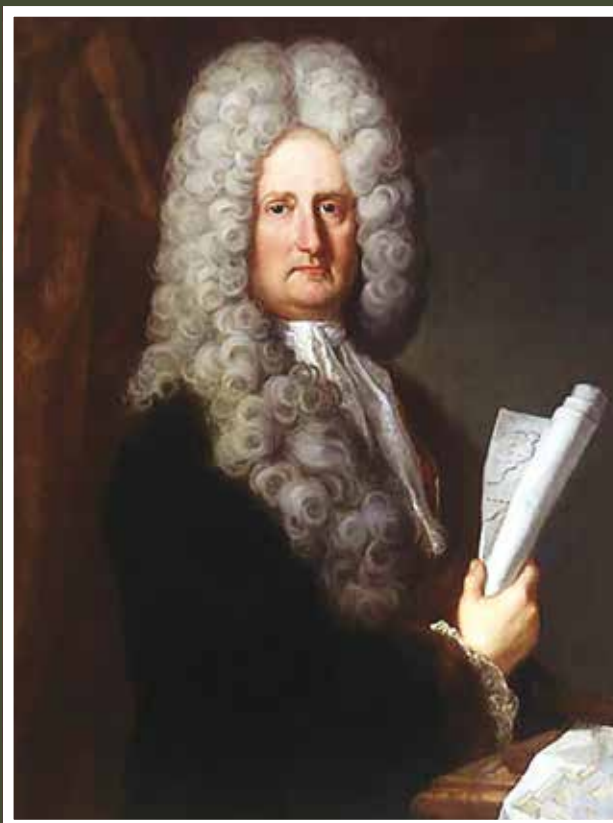
1061. Henrik király visszavonul seregei elől „azonban minden olyan helyet, amelyen át a kivonulás lehetséges lett volna, elzártak...” (*Hersfeldi Lampert: Évkönyvek*)

1063. „a király nagy hadsereggel Magyarország határaitra érkezett, de a behatolásnak minden útját elzárva találta maga előtt részben igen erős védművek révén, részben a katonák éber őrködése következtében.” (*Altaichi Évkönyvek*)

1117. „Lipót örgróf azonban ...egészen a gyepűig (claustra) nyomult előre a földeken, majd elfoglalta a várat, amit Vasnak hívnak...” (*Freisingi Ottó krónikája*)

a határvédelem és -ellenőrzés céljára épültek, azaz az egykori gyepű maradványai. A vízrajz és a domborzat lehetőségeit felhasználva többnyire az országból ki- és bevezető főutak védelmét erősítették meg velük. A vasvári és a kapuvári sáncok a gyepűterület belső vonalát jelzik, amelytől nyugatra, legalábbis a tatárjárárig, szervezett határvédelem folyt. A külső gyepűvonal ma is látható egyik maradványa a muraközi sánc. Északabbra csak határjárás adatokból lehet a védelmi létesítményekre következtetni (Burgenlandban Pecsenyédnél/Pötschingnél ilyen a Magyarárok). A gyepűsávon belül, Vas megyében néhány helyen még meg lehetett figyelni az ellenőrzést végző erődített fatornyok nyomait is (Zalak, Ikervár és Rum körzetében).

A sáncokon kapukat vágtak – ezek révén ellenőrizték a forgalmat –, amelyeket általában egy-egy népnévvel jelöltek: Halicsi kapu, Lengyel kapu, Német kapu (de volt Mosoni kapu is). Ezek minden bizonytalansággal fából épült valóságos kapuk voltak. A sáncot Petánc (Petanjci, Szlovénia) falu 1331-es és 1348-as határjárásai is *fossatum*ként (azaz 'ároként') említik, amelyen a Radkersburg–Muraszombat közti út kereszteződésénél nyílt a Német kapu. A belső vonalakon is voltak kapuk: Kapu(vár), Vaskapu (Vasvár).

Aloysius Marsili (Luigi Ferdinando Marsigli) gróf (1658–1730), Magyarország természetföldrajzának és régészeti emlékeinek leírója

Sáncnyomok az őszi erdőben

A határvédelem szerkezetével kapcsolatban mindössze a latin és magyar terminusok (*indago, clausura, obstaculum*, gyeprü, gyeprüelve) ismertek, de a jelek arra mutatnak, hogy a határvédelem egy mélységben tagolt, széles sávra terjedt ki. A sáncok egyrészt akadályozták a behatolást, biztosították a védelmet, és egyúttal a kapukhoz terelték a forgalmat. Az írott források értelmezését azonban nagyban nehezíti, hogy a sáncok említéseinek zöme 13. századi, amikor is a mélységben tagolt gyeprürendszer már valójában felbomlóban volt. A gyeprülétesítmények később azonban földrajzi névként is rögzültek (töltés, sánc, árok), ezek a Vas, Somogy és Baranya megyei földrajzi helynévgyűjtésekben is olvashatók.

A védelmi rendszert a külpolitikai helyzettől függően a földrajzi adottságok, a domborzat és a vízrajz felhasználásával alakították ki. Más módon kellett védekezni ott, ahol az ellenséges hadsereg könnyen juthatott be az országba, mint ott, ahol a terepviszonyok miatt erre kevésbé volt lehetőség. Északnyugaton a Fertő és a Hanság; Soprontól délre az Alpok keleti nyúlványai akadályozták a bejutást. Ahol a vizek lehetővé tették, mint például a Kis-Alföldön, ott gátakat építettek, és az utak körzetét vízzel tudták elárasztani és járhatatlanná tenni. Délnyugaton a Rába, a Zala és a Mura völgye jelentett bejutási lehetőséget.

A dunántúli sáncok tehát a természeti adottságokat felhasználva összefüggő rendszert alkotnak. Nemcsak az Árpád-kori német betörések és hadvonulások útiránya egyezik ezekkel a sík vidékekkel, hanem az országból kivezető utaké is. A Hegyhátat keresztező sáncvonal a Rába és a Zala között a nyugatra és Itáliába vezető utat ellenőrizte.

A dunántúli sáncok árka a töltés nyugati és délnyugati oldalán van, tehát az onnan érkező behatolás ellen jelentettek védelmi vonalat. A védekezés iránya azonban szükségszerűen leszűkíti és meghatározza a készítésük idejét is. Sem a római korban, sem előtte és utána, tehát a hun és az avar korban védelmi vonal készítésére nem volt szükség, mert nyugat felől nem kellett védekezni. Egyúttal a sáncokkal kapcsolatos forrás- és okleveles adatok a sánc használatát a kora Árpád-korra datálják, védelemre ugyanis csak a honfoglalás után volt szükség. Az augsburgi csatavesztést (955) követő néhány évtizedben lehetett leginkább szükség a védelmi vonalak felállítására. A sáncok föld-

Rómer Flóris (1815–1889), a magyar régészet atyja

rajzi helyéből következik, hogy készítésük idején az építetőknek pontosan ismernie kellett a Dunántúl földrajzi viszonyait, és a létrehozásához megfelelő méretű és szervezetszerű, vezényelhető munkaerő állt rendelkezésükre.

Miután 973-ban Géza fejedelem és II. Ottó császár megegyezett, a védekezés fél évszázadig ismét szükségtelenné vált. A békés helyzet 1029-ben változott meg, amikor nyugat, északnyugat, azaz a Német Birodalom felől rendszeres támadások érték az országot. Ekkor a Kisalföldön a gátak már álltak és védekezésre alkalmasak is voltak. A sáncok ekkortájt már az országból kivezető főutak forgalmát is ellenőrizhették. Ilyen feladatokra azonban a somogyi és dél-dunántúli sáncvonalon nem volt szükség. A déli sáncok és a vasvár–kapuvári vonal tulajdonképpen az Árpádok területeit, a legfontosabb korai településeit: így Győrt, Esztergomot, Székesfehérvárt, Veszprémet és Koppány vidékét védte. De ez esetben kérdéses, hogy pontosan ki ellen.

Rétegek

Wilhelm Laura

46°N 20°E

81

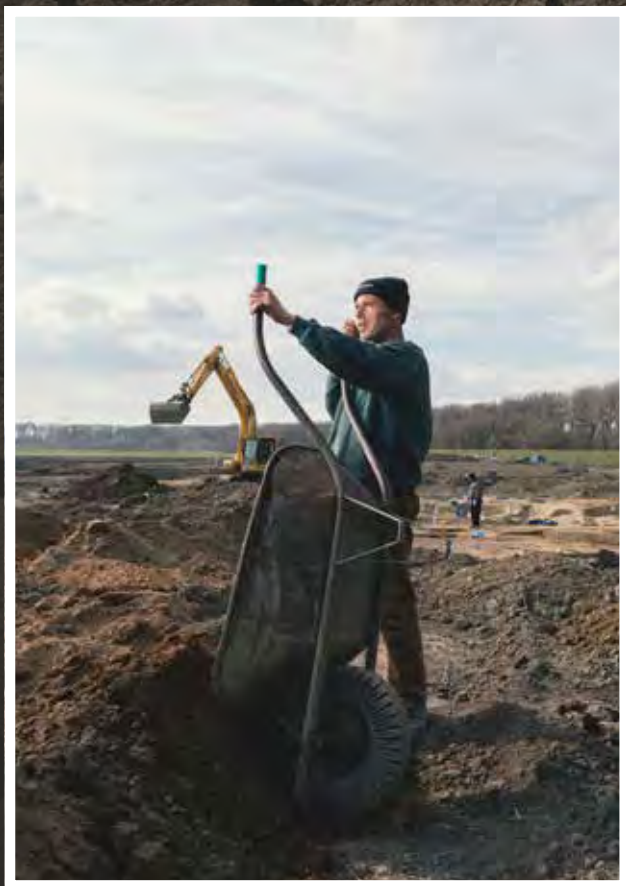
Megesik, hogy az emberek fejében a régész olyan, mint az *Indiana Jones*-filmekben a kalandor kincskereső. Nekem viszont már gyermekkorom óta az életem része volt a régészet, hiszen édesapám, Wilhelm Gábor régész, a kecskeméti Katona József Múzeum régészeti osztályvezetője, így jóval pontosabb képem volt egy-egy ásatásról, mint azoknak, akik értesülve arról, hogy mivel foglalkozik ő, olyan kérdéseket tettek fel nekem, mint: „Akkor apukád dinócsontokat talál vagy múmiákat?”

Immár felcseperedve fotográfus lettem, de az engem körülvevő embereknek többnyire még mindig nincs elképzelése, hogy pontosan miképp is zajlik egy ásatás. Ezért született meg a fejemben egy olyan fotós projekt ötlete, mely egy ásatás hét-köznapjait mutatná be. Azt akartam megragadni, hogy milyenek a sztereotípiákon túli mozzanatok egy ásatás során, de célom volt az is, hogy átlépjek a téma túl direkt, nyers megközelítésén, néhol egy kis játékossággal vagy akár humorral vegyítve. Képeimen fontos szempont volt a természet közelségének és az ember időtlenségének megragadása is, s hogy a több száz vagy több ezer éves múltunkkal miképp állíthatjuk párhuzamba a mai világunkat.

Fél éven át jártam ki az édesapám irányításával a Tisza menti, Kis-ér partján zajlott feltárássra, hogy magam dokumentálhassam az ott zajló munkálatokat. Havonta pár napot töltöttem a terepen. A fotósorozatomban egy olyan oldalról szerettem volna megmutatni az ásatást, ahogy sokan még nem látták. Az ott dolgozó emberekre és az őket körülvevő környezetre fókuszáltam, néha egészen szélsőséges időjárási körülmények között, ugyanakkor egy kiemelkedően szép helyszínen, a tiszauji kis-ér-parti feltáráson, a Tisza közvetlen közelében, ahol a kecskeméti múzeum régészei egy, a 10. és 16. század között lakott falu, Ság maradványainak feltárását végezték.

Érdekes volt számomra is felvenni az ott zajló munkálatok ütemét. Reggel nagyon korán indult a nap, szinte a napkeltével érkeztünk a terepre. Aztán 8 óra körül mindenki fogta az eszközeit a konténerből, és besétáltunk a feltárandó objektumokhoz. Bár voltak napok, mikor a sár miatt autóval szinte megközelíthetetlen volt a helyszín, akkor persze egy kellemes reggeli séta várt ránk a töltés mentén. Pontban 12-kor jött az ebédidő. Bevonultunk a konténerbe, és mindenki előkapta az asznapra csomagolt elemőzsiáját. Néha még teát is tudtunk főzni, ha épp működött a gázmelegítő. De hideg kávé mindig lapult a termoszban! Ha már jó idő volt, akkor a srácok sokszor jó hangulatban a gödrök szélén piknikeztek. S szinte minden napra jutott valami izgalom. Volt, hogy az eső elől szaladtunk a konténerbe, volt, hogy egy óriási tehéncorda vonult el mellettünk. Szakadt a hó, aztán kirügyeztek a fák, de az ásatás haladt, így a feltárt gödrök hamarosan ellepték az egész területet.

A munkám során sokat beszélgettem az ásatáson dolgozókkal, hogy közelebb kerüljek hozzájuk, és se én, se ők ne fesszenek fotózás közben. Eleinte bennem is sok gátlás volt, és néha nehezen kezdtem neki a napnak, hiszen nem akartam senkit sem zavarni a munkája közben. Aztán gyorsan megszokták, hogy fotózom őket, összebarátkoztunk, és benne voltak a közös alkotásban. Sokszor egyenesen már ők kérték, hogy csináljak róluk ilyen meg olyan képeket. Készültek pillanatképek és részben általam megrendezett jelenetek is.

Noha a projekt véget ért, én magam rengeteget profitáltam belőle emberileg és fotószakmai szempontból is. S végül ez lett az első dokumentarista projektem, amivel az egyetemi felvételit is megcéloztam, mentorom, Szabó R. János fotográfus segítségével.

A képek a VTT – Hullámtér rendezése a Közép-Tiszán megnevezésű beruházáshoz kapcsolódó megelőző feltáráson készültek. Lelőhelynév: Tiszaug, Kis-ér-part (Ság falu), 10–16. század.

Hosszú idő elteltével új időszak kiállítás nyílt 2021. június 11-én a püspökladányi Karacs Ferenc Múzeumban. Régi álma vált valóra e sorok írójának, egy olyan magas színvonalú tárlat létrejöttéről, mely tárgyainak ezeréves történetével egyaránt hat jelenünkre és az itt élők jövőjéről alkotott hitére.

Régészeti leleteink történelmünk ékkövei, fontos forrásai, bizonyítékai annak, hogy a Kárpát-medence számos nép és kultúra bölcsője, illetve otthona volt. Mai gondolkodásunk és múltunk megismerése szempontjából különösen fontosak a kiállított tárgyak, hiszen általuk képzelhetjük csak el elődeink életét, az egykori helyi kultúra jellemzőit, sajátosságait.

„A kincset rejtő ladányi föld”

Püspökladány régészeti leletei

Új időszak kiállítás

a püspökladányi

Karacs Ferenc Múzeumban

85

A püspökladányi Karacs Ferenc Múzeum „A kincset rejtő ladányi föld” – Püspökladány régészeti leletei című kiállítása, különös tekintettel a „ladányi kereszt” történetére – a szülőföldünkön talált különleges régészeti leletek bemutatását tűzte ki célul. A tárlat révén a múzeum látogatója megismerkedhet a „ladányi föld kincseivel”, itt, a Sárréten lakó elődeivel, s a különböző kultúrák „egymásra épülő rétegeivel”.

Leletek a kiállításból

A kiállítás két 10–11. századi temető anyagát mutatja be: az 1977–1982 között M. Nepper Ibolya által vezetett Püspökladány-Eperjesvölgy és az 1983–1986 között feltárt Sár-rétudvari-Hízóföld temető régészeti emlékeit. A tárlat kiemelt műtárgya pedig egy kis méretű (kb. 6 cm-es) bronzkereszt, mely az eperjesvölgyi ásatás során került elő a 107. számú sír mellékleteként, egy ötéves kislány tárgyai között. Ezt a picit tárgyat mi, püspökladányiak csak „ladányi kereszt”-ként emlegetjük.

A kiállítás műtárgyai a debreceni Déri Múzeumból érkeztek, a tárlat megvalósítása a Déri Múzeum Régészeti Tárának érdeme. Az időszaki kiállítás terve pedig Balogh Csaba látványtervező, kiállításrendező munkáját dicséri.

A kiállítást Dani János, a debreceni Déri Múzeum régészeti igazgatóhelyettese nyitotta meg, részletesen bemutatva az ásatások körülményeit. A tárlat szakmai kurátora, Hajdú Zsigmond régész pedig a kiállítás létrejöttéről, a régészeti anyag művelődéstörténeti jelentőségéről, a tudomány és a műtárgyak utóéletének párhuzamáról, illetve egy-egy különlegesebb leletről beszélt. Külön kiemelte a „ladányi kereszt” érzelmi szerepét a helyi városiak életében. A megnyitó vendégei a múzeum 40 éves fennállásának legnívósabb tárlatáról beszéltek. A püspökladányiak tehát méltán lehetnek büszkéek az új kiállításra. De vajon miért nyújt ez a kiállítás a látogató számára felejthetetlen élményt?

A felbecsülhetetlen szellemi, kulturális értékkel bíró régészeti leletek nagyközönség előtti bemutatására „A kincset rejtő ladányi föld” – Püspökladány régészeti leletei című időszaki kiállítás és rendezvénysorozat a Karacs Ferenc Múzeumban elnevezésű, TOP-7.1.1-16-HESZ-2019-00387 azonosító számú projekt keretében kerülhetett sor.

A ladányi kereszt

A kérdés megválaszolásához talán közelebb visznek a fali tablók szövegei, melyekből az alábbiakban a következő részleteket emeltem ki:

A püspökladány-eperjesvölgyi temető általános képe

1977–82 között a debreceni Déri Múzeum régészei 637 sírból álló temetőt tártak fel a Püspökladányhoz tartozó Eperjesvölgy határrészen. A temető belső rendszere, térhasználata és időbeli vetülete töretlen, egyensúlyról tanúskodik, arra utalva, hogy folyamatosan lakott település halottait helyezték el itt. Ez a település Futakegyháza lehetett. Mivel nincs egymásra temetkezés, a temetkezők szándékában megnyilvánuló rend egy 80–100 fős 10–11. századi falu közel 200 éves időszakának természetes temetői képét adja.

A püspökladány-eperjesvölgyi temető lakóinak belső arculata

A temető falujának lakói szabad köznépi rangúak voltak. A falunév Futakegyháza lehetett, ami azt jelzi, hogy valamilyen futárfeladatot ellátó, ún. szolgálónépi faluként létezett a fejedelemség korában. A futárszolgálatra azok a sírok utalnak, amelyekben fegyver egyáltalán nem volt a halott mellett, csak lószerszám. Azért is nevezhetjük köznépinek ezt a temetőt, mert feltűnően gazdag sírok nincsenek benne, ugyanakkor melléklet nélküli is alig akad. A sírmellékletek legnagyobb részét a mindennapi élet tartozékai teszik ki: női, férfi ruhagombok, csizma- és övveretek, férfi lovas tausírozott (nemesfém berakásos) kengyelei, nőknél tűtartó, sarló. A vitrinben látható bronzból, aranyozott ezüsből készült darabok arra utalnak, hogy a falu lakói nem voltak nagyon szegények.

Látogatók a megnyílt kiállításon

„A kincset rejtő ladányi föld”

A „ladányi kereszt” története, eszméjének születése

1978 nyarán került elő a „ladányi kereszt” a püspökladány-eperjesvölgyi temető 107. sírjából. Ebben a sírban egy ötéves kislányt temettek el. Hozzátartozói gazdag melléklettel látták el a túlvilági útra. Bronz pártaveretek, Szent István-dénár és a nyakba akasztott három rituális tárgy látható a vitrinben. A közepén átfúrt óncsüngő és a nagy, kerek, függesztő füllel ellátott, bronzból öntött hold alakú (lunula) csüngő védelmező szerepet töltött be a kislány életében és halála után is. Ehhez csatlakozik harmadik rituális tárgyként az 5,4 cm hosszú, 2,8 cm széles bronzból készült mellkereszt, a „ladányi kereszt”. Az utóbbi elnevezés nemcsak tudományos tényeken alapuló elhatározás, hanem egy olyan eszmeiség is társul hozzá, ami a mai ladányi emberek közös múlttu-

datához kapcsolódik. Élő és elevenen ható tényezője lett a ma Püspökladányban élő emberek identitásának (önazonosság-tudat).

A Sárrétudvari-Hízóföld temető általános képe

1983–86 között ezen a határrészen egy 262 sírből álló 10. századi honfoglalás kori temetőt tártak fel a Déri Múzeum Régészeti Osztályának munkatársai. A temető használati ideje két-három emberöltő, kb. 70 év. Bár 63 sír melléklet nélküli volt, de a sírok általános jellemzői alapján elmondhatjuk, hogy egy gazdagnak mondható, a honfoglaló népesség középrétegéhez tartozó faluközösség temetkezett ide. A kelet–nyugati tájolású sírok között három csoportot jól el lehet különíteni. Az első, a szent teret jelentő köz-

88

Látogatók a megnyílt kiállításon

Középen M. Nepper Ibolya és jobbra Hajdú Zsigmond régészek a kiállításhoz kapcsolódó előadásorozaton

ponthoz közvetlenül kötődő első generációs honfoglalók nemzedékéhez tartozik. A másik csoportot egy erőteljes tömörülés alkotja, amely mellékletbeli gazdagságával kitűnik a többi közül. Gazdagságát talán a sikeres kalandozásokban való részvételnek köszönheti. A harmadik csoportot a temető külső szélén lévő sírok adják. Ezek közül a gyermeksírok leletei a sámánhitre utaló mellékletekben gazdagok, pl. életfamotívum, madár alakú csüngők, madárcsontok. Voltak különleges mellékletekkel ellátott temetkezések is. Ezek közül kiemelkedik a 199. sír, melyből egy ereklyetartó, mindkét oldalán reliefekkel díszített, bizánci eredetű bronzkereszt került elő.

A Sárrétudvari-Hízóföld temető lakóinak belső arculata

Ez a temető kitűnik gazdagságával a honfoglalás koriak közül. Itt a gazdagságot a temető egész népességének összképe adja a sírmellékletek alapján. A férfisírok gazdagságát a tegezék ezüstveretei, faragott csont pántjai, díszített kardmarkolatok, tausírozott kengyelek, bronzszegecsekkel díszített nyergek, aranyozott ezüstveretes

övek és díszes ruhaveretek adják. A női sírok nemesfém-ből készült tárgyi mellékletekben még gazdagabbak. A fej díszítéséhez kapcsolódó aranyozott ezüst hajfonatdíszek, különböző arany és ezüst fejdíszek, bronz pártaveretek, különleges formájú fülbevalók, hajfonatgyöngyök, nyakláncra fűzött színes gyöngyök egyértelműen utalnak erre.

A kiállításhoz kapcsolódóan színvonalas tárlatvezetések, előadás-sorozat, múzeumpedagógiai foglalkozások, rajzórák, történelemórák mélyítették el az egyes célcsoportok ismereteit városunk múltjáról.

„A kincset rejtő ladányi föld”

című tárlat 2022. február

15-ig volt megtekinthető a püspökladányi Karacs Ferenc Múzeumban.

Ezt a cikket édesapám emlékének ajánlom, aki Fekete István, író gondolait szinte magáéként tisztelte: „A szülőföld szálai örök összekötők a tájjal és a földdel, amiből az ember lett, és amivé lesz, és nem szakadhatnak el soha.” Köszönet illeti Hajdú Zsigmond, Nagy Emese Gyöngyvér, Györfi Lajos és Fórián Péter lektori munkáját.

Rövid hírek.

90

A horvátországi Korcsula-szigeten nemrégiben műholdfelvételek segítségével azonosítottak egy elsüllyedt települést. A búvárok kőfalakat találtak a település körül, valamint edényeket és kőeszközöket is. A régészek szerint a leletek Kr. e. 4500 körülre keltezhetők.

Elsüllyedt újkőkori település Horvátországban

Ahová az ókori színész is gyalog járt

A török Izmir városában található az ókori Szmürna, melynek színháza a Kr. e. 2. században épülhetett, és egészen a Kr. u. 5. századig használták. A régészek az épület egy zártabb részén találtak egy illemhelyet, melyet 12-13 fő használhatott egyszerre. Valószínűleg ezt a helyiséget nem a nézők, hanem a színészek használták.

A bajor Ries-kráter területén két gazdag, a 6. századra keltezhető sírt tártak fel a régészek. Az egyik sírban egy kb. 40–50 éves korában elhunyt férfi maradványait találták meg. A csontok mellett kardot, harci baltát, pajzs maradványait, lándzsahegyet és egy elefántcsontból készített fésűt találtak. Valószínűleg a férfit volt az a ló, melynek maradványait a sír mellett találták meg. A másik temetkezés egy 30–40 éves nőé lehetett, melyben a csontok mellett tojáshéjakat, szövőléceket és egy nagyon jó állapotú tálat találtak. Utóbbi Észak-Afrikában, talán a mai Tunéziában készült, és a peremébe rúnafeliratot karcoltak, talán a tulajdonosának nevét. Maga a lelőhely környezete is érdekes, hiszen egy meteor-kráterben találták meg a sírokat.

Fésű a fegyverek mellett

... a világból

Bácsmei Gábor

91

Brandenburg tartományban (Németország északkeleti része) egy önkéntes érdekes aranyérmét talált. Miután értesítette a régészeket, összesen 41 tálka alakú, kelta érmét gyűjtöttek össze. Két méretben is készültek ilyen érmék, korukat a szakértők Kr. e. 125 és Kr. e. 30 közé keltezik. Ezeket az érméket a népnyelv „szivárványtálkának” nevezik, ugyanis úgy vélték, hogy ott találni ilyeneket, ahol a szivárvány vége leér a földre. Bár Németország déli részén sok ilyen leletet találtak, a mai Brandenburg területén nagyon ritkák, hiszen kelták nem laktak ezen a vidéken. Valószínűleg kereskedelem révén kerülhettek ide ezek az érmék.

Kelta aranyak Brandenburgban

Meglepetés egy svéd öbölben

A lengyelországi Ostrowite falu közelében egy érdekes temetkezésre bukkantak a régészek. A 12. századra keltezhető sírban egy férfi maradványai feküdtek, a csontok mellett két borostyánból készült gyűrű, egy vaskés és egy bronztál is előkerült a feltárás során. A megfigyelt famaradványok arra utalnak, hogy koporsóban temették el a férfit, aki valószínűleg a helyi elit egyik tagja lehetett. A bronztál alatt bőrmaradványok is előkerültek, amelyek az elhunyt lábbelijéből származhatnak.

Egy előkelő sírja a 12. századból

A svédországi Vaxholm öblében két

hajóroncsot találtak még 2019-ben.

Akkor úgy gondolták, hogy a 17. századra keltezhető hajók az 1628-ban elsüllyedt hadihajó, a *Vasa* testvérhajói lehetnek. A bűvárok által felhozott faminták azonban kétséget ébresztettek az elmélet iránt, ezért újabb merüléseket hajtottak végre és több helyről is hoztak fel roncsdarabokat. A természettudományos vizsgálatok szerint mindkét hajó 1648-ban épült, azonban az egyik faanyaga Észak-Németországból, míg a másiké Kelet-Svédországból származott. A levéltári kutatások és a kapott eredmények alapján sikerült azonosítani a hajók neveit is. Az *Apollo* épült Németországban, a *Maria* pedig Stockholmban.

Mindkét hajó 1677-ben süllyedt el Vaxholmban.

A
n o r v é g

Kvinesdal közelében végeztek talajradaros kutatást a régészek. Egy útépítést megelőző ásatáshoz kapcsolódóan bővítették ki a kutatási területet, és több, mára elpusztult temetkezési halmot találtak a felmérés során. Ezek közül az egyik egy viking hajós temetkezés lehetett a 6–11. századból. A szakemberek szerint a talaj valószínűleg nem őrizte meg a szerves maradványokat, így főként a deszkázat szegei maradhattak meg. A hajós temetkezést csak a korabeli elit engedhette meg magának, és a régészek tapasztalatai alapján akár több személy maradványai is előkerülhetnek majd innen.

Újabb hajósír Norvégiában

Sisakok a templomban

A délkelet-olaszországi Velia környékén végeztek ásatásokat a régészek. A feltárások során bronzból készült jó állapotú sisakok, feliratos edénytöredékek és egy templom falai kerültek elő, illetve néhány fémdarabot is találtak, melyek valószínűleg fegyverekhez tartoztak. A sisakok közül az egyik görög, míg a másik etruszk stílusban készült. Velia elődjét Kr. e. 540-ben alapították görög telepések, ekkori neve Elea volt. A templomot Pallasz Athénének szentelték, és a most megtalált jó állapotú tárgyak ajándékként kerülhettek a templomba.

A svájci Kaiseraugst községben egy új csónakház építését megelőzően végeztek feltárásokat a régészek. Az világos volt, hogy római leletekkel itt kell számolni, hiszen a közelben egy római erőd található, azonban az ásatás során egy nem várt épületre is rábukkantak. Egy kb. 50 méter hosszú és kb. 40 méter széles amfiteátrum maradványait találták meg. Sikerült azonosítani a két bejáratral rendelkező déli kaput és a nyugati oldalon egy másik bejáratot. Az előkerült érmék a Kr. u. 4. századra kelteznek az építményt, így ez lehet az egész egykori Római Birodalom legfiatalabb ismert amfiteátruma.

A legfiatalabb római amfiteátrum

A pakisztáni Barikot városának közelében évek óta folytatásatásokat egy olasz–pakisztáni régészcsapat. Az ásások során egy igen izgalmas buddhista templom romjaira bukkantak, melyet a Kr. e. 2. század közepére kelteznek. Sikertült feltárni több helyiséget és egy sztúpa (ereklyetartó építmény) maradványait is. Ráadásul a falak alatt egy még régebbi templom alapjai is előkerültek, melyet a Kr. e. 3. században építhettek. Ez lehet a legkorábbi buddhista templom az egykor Gandhárának nevezett vidéken.

Izgalmas buddhista templom Pakisztánban

Meglepetés a pályaudvaron

Izstambul ázsiai részén, a Haydarpaşa vasútállomáson 2018 óta végeznek feltárásokat a régészek. Nemrégiben találtak egy szenzációs, a hellenisztikus korra keltezhető temetkezést az ásáson. A régészek feltártak egy olyan hamvasztásos sírt, melynél a halotti máglyát magában a sírkamrában építették meg. A csontok nem semmisültek meg teljesen, sőt egy agyagkehely és egy parfümös palack is előkerült, melyek magukon viselik a tűz nyomait. A lelet különlegességét jelzi, hogy eddig ez az első ilyen megfigyelés a régióban ebből az időszakból.

A Tisza alsó, szerbiai szakaszának közelében végeztek feltárásokat a régészek 2016–2018 között. Két kb. 5000 éves halomsírt, vagyis kurgánt tártak itt fel, melyeknek központi, fából készített kamráját is sikerült megtalálni. Ez egyik kamrában talált leletanyag szegényesnek volt mondható, azonban a vörös festékek nyomait jól meg lehetett figyelni. Az ásások során az is kiderült, hogy magát a halmot két fázisban építették meg. Az elvégzett genetikai vizsgálatok igazolták az eltemetettek keleti származását, és az izotópvizsgálatok eredményei alapján elmondható, hogy az étkezésük alapja a hús volt.

Kurgán a Tisza mellett

Zay Orsolya

Az elgurult rizsgombóc,

avagy milyen ételt ettek a samurájok?

94

A japán történetek rajongói között ismert lehet a jelen cikk címében is megidézett régi mese, amelyben az apóka három rizsgombócot kap a feleségétől, lényegében az összes rizst, amit otthon találtak. Miközben azonban a szomszéd faluba baktat, hogy eladja az összegyűjtött rőzséjét, elgurul az egyik gombóc és az egereknél köt ki, a föld alatti egérkirályságban. Az apóka végül mindhárom gombócát nekik adja, cserébe pedig egy csodakalapócsot kap, amely a mesei hősöknek kijáró jutalom, hiszen végül a szegény idős házaspár minden gondját megoldja.

Akit laikusként kérdeznek a japán ételekről, étkezési szokásokról, az valószínűleg leginkább a rizst vagy az abból készült ételleket fogja az elsők között felsorolni, mint a japán konyha legalapvetőbb élelmiszerét. Ebben nem is tévedne nagyot, a rizs használata ugyanis több évezredre vezethető vissza a szigetországban.

Magyarországon persze hiába ismerjük már a középkor óta a rizst, nálunk csupán e növény néhány fajtája terjedt el, bár az is igaz, hogy leggyakrabban a megvásárolt fajta nevét sem igazán tudjuk, csupán megvesszük az első „zacskós” rizst, amit a boltok polcain meglátunk. Ennek oka, hogy nálunk a legtöbbször köretként használt rizs korántsem épült be annyira nélkülözhetetlen alapanyagként a konyhánkba, mint a felkelő nap országában. A távol-keleti államokban sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a megfelelő rizsfajta kiválasztásának is. Mivel az európai kultúra kifejezetten kenyér- és pékáruközpontú volt az elmúlt 2-3000 évben, valahogy úgy kell elképzelnünk a kelet-ázsiai népek hozzáállását a rizshez, mint ahogyan mi a jóféle kenyeret vizslatjuk a pékségben.

Manapság világszerte egyre nagyobb népszerűségnek örvend a szusi is, amelyben a különféle tengeri halak mellett persze a rizsnek is fontos

szerep jut, de most inkább egy másik emblematis japán ételt, a fenti mesében is emlegetett rizsgombócot, eredeti nevén az onigirit mutatjuk be.

Vajon milyen régi lehet ez az egyszerű, de különböző feltétekkel a végtelenségig variálható étel? Nos, a főtt rizs készítésének az első nyomai a Jajoi-korszakig (Kr. e. kb. 300 – Kr. u. 300) vezethetők vissza. A korszak több lelőhelyén is elszenesedett főtt rizs maradványaira bukkantak a régészek. Érdekes, hogy a rizst ekkoriban bambuszlevelekben főzték meg, majd ezekbe is csomagolták. Fogyasztás előtt a rizst formázták is, mivel ujjlenyomatokat is találtak a megfeketedett rizsmaradékokon. A rizsgombóc írott forrásban *tondzsiki* néven Muraszaki Sikibu udvarhölgy naplótöredékeiben jelenik meg először,

ahol az udvari piknikek során fogyasztották azt. A rizsgombóc könnyen szállítható, főleg, ha valamilyen növényi levélbe csomagolják, így a mezőgazdaságban dolgozó parasztok is könnyen magukkal tudták vinni a földekre, illetve a samurájokról is olvashatjuk, hogy hadjáratok alkalmával az ellátmányuk része volt a rizsgombóc. A ma ismert, ehető norilapba [a nori ehető tengeri fűből vagy algából készített préselt, vékony, papírszerű készítmény – a szerk.] történő onigiricsomagolás csak az Edo-korszakban, a 17. század végén jelent meg.

Az 1980-as évek folyamán gépesítették a gyártást, így a kedvelt háromszög formát mintázó gyártósorokról naponta sok ezer onigiri gurul le. Ma gyakori, hogy az előre csomagolt onigirit egy műanyag

lapocskára választja el a norilaptól. Felbontás után az onigirire simul az algalap, de előtte nem ér hozzá, így a két alapanyag

íze nem keveredik. Az onigiri nagyon sokféle ízesítéssel és feltéttel kapható, könnyen beszerezhető harapnivaló a modern Japánban is.

Onigirirecept

Hozzávalók

- A gombóchoz: 250 g rizs (kosihikari vagy kifejezetten szusihoz ajánlott rizs), 300 ml víz, fekete szezámmag, só, norilap (a csomagoláshoz)
- A formázáshoz: egy tál víz, só, a rizsgombóchoz használható műanyag vagy faforma
- A feltételhez: *umesu* [japán ecetféle – a szerk.] vagy japán majonéz és tonhal vagy füstölt lazac

Elkészítés

A rizst vízbe áztatom, majd többször is átmosom, amíg teljesen tiszta nem lesz a mosáshoz használt víz. Az átmosott rizst lecsöpögtetem, majd kb. 30 percig állni hagyom, végül 300 ml vízzel felöntöm és alacsony hőmérsékleten megfőzöm. A japánok általában rizsfőző edényt szoktak ehhez javasolni, de bármilyen nagyobb fazékban megtehetjük ezt. A lényeg, hogy a fazék fedelét lehetőleg ne emelgessük gyakran, hogy ne hűljön ki a fazék tartalma, illetve a belül kialakult pára és gőz a rizsszemeket teljesen puhává gőzölje. Kb. 13–15 perc után kész is lesz a rizs, amit tegyük félre, hogy kihűljön, és hozzá tudjunk kezdeni a formázáshoz.

Miközben hűl a rizs, elkészíthetjük a feltételeket. Nagyon sokféle ízesítést választhatunk, melyből én most három variációt mutatok meg a kedves olvasóknak. Szinte bármit felhasználhatunk, ami az ízlésünknek megfelel. Ötleteket az internet is adhat, de a rizsgombócfeltét alapját a „maradékmentés” is inspirálhatja: sokféle maradék alapanyag lehet a hűtőben a sült hústól a különféle zöldségekig, melyeket hozzáadhatunk az ebédünkhöz.

Ízesítés

Az *umesu* egy ecetféle, amit a Japánban népszerű japán kajsziból – melyet kínai szilvának is neveznek, latin nevén *Prunus mume* – készítenek. Magát a kajszit likőrként (*umesu*) is fogyaszthatjuk, sózott változatát (*umebosi*) pedig feltétként használják. Ezt az ecetet adjuk a kihűlt rizs egyharmadához, majd formázzuk meg a gombócokat. Ha elérhető számunkra, megpróbálhatjuk az *umebosit* a gombóc közepébe tölteni, s nem csak a belőle készült ecetrel ízesíteni az onigirit.

A második változatnál japán majonézt és tonhalat használtam. A japán majonéből lehet tubusos változatot is kapni (Kewpie márka), de otthon is elkészíthető: 2 tojássárgáját kb. 1 dl növényi olajjal elkeverünk habverő segítségével. Főleg a szezámolajat szokták ajánlani, és kifejezetten nem ajánlják a nálunk népszerű olívaolajat. A fehér, kemény szószá vert masszához sót, egy kávéskanálnyi mustárt és egy evőkanál japán rizsecetet adagolunk. A tonhalkonzervet lecsöpögtetjük, majd a halhoz 2 kanál majonézt keverünk. Ezt töltjük a gombóc közepébe, valamint a tetejére is tehetünk belőle, hogy étkezés során meg tudjuk majd különböztetni, melyik gombóc milyen ízesítésű lett.

A harmadik változatnál a sózott, filézett lazacszeletet 15–20 percen át sütöm egy serpenyőben, fedő alatt, majd szálakra csipkedem villa segítségével a húst. Ezt töltöm a gombóc belsejébe, és ahogy az előző majonézes változatnál, úgy itt is teszek csipetnyi falatokat a tetejére. Én készítettem már úgy is, hogy volt itthon roston sült pisztráng, amit egy picit meglocsoltam az *umesu*val. Remek maradékmentő megoldás lehet ez is!

Formázás

Rendkívül népszerű tevékenység manapság a gombócok formázása. Ennek vannak klasszikusabb formái, mint a háromszög, a kerek vagy az ovális. De mindenféle érdekesebb formát is találhatunk a kis virágostól kezdve a népszerű állatfiguráig. Ehhez ezernyi műanyag és faprés kapható, akár itthon is be tudunk ilyeneket szerezni. Én három kisebb gombócot készítettem így, a többiből pedig kilenc nagyobb töltött „klasszikus” háromszögletű onigiri készült, kézzel formázva. Ez a mennyiség az egész családnak elég lehet, illetve az elkészítés miatt több napig is eláll a hűtőben, és bármelyik étkezéshez fogyasztható.

Én a kézi formázáshoz a háromszög formát választottam. Az ízesítéshez három részre osztottam a 250 gramm főtt rizst, amihez hozzákevertem egy maréknyi fekete szezámot. A tenyérszerű rizsmasszát két tenyerünkbe fogva, szorosan összenyomjuk, az egyik tenyerünket egyenesen tartva, míg a másik kezfejjünkkel kúpot formázunk. Így egy háromszögletű „gombócot” kapunk. Ha elég erősen préseljük össze

a rizst, az onigiri megtartja a formáját, köszönhetően a ragadós rizsfajtának. De még biztosabbra mehetünk, és a szállításban is könnyebbséget jelent, ha norilapot vásárolunk a gombócunkhoz. Ezt akár ollóval is fel tudjuk vágni, majd többféleképpen tehetjük rá az onigirire: van, amikor csak az alját öleli körbe egy csík benedvesített nori, de akár az egész gombócot is betekerhetjük az algalappal, mintha csak egy batyut készítenénk.

Jó étvágyat hozzá!

MI IS AZ ÜZENET?

Ezen a régi fotón egy torii kapu látható. A rajta lévő táblán egy híres szamuráj, Jamaoka Tessú mondását olvashatod el. De mi is lehet az üzenet?

97

ТАНУМ КЕМЭИ ИСА,
НОУ РЕЛ. ЭС ДЕМИИ... КИНОБЕИ АРЕВІЛÓСІТІТІТÓ
... ЭРСЗ ЕЛ.

A megfejtést beküldők között három nyereményt sorsolunk ki. A megfejtést 2022. augusztus 12-ig a hatartalanreg@gmail.com e-mail-címre vagy postai úton a Móra Ferenc Múzeum címére (6720 Szeged, Roosevelt tér 1–3.) kérjük elküldeni.

Előző játékunk nyertesei:

Balogh Eszter, Labundy Bertalan, Szabó Dénesné

Gratulálunk!

Előfizetve a magazin 990 Ft helyett csak **750 Ft-ba** kerül, ami évente mindössze 3.000 Ft!
Az éves előfizetés négy lapszámra vonatkozik, a befizetés banki átutalással lehetséges.
A 2022. augusztus 12-ig beérkező megrendelések esetén az előfizetés a 2022. szeptemberi lapszámmal fog indulni.

Megrendeléskor, kérjük, tüntesse fel a nevét és a címét a közlemény rovatban vagy küldje el a lenti e-mail-címre!

(Cím hiányában nem áll módunkban elküldeni az újságot.)

Számlatulajdonos neve: Móra Ferenc Múzeum. Számlaszám: 12067008-01374152- 00100004
A közlemény rovatban, kérjük, tüntesse fel: Határtalan Régészetet, valamint nevét és címét.

Címünk: 6720 Szeged, Roosevelttér 1–3.

E-mail: hatartalanreg@gmail.com

Telefonszám: +36-62-549-040

Újra elérhető
a **HUNOK ARANYA**
a **dimag.hu**
felületein!

**MOST MÁR AKÁR ELEKTRONIKUS
FORMÁBAN IS OLVASHATJA
A HATÁRTALAN RÉGÉSZETET!**

Keresse a lap régi/új számait
a **DIMAG.HU** felületein!

Fizessen elő a digitális változatra
vagy akár olvassa újra a régi számokat!

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK: REJTELMES ARCOK, DERMESZTŐ MASZKOK

Már a pattintott kőkor, azaz a paleolitikum embere is törekedett arra, hogy saját magát is megörökítse valahogy a barlangok falán, avagy apró szobrok formájában. Ezek az ábrázolások azonban még sokkal inkább az emberi test formáját, arányait igyekeztek visszaadni, az arc ekkor még nem hangsúlyos, sokszor mintha nem is létezne. Némi időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy az első emberi arcábrázolások is megszülessenek. Azután viszont alig volt olyan régészeti korszak, kultúra vagy nép, amelynek különféle tárgyain: így edényeken, szobrokon, vereteken stb. ne ábrázoltak volna emberi arcokat. Noha azt, hogy pontosan kiket is ábrázolnak e rejtelmes portrék, zömmel nem tudjuk, ezek mégis közelebb vihetnek bennünket az egykor volt emberekhez, ahhoz, hogy miképp látták/láttatták magukat, de akár az arcvonásaihoz, egykori haj- és szakállviseletükhöz is közelebb kerülhetünk általuk. Sokszor ezeknek az ábrázolásoknak a szakrális, vallási szerepe is felmerült, mint ahogyan az is, hogy ezek egy része inkább maszkot ábrázolt, mint valódi emberi arcot. A maszkok pedig valóban végigkísérik az emberiség kultúrhistoriáját. A *Határtalan Régészet* 2022. évi harmadik száma tehát e rejtélyes arcábrázolások és a néha meglehetősen ijesztő, dermesztő maszkok és az azok háttérben meghúzódó különféle hiedelmek és vallási elképzelések nyomába ered.

RENDELJE MEG EDDIG MEGJELENT LAPSZÁMAINKAT!

Érdeklődjön a hatartalanreg@gmail.com e-mail-címen.

vatera

vateranumizmatika.hu

A LEGNAGYOBB MAGYAR NUMIZMATIKAI PIACTÉR

- Több mint 70 000 numizmatikai termék
- Havi több mint 20 000 adásvétel a numizmatika kategóriában
- Online aukciók és azonnal megvásárolható termékek
- Biztonságos vásárlás pénzvisszafizetési garanciával
- Egyszerű vásárlás, kényelmes eladás

vateranumizmatika.hu

AHOL A VEVŐK ÉS AZ ELADÓK EGYMÁSRA TALÁLNAK

 MORAMUZEUM.HU

 MORAMUZEUM

A magazin támogatója

 nka
Nemzeti Kulturális Alap

